

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MEŞRUTİYETİN TOPLUMA ANLATILMASI:
***MÜNAZARAT* ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi
MEHMET AKİF MEMMİ

TEMMUZ 2019

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MEŞRUTİYETİN TOPLUMA ANLATILMASI:
***MÜNAZARAT* ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi
MEHMET AKİF MEMMİ

DANIŞMAN
PROF. DR. ADEM ÖLMEZ

TEMMUZ 2019

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Mehmet Akif Memmi

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Prof. Dr. Adem Ölmez

İMZA SAYFASI

Mehmet Akif Memmi tarafından hazırlanan ‘Meşrutiyetin Topluma Anlatılması: *Münazarat* Örneği’ başlıklı bu yüksek lisans tezi, Tarih Anabilim/bilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRI ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Adem Ölmez

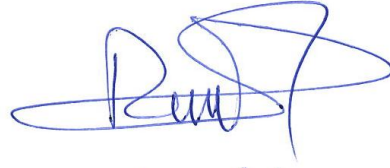
Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Recep Karacakaya

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Ali Aslan

Kurumu: İbn Haldun Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 26.07.2019

ÖNSÖZ

İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanında gerçekleştirilen sevinç gösterileri her zaman ilgimi çekmiştir. Bu gösterilerde farklı dinlerden farklı dillerdeki gruplar bir araya gelip hürriyetin ilanını kutlamıştır. Buna rağmen İkinci Meşrutiyet'in ilanına karşı olan ya da yeni dönemle ilgili endişeler taşıyanlar da mevcuttur. İkinci Meşrutiyet'in ilanının geniş kitlelere anlatılması ve meşrutiyet ve hürriyet fikirlerinin doğru bir şekilde anlaşılması için İttihat ve Terakki Cemiyeti öncülüğünde birçok çalışma yapılmıştır. Meşrutiyet fikri gazetelerde ve şehirlerin meydanlarında sıradan insanların anlayabileceği şekilde savunulmuştur. Burada bir yandan yeni dönemin özellikleri vurgulanırken diğer yandan da artık eskide kalan istibdat rejiminin olumsuz yönleri anlatılmıştır.

Bu noktada 1908'in ardından nispeten bu fikre mesafeli olanlara İkinci Meşrutiyet'in anlatılma çabasını çalışmak istedim. Çok bilinen ancak fazla akademik çalışmaya konu olmamış Bediüzzaman Said Nursi'nin *Münazarat* eseri bu çabanın önemli bir parçası. Tezde bu metni hem tarihsel bağlamı hem de yazarın hayatı içerisinde incelemeye çalıştım.

Bu süreçte bana yol gösteren ve sürekli teşvik eden kıymetli hocam Prof. Dr. Adem Ölmez'e teşekkür ederim. İnşallah kendisiyle daha birçok konuda birlikte çalışma imkanı buluruz. Yine jüride yer alıp paha biçilmez önerileriyle tezin olgunlaşmasına katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Recep Karacakaya ve Dr. Ali Aslan'a minnettarım.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi mensuplarına bu süreçte yardımları için teşekkür ediyorum.

Bunun yanında bir araya geldiğimizde sürekli tezi hatırlatan ve tez konusuyla ilgili zihnimde yeni pencereler açılmasını sağlayan büyüklerime ve dostlarıma şükranlarımı sunuyorum.

Aileme ayırmam gereken zamanı tez yazmak için harcadım. Zamanında bitiremediğim bu tez için eşim Duygu ve çocuklarımdan özür dilerim.

Bu tezin alanda daha kapsamlı çalışmalara vesile olması duasıyla.

ÖZET

Bu çalışma İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından Osmanlı devleti sınırları içinde yaşayan insanlara meşruti fikirleri anlatma çabasına odaklanmıştır. Dönemin siyasetçileri ve entelektüelleri meşrutiyet ve onunla birlikte gelen hürriyetin kıymetini halka anlatmak için birçok eser ortaya koymuştur. Bediüzzaman Said Nursi'nin *Münazarat* başlıklı eseri bu çabanın önemli bir parçasıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini gezen Nursi burada başta Kürt aşiretleri olmak üzere yaşayanlara Meşrutiyet'in ilanının faziletlerini anlatmıştır. Daha sonra bu yolculuk boyunca kendisine yöneltilen soruları ve verdiği cevapları bir araya getirerek daha fazla kişinin faydalanması için kitap olarak yayımlamıştır.

Bu tezde *Münazarat*'ın yazım süreci tarihsel ve entelektüel arka plan çerçevesinde değerlendirilmiştir. Önce eserin yazıldığı dönemdeki bölgesel ve entelektüel iklim ele alınmıştır. Daha sonra Nursi'yi *Münazarat*'ı yazmaya götüren süreç incelenmiştir. Ardından da eserde geçen bazı kilit kavramlar bağımsız olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Meşrutiyet, Bediüzzaman Said Nursi, Münazarat

ABSTRACT

This study focuses on the effort to explain the constitutional ideas to the people living in the borders of the Ottoman state after the declaration of the Second Constitutional Monarchy. The politicians and intellectuals of the constitutional period produced many works in order to inform the public of the value of constitutionalism and the freedom that came with it. Bediüzzaman Said Nursi's work titled *Münazarat* (Debates) is an important part of this effort. Nursi, who toured the eastern and southeastern Anatolia regions, explained to the Kurds who lived there and the local inhabitants the virtues of the declaration of constitutionalism. Later on, he gathered the questions and the answers he gave during this journey and published them as a book for the benefit of a greater public.

This thesis evaluates the writing process of *Münazarat* within the framework of the historical and intellectual background. First, the regional and intellectual climate of the period in which the work was written is discussed. Then, the process which led Nursi to write *Münazarat* is examined. Last, certain key concepts in the work are evaluated independently.

İçindekiler	
ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	4
1. <i>MÜNAZARAT</i> 'IN YAZILDIĞI SİYASİ VE ENTELEKTÜEL ORTAM	4
1.1 Siyasi Ortam: Şarki Anadolu'da Çelişen Çıkarlar	4
1.2. Entelektüel Ortam	10
BÖLÜM II	12
2. <i>MÜNAZARAT</i> 'IN YAZILMASI	12
2.1. Bediüzzaman Said Nursi'nin İstanbul'a gelişi	12
2.2. Kamusal Görünürlük Kazanması	13
2.3. Tımarhane ve Tarassuthane	14
2.4. Hürriyetin İlanı	21
2.5. Avusturya Boykotu	23
2.6. 31 Mart Hadisesi ve Divan-ı Harb-i Örfi	25
2.7. Van'a Gidiş ve <i>Münazarat</i> 'ın Yazılışına Giden Süreç	31
BÖLÜM III	42
3. <i>MÜNAZARAT</i> 'TA ÖNE ÇIKAN TEMALAR	42
3.1. Hürriyet	42
3.2. Meşrutiyet	49
3.3. İstibdat	53
3.4. Hamidiye Alayları	57
3.5. Gayrimüslimlerle İlişkiler	60
3.6. Medreseler ve Eğitim	66
SONUÇ	74
KAYNAKLAR	77
EKLER	83

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.y.: Aynı yayın

BOA: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri

bs.: Baskı

ev.: Çeviren

der.: Derleyen

DH.SYS: Dahiliye Siyasî Evrakı

DH.MKT: Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi

nr/no.: Numara

s.: Sayfa

Y.PRK.UM.: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı

ZB: Zabtiye Nezâreti Belgeleri

GİRİŞ

1908’de ilan edilen *İkinci Meşrutiyet*’le birlikte Sultan İkinci Abdülhamid eski gücünü kaybetmiş sonra da tahttan indirilmiştir. *İttihat ve Terakki Cemiyeti*’nin adım adım güçlendiği süreç Osmanlı devletinin en güçlü padişahlarından birinin hal edilmesiyle sona ermiştir. Bu dönemin en önemli sloganı Abdülhamid despotizmine ya da *istibdadına* karşı geliştirilen *hürriyet, adalet ve müsavattır*. İttihat ve Terakki İkinci Meşrutiyet’le birlikte *Kanun-ı Esasi*’nin yeniden ilan edilmesiyle padişahın gücünü sınırlasa da uzun yıllar halifelik makamında oturan padişaha sadakatle bağlı olanlar tarafından endişeyle karşılanmıştır. İkinci Meşrutiyet’in ilanının getirdikleriyle ilgili şüpheleri bulunan ve İkinci Abdülhamid’in bölge politikalarından memnun olanların başında Doğu Anadolu’da yer alan Kürt aşiretleri gelmekteydi. Bununla birlikte bütün Kürtlerin padişah taraftarı ya da meşruti idare karşıtı olduğu söylenemezdi. Bediüzzaman Said Nursi¹ de bu isimlerden biriydi. Medrese eğitimi aldıktan sonra bölgede farklı medreseleri gezen Nursi birçok gözlem yapmıştır. Daha sonra bölgenin problemlerine çözüm bulmak amacıyla geldiği İstanbul’da sıkıntılar yaşayan, İkinci Abdülhamid yönetiminin payitahttan uzaklaştırmak istediği Nursi *meşrutiyet* fikrini desteklemiştir.

Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte birçok gazetede yazan, başkentteki ilmi çevrelerle etkileşime geçen ve şehirdeki Kürtlerle de ilgilenen Nursi tanınırlığını ve etkisini artırmıştır. Her ne kadar 31 Mart hadisesinden sonra idamla yargılansa da beraat etmiş ve sonrasında meşruti idarenin doğru bir şekilde tesis edilmesi için mücadele etmeyi sürdürmüştür.

Said Nursi beraatından sonra meşrutiyetin ve hürriyetin faziletlerini Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da başta aşiretler olmak üzere orada yaşayanlara anlatmak için bir geziye çıkmıştır. Birçok şehri ve aşireti ziyaret eden Nursi bölge halkının meşrutiyete ve yeni dönemin uygulamalarına dair sorularını yanıtlamıştır. Sonrasında

¹ Bediüzzaman Said Nursi’nin ismi *Münazarat* adlı eserin sonunda Ceride-i Seyyare, Ebulâşey, İbnüzzaman, Ehu-l Acaib, İbn-ü âmmi-l Garaib Said el-Kürdî en-Nursi şeklinde geçmektedir. O dönemki gazete yazılarında Bediüzzaman Said Nursi, Said-i Kürdî, Bediüzzaman-ı Kürdî Said, Molla Said-i Kürdî ve Molla Said-i Meşhur gibi isimler kullanmıştır. Bu tezde en çok bilinen ve kitaplarında kullanılan haliyle Bediüzzaman Said Nursi ismi tercih edilmiştir.

daha geniş kitlelere ulaşmak için bu soru ve cevapları *Münazarat* başlığı altında kitap olarak neşretmiştir.

Bugüne kadar *Münazarat* literatürde genellikle anakronik yaklaşımlarda kendisine yer bulmuştur. Birçok kez Kürt meselesi bağlamındaki tartışmalarda gündeme getirilirken *Münazarat*'ta yer alan Medresetüzzehra da bir eğitim projesi olarak ilgili tartışmalarda kullanılmıştır. Ancak dönemin şartlarını ve meydan okumalarını göz önünde bulunduran ve Bediüzzaman Said Nursi'nin bunlara verdiği cevapları bir arada inceleyen çalışmalar yoktur. Bu çalışma böyle bir ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde dönemi daha iyi anlamak için bölgesel dengelere değinilmiştir. Burada dini temelde Müslüman-gayrimüslim gerilimi, bölgesel anlamda zaman zaman çatışmaya varan Kürt-Ermeni meselesi ve devletler düzleminde Batılı ülkelerin Osmanlı'nın doğu vilayetlerine ilgisiyle Rusya'nın bölge politikaları analiz edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Said Nursi'yi *Münazarat*'ı yazmaya götüren süreç değerlendirilmiştir. *Münazarat*'ı yazmadan önce yaşadığı dönem ele alınmış, yazarın o dönemde kaleme aldığı diğer metinleriyle ilişkisi gösterilmiştir. Bunun içerisinde İstanbul'a gelişi, burada kamusal görünürlük kazanması, İkinci Abdülhamid bürokrasisiyle çatışması, tımarhaneye ve tarassuthaneye düşüşü ve İstanbul'dan ayrılışına değinilmiştir. Bunun yanında dönemin siyasi gelişmeleri anlatılmıştır. İkinci Abdülhamid dönemi, İkinci Meşrutiyet'in ilanı, 31 Mart olayları, Avusturya boykotu gibi konular ve Nursi'nin bu olaylara nasıl tepki gösterdiği incelenmiştir.

Üçüncü bölümde *Münazarat*'ta tartışılan hürriyet, meşrutiyet, istibdat, gayrimüslimlerin durumu, *Hamidiye Alayları* ve eğitim konuları daha öncesinde nasıl tartışıldığı, kimler tarafından hangi argümanların savunulduğu ve ilgili reformlar masaya yatırılmıştır. Burada tartışma konularıyla ilgili gelinen nokta ve Said Nursi'nin meseleye yaklaşımı ile entelektüel katkısı ele alınmıştır.

Netice itibarıyla bu tezde *Münazarat* adlı eser entelektüel ve tarihsel arka planla birlikte değerlendirilmiştir. Tezde kaynak olarak *Münazarat*'ın İstanbul'da 1912'de basılan versiyonu kullanılmıştır.

Çalışmanın sınırlarını Nursi'nin *Münazarat* eseri oluşturmaktadır. Bu noktada çok geniş bir konu bu eserin çevresinde ele alınmaya çalışılmıştır. Hem tarihi aralık

mümkün olduğu kadar eserin yazıldığı tarihle sınırlandırılmış hem de entelektüel tartışma esere bakan yönüyle incelenmiştir.

BÖLÜM I

1. MÜNAZARAT'IN YAZILDIĞI SİYASİ VE ENTELEKTÜEL ORTAM

Münazarat eserin kaleme alındığı dönemde Osmanlı devleti hem Batılı devletlerle hem de Rusya'yla topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin geleceğiyle ilgili sıkıntı yaşamaktaydı. Özellikle Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin durumu dönemin büyük devletleri tarafından yakından takip edilmekteydi. Bunun yanında milliyetçilik fikri Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman tebaası arasında da yayılmaktaydı. Bu noktada Kürtlerin milliyetçi ve ayrılıkçı fikirlerle tanışması Dersaadet'i rahatsız etmekteydi. Öte yandan toplumun yaşadığı kimlik bunalımının ayrışmaları tartışılmaktaydı. Bu bölümde özellikle Doğu Anadolu'daki devletler katmanında Osmanlı devleti-Rusya ve dinsel ya da etnik anlamda Kürt-Ermeni gerilimi ele alınmaktadır. Bunun yanında dönemin entelektüel ortamındaki tartışma konuları incelenmektedir.

1.1 Siyasi Ortam: Şarki Anadolu'da Çelişen Çıkarlar

Bediüzzaman Said Nursi'nin Güneydoğu Anadolu'da İkinci Meşrutiyet'in faziletlerini anlattığı ve daha sonra *Münazarat* başlığıyla kitaplaşacak olan konuşmaları yaptığı dönemdeki bölgesel dengeler oldukça dikkat çekicidir.

Osmanlı-Rus sınırında Kürt, Ermeni, Rum, Süryani, Kazak, Tatar, Çerkez ve daha birçok grup bulunuyor ve bunlar her iki devletin de kontrol ettiği alanlara girip çıkıyordu. Bu her iki devlet için hem bir güvenlik zafiyeti hem de sınırların ötesinde etki meydana getirmek için bir fırsat oluşturmaktaydı. Ayrıca bu durum iki devlet arasında bir rekabet alanıydı da. İmparatorluk topraklarında kontrolü artırmak ve merkezileşmek isteyen Dersaadet'e Kürtler ve Ermeniler karşı çıkmaktaydı. Dahası Kürtler ve Ermeniler arasında da sürekli devam eden bir çatışma mevcuttu. Büyük devletlerin bölgede Ermenilerin güvenliğinin sağlanması için baskıları sürerken

devletin bütünlüğünün korunması ve Kürtlerin rızasının temini de gerekiyordu. Bütün bunlar Rusya'nın sınır ötesine müdahalesini kolaylaştırıyordu ancak Rusya için de her şey olumlu gitmiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından Ruslar "Rusya'nın güneyinde 'istikrarsız bir devletin' doğmasından, çalkantılı Kafkasya'nın Kürt çapulcuların insafına kalmasından ve Ermeni teröristlerin istedikleri gibi at koşturabilecekleri bir zemin bulmalarından" çekiniyorlardı. Hatta Batılı bir devletin buradaki Kürtleri ve Ermenileri Rusya aleyhine kullanması mümkündü. Bu noktada hem Osmanlı devleti ve Rusya gibi devletler hem de başta Kürtler ve Ermeniler olmak üzere farklı gruplar kendi pozisyonlarını güçlendirmek için politikalar üretmeye çabaladılar.²

Osmanlı devletinin doğu vilayetlerinin toplam nüfusu yaklaşık 3.147.880'di. Bu nüfusun kabaca beşte biri (664.745) gayrimüslimken ve kalan 2.483.135'i Müslümandı.³ Ermeni Patrikhanesine göre ise 1912'de Ermeni nüfusu 1.018.000'di.⁴

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Doğu Anadolu'daki Rus tehlikesini daha açık bir şekilde hisseden İstanbul bölgeye yönelik yeni politikalar uygulamaya gitmiştir. İkinci Abdülhamid özellikle devletin Müslüman tebaasına ayrı bir önem vermiştir. Bundan Kürtler de nasibini almıştır. İkinci Abdülhamid'in tahtta oturduğu dönemde Kürtlerin önde gelenleri başkent İstanbul'a davet edilerek ağırlanmıştır. Ayrıca bu isimlerin çocuklarına Dersaadet'te aşiret mekteplerinde eğitim aldırılmıştır. Ayrıca Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere din görevlileri gönderilerek din kardeşliği ve Osmanlı olma bilinci aşılanmaya çalışılmıştır.⁵ Daha sonra daha detaylı işlenecek aşiretlerden oluşan Hamidiye Alayları da dönemin bölgeye yönelik önemli bir uygulamasıydı.

İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından 1909'da İkinci Abdülhamid tahttan indirilince bu milisler artık Hamidiye Alayları değil –ne de olsa Abdülhamid tahtta değildi– Aşiret Hafif Süvari Alayları olarak anılacaktı. Kuşkusuz bu sadece isim değişikliği anlamına gelmemekteydi. Milis kuvvetlerinin kuruluşlarına dair yeni bir mevzuat oluşmuştu. Ancak isim değişse de amaç çok farklılaşmıyordu: Alaylar "Kürtleri

² Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, çev: Yücel Aşıkoğlu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), s. 51-53.

³ a.y.

⁴ a.y.

⁵ Mustafa Akyol, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2006), s. 190.

medenileştirmek” için bir araç olarak, bölgede düzen sağlayacak, vatandaşlık bilinci kazandıracak ve Türklükle tanışmasına aracılık edecek bir örgütlenme şeklinde düşünülmekteydi.⁶

Bu değişim bölgedeki çatışma alanlarını çözememişti. Kürt ağalarının hakimiyeti altındaki köylerde diğer Kürtler ve Ermeniler toprakla birlikte alınıp satılıyordu.⁷ Ermeniler ticaretteki artışla birlikte Hristiyan tüccar, misyoner ve diplomatlarla daha kolay ilişki kurabilmiştir. Gerçekten de Osmanlı devletinin son döneminde gayrimüslimler daha düşük vergi veriyor ve kanunlara karşı bir çeşit dokunulmazlık sağlayan siyasi statüye sahipti. Dahası Osmanlı’nın gayrimüslim tebaası Batılı tüccar ve iş adamlarıyla benzer geleneklere sahip, aynı dine inanıyor ve birbirlerinin konuştukları dili anlamaktaydı. Bütün bu avantajlardan Müslümanların faydalanması mümkün değildi. Bu ilerde hem Batılı devletlerin Osmanlı’nın içişlerine müdahalesini hem de imparatorluğun Müslüman olmayan vatandaşlarının sorunlarını çözmek için Dersaadet yerine Batı başkentlerine başvurmasını kolaylaştırdı.⁸ Osmanlı sınırları içerisinde ekonomiye büyük ölçüde hakim olan Rum ve Ermeni azınlıklar⁹ adeta emperyalizmin içerideki destekçileri ve devletin bütünlüğüne tehdit olarak işlev görmüşlerdir.¹⁰

Giderek zenginleşen Ermenilerin aksine Kürtler onlarla rekabet etmekten uzaktı. Eğitimsizlik ve temizlikle ilgili sıkıntılardan dolayı hastalıklarla pençeleşen Kürt çocukların 1912’ye kadar okula kayıtlı olanı yoktu.¹¹ Ermeni çocuklarının ise neredeyse tamamı okuma yazma biliyordu.¹² Kürtlerde yeni doğan bebeklerin yarısı ölüyordu. Kalanların yarısından fazlası yılan veya böcek sokması, çiçek, tifo ve kızıl

⁶ Janet Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 196-197.

⁷ Faik Bulut, *Dar Üçgende Üç İsyan, Kürdistan’da Etnik Çalışmalar Tarihi*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1992), s. 79.

⁸ Çağlar Keyder, *Devlet ve Sınıflar*, 14. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 48.

⁹ Bu mesele Osmanlı son dönem ve Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri tarafından hep bir tehdit olarak görülmüş ve tehcir, mübadele, ekstra vergi ve pogrom gibi uygulamalar Anadolu’da gayrimüslim varlığı planlı bir şekilde azaltılmıştır.

¹⁰ a.g.e, s. 96.

¹¹ Hans-Lukas Kieser, *Der Verpasste Friede: Mission, Etnie, und Staat in den Ostprovinzen der Türkei, 1838-1938* (Zürich: Chronos, 2000), s. 430 aktaran Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşıkoğlu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), s. 57.

¹² Richard G. Hovannisian, haz. Hovannisian, “Armenian Tsopk/Kharpert”, *Armenian Tsopk/Kharpert*, (Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2002), s. 3 aktaran a.g.e.

gibi hastalıklar nedeniyle üç yaşına gelmeden vefat ediyordu. Bunda Kürtlerin büyük kısmının göçebe olmasının da payı vardı. Göçebe Kürtler sık sık Ermeni köylerini yağmalıyor ve onları haraç vermeye zorluyordu.¹³ Bu bilgileri doğrular şekilde başkentte Ermeni ve Kürtler arasındaki arazi kavgaları gibi problemler gündeme getiriliyordu.¹⁴ Meclis-i Vükelada Doğu Anadolu'ya diğer bölgelere göre daha az yatırım yapıldığı ve kaynakların bölgelere eşit bir şekilde dağıtılmadığından şikayet ediliyordu. Hatta Van mebusu vilayetin "Osmanlı devletinin Sibiryası" olarak görüldüğünden bahsetmekteydi. Bölgeden başka bir vekil de Kürdistan'da on bin kişiden ancak birinin okuryazar olduğunu belirtilerek oranın düşüklüğünden yakınmaktaydı.¹⁵ Bediüzzaman Said Nursi de İstanbul'da 40 bin hamaldan 40'ının gazete okuyamadığından bahsederek Kürtler arasındaki cehaletin yaygınlığını vurgulamıştı.¹⁶

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İttihatçılar Şarki Anadolu'da devleti güçlendirmek ve güvenliğini sağlamak için birçok tedbir aldı. Suçlular ve eşkıyaların peşine düştü. Bu tedbirler Avrupalı gözlemciler ve Ermeniler tarafından da yeterli görüldü. Ancak Ermenileri memnun eden bu durum Kürt aşiretlerini tedirgin etti. Dahası Kanun-i Esasi'yle birlikte Müslüman veya gayrimüslimlerin eşit hale gelmeleri aşiretlerin gücünü sınırlıyordu. Ödenmesi gereken vergiler de işin memnuniyetsizliği artıran bir başka unsurdu. Özetle Kürt aşiretleri devrimden dolayı mutsuzdu.¹⁷

Bu karmaşa ortamında Rusya da bölgede olan biteni yakından takip etmekteydi. Osmanlı hem İran Kürtlerini Rusya'ya karşı kışkırtmaya hem de Osmanlı Kürtlerinin Rusya ile yakınlaşmasını önlemeye çalışmaktaydı. Bunun yanında Ermenilere çok kıymet vermese dahi Batılı devletlerin onları koruma maksatlı adımlar atmasından da sakınmaktaydı.¹⁸

¹³ a.g.e.

¹⁴ Tunaya, *Tanin*, Teşrin-i Evvel 1324, s. 3-4 aktaran Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, çev. Nilay Özok-Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005) s. 103-104.

¹⁵ a.g.e.

¹⁶ Bediüzzaman Said Nursi, "İstanbul'da Bulunan Kürdlere Edilen Telkinat", *Asar-ı Bediyye*, 4. bs. (İstanbul: Envar Neşriyat, 2012) s. 460; Abdülkadir Menek, *Kürt Meselesi ve Said Nursi*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2011), s. 69.

¹⁷ Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşıkoğlu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), s. 61-62.

¹⁸ a.g.e., s. 62-71.

Rusların bölgeye dair tespitleri de coğrafyada olup bitenin daha iyi anlaşılması için faydalıdır. Ruslara göre Kürtler “milliyetçilik anlayışında belirgin bir milli bilinç sahibi bulunmadığı gibi vatanseverlik duygusundan da yoksundular.” Aşiret merkezli yaşanması bütün Kürtlerin birleşmesinin önüne geçmekteydi.¹⁹ Ancak Kürtlerin birlik oluşturmaları da Ruslar için tehlikeli olabilirdi çünkü bütün Kürtler birleşerek Rusya’ya karşı savaşılabildi. Öte yandan eğitimsiz, yerleşik olmayan ve aşiretlerden oluşan Kürtlerin milli bir bilinç kazanmaları oldukça zordu.²⁰ Ancak bu fikirden vazgeçmeyen Rusya Hoy’daki konsolosluğun himayesinde *Cihandani Cemiyeti*’ni kurmuştur. Kürtçe kitaplar basan bir yayınevi kurmak, haftalık gazete yayımlamak²¹ ve Kürtler için okullar açmak bu cemiyetin hedeflerinden bazılarıydı.²² Ekim 1913’te bu okul açıldı. Ayrıca İran’ın Türkiye sınırı boyunca benzer okulların yapılması planlandı. Bu okullarda hem Kürt kimliğinin öğrenciler tarafından benimsenmesi hem de öğrencilerin Rusya’yla daha sıkı bir bağ kurması sağlanacaktı.²³ Ayrıca bu okullarda Kürtler marangozluk, ziraat, bahçıvanlık ve madencilik gibi işleri öğreneceklerdi. Bu okullar vasıtasıyla Kürtler “dağınık, çoğunlukla yağmacı, kargaşa ve isyana meyyal göçebe bir toplumdaki uyumlu ve yerleşik bir toplum” haline gelerek Rusya’nın bölgesel emellerine hizmet edecekti.²⁴

Rusya’nın bu tür faaliyetlerini devletin geleceği için sakıncalı bulan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelenleri Van vilayetinin farklı noktalarına Osmanlı-Kürt okullarının açılmasını düşünmüştür.²⁵ 1911’de Maliye Nazırı Cavid Bey ve Ömer Naci Bey doğu vilayetlerine yaptığı gezide bölgede yaşayanların Osmanlı devletine

¹⁹ a.g.e., s. 72.

²⁰ a.y.

²¹ Yayın faaliyetlerinin milliyetçiliği beslemesiyle ilgili bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2007).

²² AVPRI, Çirkov’dan Tahran maslahatgüzarına, 14.2.1913 [27.2.1913], f. 180, 0.517/2, d. 3573, l. 23 aktaran Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşıkoğlu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), s. 72.

²³ AVPRI, l. 207 ob., Hoy’dan İstanbul Elçiliğine, 30 Ekim 1913 aktaran Tibet Abak, “Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kürt Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme (1908-1914)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 27, (Bahar 2018), s. 3-22.

²⁴ AVPRI, Hoy Viskonsülünden Tahran maslahatgüzarına, 14.2.1913 [27.2.1913], f. 180, 0.517/2, d. 3573, ll. 206-07 aktaran Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşıkoğlu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), s. 75.

²⁵ BOA DH.SYS Dosya No: 121, Vesika No: 5, Savaş Bakanlığında Dahiliye Nezaretine, 9 Şubat 1329 (22 Şubat 1914) aktaran Tibet Abak, “Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kürt Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme (1908-1914)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, yıl: 14, sayı: 27 (Bahar 2018), s. 3-22.

sadakatini tesis etmeye çabalamışlardır.²⁶ Cavid Bey bu gezide Van'da halka yaptığı konuşmada vilayette birçok okulun açılacağını, okullarda molla ve din adamlarının eğitim göreceğini, bu sayede de buralardan mezun olanların Osmanlı halkını oluşturacağını ve sınır içinde ve sınır dışında *pan-İslamizmin* yayılmasını sağlayacağını belirtmiştir.²⁷

Ömer Naci Bey daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı düzenli ordu birliklerinin ve aşiretlerden oluşan milislerin İran Sefer Kuvveti'nin İran Bölgesi başkanlığını yapacaktı.²⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti ile *Teşkilat-ı Mahsusa*'nın önde gelen isimlerinden Ömer Naci Bey ve İktisat Nazırı Cavid Bey'in Van'da eğitime yaptığı vurgu birkaç açıdan önemlidir. Birincisi bölgenin problemlerinin en başında gelen cehaletin giderilmesi meselesi sadece Bediüzzaman Said Nursi'nin gündeminde değildir. Rusya'dan İttihat ve Terakki yönetimine kadar konu gündemde tutulmaktadır. İkinci olarak üst düzey geziler göstermektedir ki İttihat ve Terakki Cemiyeti bölgeyle yakından ilgilenmektedir. Bu da Bediüzzaman'ın kendi başına karar alarak Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı bölgelerde meşrutiyeti anlatmaya gitmiş olması ihtimalini azaltmaktadır. Muhtemelen Said Nursi bölgeye gitmeyen önce cemiyet üyeleriyle bir görüşme yaptı. Yine gitmeden önce Selanik'te İttihat ve Terakki'nin önde gelen simalarından Resneli Niyazi ile görüşmek istemesi ve görüşmemesine rağmen ondan övgüyle bahsetmesi bu seçeneği güçlendirmektedir.²⁹ Burada eklenmesi gereken bir husus da Bediüzzaman'ın Doğu Anadolu'ya giden tek alim olmadığıdır. Seyyid Abdülkadir İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görevlendirmesiyle 1909'un ortalarında Van'a gelmiş ve Kürt aşiret reisleriyle toplantılar yapmıştır.³⁰ Tabii buradan Bediüzzaman'ın gönülsüz bir şekilde bölgeye gittiği yorumu çıkarılamaz. *Münazarat*'ın müellifi hürriyet fikrini her zaman fikri serüveninin merkezinde tutmuştur. Zaten İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde de Kürt aşiret reislerine telgraf çekerek saadetlerinin meşrutiyette olduğunu haber vermişti ve

²⁶ a.y.

²⁷ a.y.

²⁸ Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, Cilt: 1: 1914-1916*, 5. bs. (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), s. 294, 441-442.

²⁹ Bediüzzaman Said Nursi, "Niyazi Bey'e", *Asar-ı Bediyye*, 4. bs. (İstanbul: Envar Neşriyat, 2012), s. 464.

³⁰ Janet Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 194-195.

Kürtlerden gelebilecek olası bir Meşrutiyet aleyhine hareketin önüne geçmeye çalışmıştı. Üçüncüsü Said Nursi gözetim altındayken Zaptiye Nazırı Şefik Paşa'nın doğuda eğitim meselesinin o sırada Meclis-i Vükelada konuşulduğunu belirtmesi karşılık bulmuş ve Meclisin gündeminde Doğu Anadolu bölgesinde cehaletin giderilmesine dönük bir planlama yapıldığını göstermektedir.

Dönemin siyasi ortamı bu şekildeyken düşünce dünyasında da İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile çok ciddi bir hareketlilik başlamıştı. O güne kadar konuşmayanlar ya da konuşmaya çekinenler hürriyetin ilanı ile birlikte harekete geçmiştir.

1.2. Entelektüel Ortam

İstibdat ortamının İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kalkması fikirlerini ifade etmeye çekinenler için sevinç ve rahatlığa yol açmıştı. İfade hürriyeti ve toplantı özgürlüğü her alanda kendisini göstermişti.

1908'den önce İstanbul'da üç gazete varken Meşrutiyet'in ilanının ardından bu sayı iki ay gibi kısa bir sürede iki yüzü geçmiştir. Siyasi mesajlı oyunlar tiyatrolarda sahnelenmekte, yeni siyasi partiler ortaya çıkmakta ve her yerde siyasi nutuklar atılmaktadır.³¹

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte özgür ortamın oluşması pek çok meselenin de kamuoyu önünde tartışılmasının önünü açmıştır. Bu tartışma konularının başında *hilafet, meşrutiyet, meşveret, meclis, parti, millet, kavim, ırk, ümmet, terakki ve din* gelmektedir. Bütün bu konular hakkında farklı fikri pozisyonları savunan aydın kampları oluşmuştur.³²

Öte yandan *Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük* gibi meselelerle *liberalizm, sol ideolojiler, materyalizm ve Darwinizm* hakkında hararetli tartışmalar yürütülmüştür. Bunun yanında milli ekonomi, milli din ve milli maarif gibi hususlar özellikle Türkçüler tarafından dile getirilmiştir. Bu tartışmaların dil konusuna da yansımaları olmuştur. Sözlük, alfabe ve dilde sadeleştirme gibi konular aydınları meşgul etmiştir.³³

³¹ Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 53.

³² Mustafa Gündüz, "100. Yılında II. Meşrutiyet'in Entellektüel Mirası", *Milli Eğitim*, Sayı: 184, (Güz, 2009), s. 133-136.

³³ a.g.e., s. 135.

İleriki sayfalarda daha geniş bir şekilde ele alınacak eğitim meselesi bu dönemin sıcak konularından biridir. Medreselerin mevcut vaziyeti, ıslah taraftarları ya da medrese döneminin bittiğini düşünenlerin birçok yerde fikirlerini dile getirdiği görülmektedir. *Batıcılık* yine bu dönemde bir başka gündem maddesidir. Ne kadar Batılılaşılması gerektiği, Batı'dan neler alınmasının lazım geldiği önemli bir bahistir.³⁴

Buna ek olarak kadın, aile ve çocuk konuları bu dönemin tartışılan hususlarındandır. Osmanlı'da filizlenen *feminizm* ve kadın hareketleri bu tartışmaların başrollerinde yer almaktadır. Öte yandan tesettür, kadın hakları ve çok eşlilik gibi meseleler de birçok yazıya konu olmuştur.³⁵

Bu dönemde her fikir akımının sözcüleri makaleler kaleme alıp tartışmalara katılmaktadır. Bu noktada İslamcı mütefekkirler Mehmed Akif, Said Halim Paşa, Manastırlı İsmail Hakkı, Musa Kazım, Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, Elmalılı M. Hamdi, M. Şemsettin, Eşref Edip, Mustafa Sabri Efendi ve Said-i Nursi Batı'dan gelen fikirleri İslami düşünce geleneği üzerinden yorumlamıştır. Siyasi ve sosyal pek çok konu gazete ve dergiler aracılığıyla tartışılmıştır.³⁶ Said Nursi'nin bu tartışma ortamına girmesi olaylı bir şekilde gerçekleşmiştir.

³⁴ a.g.e., s. 134.

³⁵ a.g.e., s. 135.

³⁶ Burhanettin Duran, "Transformation of Islamist Political Thought in Turkey from the Empire to the Early Republic (1908-1960): Necip Fazıl Kısakürek's Political Ideas", (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2001). s. 79.

BÖLÜM II

2. MÜNAZARAT'IN YAZILMASI

Münazarat adlı eseri daha iyi anlamak için yazarın o dönemki hayatına yakından bakmak yararlı olacaktır. Medrese eğitimi alan Bediüzzaman Said Nursi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da birçok medreseyi ziyaret etmişti. Bitlis ve Van'da vali konaklarında ağırlanmıştı. Bu ona hem yerel siyaset ve ihtiyaçlara dair farkındalık ortaya çıkartmış hem de Osmanlı merkezi yönetimin çevreye nasıl yaklaştığını görme imkanı sunmuştur.³⁷ Farklı medreselerde talebeliği ve yaptığı okumalar sonucunda Nursi *cehalet*in büyük bir problem olduğu sonucuna varmıştı. Müslümanların geri kalmasının arkasında da cehalet yatıyordu. Bu cehaletin giderilmesinin özellikle Doğu Anadolu için çok önemli olduğunu düşünen Nursi esasında Dersaadet'e *Medresetüzzehra* projesine destek bulmak amacıyla gelmek istiyordu. Bu proje çerçevesinde dini ilimler ile fen ilimleri birlikte okutulacak, Arapça, Türkçe ve Kürtçe eğitim verilecek ve bütün bölge bu eğitim kurumundan istifade edecekti.

2.1. Bediüzzaman Said Nursi'nin İstanbul'a Gelişi

Nursi 1907'nin sonunda yani İkinci Meşrutiyet'in ilanından biraz önce Van Valisi Tahir Paşa'nın Sultan İkinci Abdülhamid'e yazdığı referans mektubuyla İstanbul'a geldi. Mektupta Nursi'nin sahip olduğu ilimden övgüyle bahsedildikten sonra kendisinin tedavisi için yardım istenmekteydi.³⁸

Mektupta medrese projesine dair bir ifade bulunmamaktaydı. İstanbul'a avdet ettiğinde Nursi ileride *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti* ikinci başkanı olacak Ferik

³⁷ Ahmet Yıldız, "Bediüzzaman'ın 'Muktesid' Siyaset Anlayışı ve Bir İmkân Olarak Demokratik Siyaset", *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2019, Sayı: 7, (2019), s. 14-15.

³⁸ BOA, Y.PRK. UM., nr. 80/74, 10 Şevval 1325 (16 Kasım 1907) Bkz. EK 1.

Ahmet Paşa'nın evinde kalmıştır.³⁹ Bu sırada Sultan İkinci Abdülhamid'e bir layiha⁴⁰ vermiştir. Bu layihada eğitimcilerin Kürtçe bilmediğinden dolayı Kürtlerin eğitimden istifade edemediği, bunun da birçok problem ortaya çıkardığı tespitini yapmıştır. Ardından da çözüm önerisi olarak Beytüşşebab, Van ve Mutki ya da Sason'da dini ilimlerle fen bilimlerinin okutulacağı üç okulun açılması önermiştir. Bunun bölgede devleti güçlendireceğinden bahsedilmiştir.⁴¹ Said Nursi daha sonra Fatih Külliyesi'nin yanındaki Şekercihan'da ikamet etmiştir.

2.2. Kamusal Görünürlük Kazanması

Vali Tahir Paşa'nın mektubunda belirtildiği gibi Nursi alim gibi giyinmeyi tercih etmemiş ancak İstanbul'daki birçok alimle tanışmış ve onlarla münazara etmiştir. Kısa süre içerisinde ünü yayılmıştır. Daha sonra Şekercihan'a yerleşmiştir.⁴² Burada kapısına astığı “Burada her müşkül halledilir, her suale cevap verilir; fakat sual sorulmaz” yazısı ününün yayılmasına yardımcı olduğu gibi Nursi'nin iddiasını da ortaya koymaktadır. Bediüzzaman, şair Mehmed Akif ve Rasathane Müdürü Fatin Hoca aynı anda kalmıştır. Bunun yanında Said Nursi'nin ününün Dersaadet'te yayıldığı belirli hatıralardan takip edilebilmektedir. Daha sonraları Diyanet İşleri Müşavere Kurulu üyeliği görevini yapacak Hasan Fehmi Başoğlu,⁴³ eski Temyiz Mahkemesi başkanlarından Ali Himmet Berki⁴⁴ Fatih dersiamlarından Harbizade Tavashlı Hasan Efendi⁴⁵ ve Hacı Hafız Efendi⁴⁶ gibi birçok isim Şekercihan'a şarktan gelen bu genç alimi ziyaret ettiğini ve sohbetinden etkilenecek ayrıldığını hatıralarında nakletmektedir.⁴⁷

³⁹ Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursi ve İlmi Şahsiyeti (Birinci Kitap)*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013), s. 372.

⁴⁰ Bu layiha daha sonra *Şark ve Kürdistan* gazetesinde yayımlanmıştır. Bkz. Ekler bölümü.

⁴¹ Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Bediüzzaman Said Nursi ve İlmi Şahsiyeti (Birinci Kitap)*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013), s. 384-386.

⁴² Cemalettin Canlı ve Yusuf Kenan Beysülen, *Zaman İçinde Bediüzzaman*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 105.

⁴³ Hasan Fehmi Başoğlu, “Bir Hatıra”, *Uhuvvet*, (İstanbul: 11 Aralık 1964) aktaran Necmeddin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursî: Kronolojik Hayatı*, (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1990), s. 91-93.

⁴⁴ Necmeddin Şahiner, *Son Şâhitler Bediüzzaman Said Nursî'yi Anlatıyor*, (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1993), s. 159-160.

⁴⁵ a.y.

⁴⁶ a.g.e., s. 63.

⁴⁷ a.g.e., s. 59-63.

2.3. Tımarhane ve Tarassuthane

Nursi'nin İstanbul hayatı daha sonra Toptaşı Tımarhanesi'nde devam etmiştir. Said Nursi bizzat Sultan İkinci Abdülhamid'in emriyle ve rakiplerinin ifsadıyla tımarhaneye düştüğünü kısaca hayatından bahsederken anlatmaktadır.⁴⁸ Ancak akıl hastanesine gönderilen Nursi'nin herhangi bir hastalığı bulunmamıştır. Nursi'nin tımarhaneye yatırılmasının nedenlerini Canlı ve Beysülen “yaşama biçiminden, siyasi düşüncelerinden ve Kürt olmasından kaynaklandığı” şeklinde açıklamaktadır. Mary Weld ve Abdülkadir Badıllı'ya göre bu durumun nedeni ise çekememezlik ve iftiradır.⁴⁹ Cilasun'a göre ise Balkanlardaki ve doğudaki azınlıklarda ortaya çıkan milliyetçi bilinçten dolayı diken üstünde olan Osmanlı yönetiminin benzer bir bakış açısıyla doğudan gelmiş bir Kürt alime de mesafeli yaklaşması doğaldır.⁵⁰

Tımarhane dönemine daha detaylı bir şekilde bakılacak olursa eğer biri Rum, biri Ermeni ve biri Yahudi üç doktorun kendisine deli raporu vermek üzere onu muayeneleri öncesinde Said Nursi dört hususun dikkate alınmasını istemiştir.⁵¹

Bunlardan birincisi kendisinin Kürt olmasıyla ilgilidir. Nursi hassas İstanbul şartlarıyla değil doğduğu coğrafya olan Kürdistan dağlarına göre kendisinin değerlendirilmesini istemiştir. Aksi takdirde hem “maden-i saadetimiz olan Dersaadet'ten önümüze sed çekmiş olursunuz” hem de Kürtlerin çoğunu tımarhaneye göndermeniz gerekir demiştir. Çünkü Kürdistan'da en itibarlı ahlak cesaret, izzet-i nefis, dinden alınan güç, kalple çelişmemek (muvafakat-ı kalp) ve dildir. İstanbul'da yaygın olan ve nezaket olarak isimlendirilen ahlak Kürtlere göre ikiyüzlülüktür.

Burada dine ve etnik kökene yapılan vurgu dikkat çekmektedir. Bunun ötesinde İstanbul'la aralarına engel girmemesinin istenmesi de hala Osmanlı devletinden ayrılmamaya işaret edildiği gibi aynı zamanda tersi bir durumun yani dil ve din

⁴⁸ Bediüzzaman Said Nursi, *Şualar*, (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2016), s. 615.

⁴⁹ Cemalettin Canlı ve Yusuf Kenan Beysülen, *Zaman İçinde Bediüzzaman*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

⁵⁰ Emrah Cilasun, *Bediüzzaman Efsanesi ve Said Nursi Gerçeği*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2018), s. 174.

⁵¹ Bediüzzaman Said Nursi, “Devr-i İstibdad ve Said-i Kurdi'nin Pençeleşmesi”, *Asar-ı Bediyye*, 4. bs. (İstanbul: Envar Neşriyat, 2012), s. 433-437; Bu kısım daha sonra bir dergide de yayımlanmıştır bkz. Nursi, “Devr-i İstibdad ve Said-i Kurdi'nin Pençeleşmesi”, *Dava*, Yıl: 1, Sayı: 5, Aralık-Ocak 1990, s. 7-10; Bu kısmın yorumu için bkz. Mary F. Weld, *Bediüzzaman Said Nursi Entelektüel Biyografisi*, (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006), s. 70-72.

politikalarının Kürtlerle devlet arasına girebileceği hatırlatması yapılmaktadır. Yine de bitirışı Müslüman toplulukların Osmanlı devleti hakimiyeti altına girmesini sağlayan ve İslam için önemli olan Mekke ve Medine’yi kontrol altına almasıyla bilinen Sultan Selim vurgusu dikkat çekicidir.

İkinci olarak Said Nursi İstanbul’da diğer insanlardan farklı şekilde yerel kıyafetle gezmesini misal vererek halinin ve ahlakının da diğer insanlara muhalif olduğunu belirtmiştir. Doktordan zaman ve adeti değil hakkı dikkate almasını istemiştir. Kendisinin boş veremeyeceğini, Müslüman olduğu için millete, din ve devlete faydalı şeyler düşünme vazifesinin olduğu vurgulamıştır.

Üçüncü olarak sıra dışı ve kendi dönemlerinin çok üzerinde kabiliyetli olanlara insanlar başta deli demiş sonra da bunu sihre veya olağanüstülüğe yormuşlardır. Bu durumun kendisi için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Her soruya cevap verdiği için kendisine deli dendiğini oysa asıl bu şekilde delil getirenin deli olduğunu vurgulamıştır.

Dördüncü olarak Nursi kendisi gibi asabi birinin acele etmesi ve hiddetlenmesinin zaruri olduğunu belirtmektedir. Bu noktada “Hürriyet-i şeriyeye gibi büyük bir fikri zihninde taşıyan insanın büyük inkılabı görememe tehlikesiyle karşı karşıya kalsa nasıl telaşlanmasın ve hiddetlenmesin?” sorusunu doktora yöneltmiştir. Daha sonra da hiddetli olmak deliliğe delaletse zaptiye nazırının kendisinden daha hiddetli olduğundan deliliğine hükmedilmesi gerektiğini belirtmektedir. Geçici cinnet hallerininse çok yaygın olduğunu hatırlatmaktadır.

İkiyüzlülük veya toplumun faydasını şahsi faydadan öncelikli görmek delilikse, akıldan feragat ettiğini, delilikle iftihar ettiğini belirtmektedir.

İleriki satırlarda doktorlara anlatmaya devam eden yine Nursi dört maddelik daha geniş bir açıklama yapmıştır.

Birincisi, Nursi’nin şekli olarak görünüşü farklıdır. Dünya nimetleriyle ilgilenmemesi, muaşeret kurallarına uymaması, kendi yerel giysilerini giymesi, hale ve tavır olarak diğer insanlardan farklı olması kendi doğduğu bölgeye ve milliyetine sevgisini göstermek istemesinden kaynaklanmaktadır. Hem farklı görünerek bölgesel kalkınmaya fiilen dikkat çekmek istemekte hem yenilenme eğilimi göstererek zamanın

da yenileneceğini vurgulamakta hem de Sultan Selim'in takipçisi olduğunu söylemektedir.

İkinci olarak, Said Nursi doktorun ulema ile münazarasını dikkate almasını istemiştir. Nursi ulemaya ve eğitim sistemine çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. İstanbul'a geldiğinde diğer eğitim veren kurumlarla karşılaştırıldığında medreselerin geri kaldığını müşahade etmiştir. Medrese öğrencilerinde ilimle meşgul olma yerine meselelerden hüküm çıkarma konusunun öne çıktığını, konular üzerine tartışma yapılmadığını ve soru ile cevabın net olmaması sonucu bunun öğrencilerde bıkkınlık, yetkinliğin zayıflaması ve tembellik gibi hallere yol açtığını tespit etmiştir. Merak duygusunu uyandıran varlık ilimleri (*ulum-ı ekvan*) ve diğer ilimler gibi tefsir, hadis ve kelam gibi yüksek ilimler çalışılmalı, soru-cevaplar, konu üzerine beyin fırtınaları yapılmalı ve derinleşilmelidir. Her bir öğrenci bir konuyla detaylı bir şekilde ilgilenerek o konunun uzmanı olmalıdır. Bunun yanında diğer ilmi alanların da genel olarak bilgisi edinilmelidir. Son olarak medrese öğrencilerine seslenen Nursi mektebe giden öğrencilerin zayıf ve eksik olan eski mekteplilere göre çok ileri seviyede geliştiklerini, kendisini de dahil ettiği medreselilerin de mektepliler gibi çalışarak en yüksek seviyeye çıkmış eski medreseliler gibi olmalarını istemektedir. Bu noktada mektepli ve medreseli öğrenci ayrımının yapılması ve aradaki rekabetten bahsedilmesi ilgi çekicidir.

Üçüncü olarak, Nursi iki fikrini beyan etmesinin kendi başını belaya soktuğunu anlatmaktadır. İlk olarak gerçek medeniyeti temsil eden İslamiyet'in geri kaldığı tespitinin ardından bunun en büyük sebebini açıklamaktadır. Ona göre üç büyük şubeyi oluşturan medrese, mektep ve tekkenin fikir ve meşrep olarak ihtilafa düşmesi ve birbirinden uzaklaşması geri kalmanın en önemli nedenlerindendir. Bu üç şubenin her biri diğerinin eksikliklerini ön plana çıkarmaktadır. Bu durum İslam ahlakını sarsmış ve geri kalmasına yol açmıştır. Bu probleme Nursi mekteplerde din ilimleri derslerinin verilmesi, medreselerde eski felsefe (*hikmet-i atika*) yerine yeni fen ilimlerinin (*fünûn-ı cedide*) okutulması ve tekkelerde de çok yetkin alimlerin bulunmasını çözüm önerisi olarak getirir. Bu şekilde şubeler arasında oluşacak uyumla kalkınma konusunda hızla mesafe alınacağını belirtmektedir.

Said Nursi'nin öne sürdüğü ikinci fikir geniş kitlelere kolaylıkla ulaşabilen vaizlerle ilgilidir. Vaizlerin nasihatlerinin kitlelerde karşılık bulmamasının sebeplerini şu şekilde açıklar: Artık vaizlerin etkili olabilmeleri için kitleleri ikna etmeli ve bahsettiklerine ispatlar getirmelidir. Vaizler insanları emir ve yasaklara teşvik ederken ya da sakındırırken yaptıkları kıyaslarda daha ehemmiyetli olanın değerini düşürmemelidir. Son olarak vaizler hem çok geniş ilim sahibi (*hakîm-i müdakkik*) olmalı ki bu şekilde kitleleri ikna etsin hem zamanı iyi bilmeli hem de ikna edici ve güzel konuşmalıdır (*beliğ-i mukni*).

Dördüncü olarak Nursi “Zihnim perişandır” sözünün –nasıl hiçbir deli “Ben deliyim” demeyeceği gibi– kendisinin akıl sağlığında problem olduğunu göstermeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca Nursi Kürdistan'ın ekserisinin kendisinin üç ay medresede ders gördüğünü bildiğini hatırlatır. Ayrıca doğudan gelmiş bir adam olarak fikirlerini saklamasının mümkün olmadığını de belirtmektedir.

Tımarhanedeki doktorların akıl sağlığının yerinde olduğuna dair rapor vermesi sonucu Said Nursi tımarhaneden hapis haneye gönderilmiştir.

Hapishanede padişah İkinci Abdülhamid'in selamıyla Zaptiye Nazırı⁵² Şefik Paşa Said Nursi'yi ziyaret etmiştir. İkinci Abdülhamid için bilgi içeren jurnaller de bu nezaretin görev alanındadır. Zaptiye Nazırı Şefik Paşa'nın uzunca bir süredir bu görevi sürdürmesi⁵³ onun bizzat padişah tarafından gönderildiği iddiasını kuvvetlendirmektedir. Başkentteki asayiş olayları bu nezaret tarafından rapor edilmektedir. Devletin Dersaadet'teki kamu düzenini ve asayişini çok yakından takip ettiği bu raporlardan anlaşılmaktadır.⁵⁴ Burada nezaretin daha çok “üçüncü sayfa

⁵² İstanbul'da Tanzimat öncesinde zaptiye işleriyle yeniçeri ağası, bostancıbaşı ve kaptanpaşa ilgilenirdi. Tanzimat'la birlikte mevcut kurumların daha iyi işlemesi amacıyla 15 Şubat 1846'da kurulan Zaptiye Müşiriyeti'nin isminin 3 Aralık 1879'da Zaptiye Nezaretine olarak değiştirilmesiyle zabıta teşkilatı bu süreçte “tek elden idare edilir hale gelmiştir.” Bkz. Necati Gültepe, *Mührün Gücü: İlk Türk-İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), s. 387-388; Zaptiye Nezaretine şehrin asayiş ve güvenlik işlerine bakan teşkilatı. Ayrıca “sicill-i ahvâl şubesi, polis müfettişliği, nezâret müstantikleri, tiyatro müfettişliği, eczâ-i nâriyye müfettişliği, sıhhiye memurluğu, İstanbul polis müdürlüğü ile Beyoğlu ve Üsküdar polis teşkilâtları” bu nezaretin bünyesinde yer almaktadır. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Zaptiye”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 44., (İstanbul: Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, 2013), s. 128-130.

⁵³ “Sultan II. Abdülhamid Dönemi Devlet Adamları”, <http://www.abdulhamid.yildiz.edu.tr/images/files/Donemin%20Devlet%20Adamlari.pdf>, [Erişim 15.07.2019].

⁵⁴ Noémi Lévy-Aksu, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 123.

haberleri” olarak nitelendirilebilecek kavga, sarhoşluk, alkollü mekanlarla ilgili olaylar ve hırsızlık gibi adi suçları takip ettiğini belirtmemiz gerekmektedir.⁵⁵ Yukarıda sayılanlara ek olarak itfaiye de bu nezarete bağlıdır.⁵⁶ Bunun yanında İmparatorluk bünyesindeki Ermeniler ve onların siyasi faaliyetleri de Zaptiye Nezareti tarafından Yıldız Sarayı’na raporlanmaktadır. Hazırlanan raporlarda Ermeniler hakkında “kene” ve “millet-i haine” gibi sert ifadeler kullanılmıştır.⁵⁷ Bu noktada Sarayın ya da İkinci Abdülhamid yönetiminin doğudan gelen genç Kürt alime karşı bakış açısının kendisiyle Zaptiye Nazırı’nın muhatap olmasından anlaşılacağı üzerine güvenlik merkezli şekillendiği söylenebilir.

Bediüzzaman ile Zaptiye Nazırı Şefik Paşa arasında geçen konuşma bir diyalog şeklinde “Devr-i İstibdadda Tımarhaneden Sonra Tevkifhânedeki İken Zabtiye Nâzırı Şefik Paşa ile Muhaveremdir” başlığıyla basılmıştır.⁵⁸ Bu diyalog karşılıklı sohbet değil adeta restleşme şeklinde gerçekleşmiştir. Önce zaptiye nazırı padişahın selamını getirdiğini söylemiş ardından da Said Nursi’ye hem maaş bağlandığını hem de maaşın kısa sürede artırılacağını bildirmiştir. Bu maaş teklifini kesin bir dille reddeden Nursi İstanbul’a kendi menfaati değil milleti için geldiğinin altını çizmiştir. Ayrıca maaş teklifini de rüşvet ve haksızlık olarak değerlendirmiştir. Buna mukabil zaptiye nazırı padişah iradesinin ret olunmayacağını hatırlatmıştır. Bu konudaki tavrında ısrarcı olan Said Nursi böylece padişahın kendisine darılarak onu yanına çağıracağını ve bu şekilde doğruları söyleme fırsatı bulacağını ümit ettiğini belirtmiştir. Buna karşılık zaptiye nazırından neticenin vahim olacağı cevabını alsa da Nursi geri adım atmamış, sonuçta idam cezası bile alsa “milletin kalbinde” yatacağını belirterek Dersaadet’e gelirken hayatını rüşvet olarak getirdiğini söylemiştir. Ayrıca devletle yaklaşmanın maaş değil hizmet için olacağını, bunu da kendisinin bizzat diğer alimlere ve geleceğin alimlerine yaşayarak gösterdiğini vurgulamıştır. Dahası ancak şahsi menfaatini terk etmesiyle nasihatlerinin tesir edeceğini ve samimiyetinin sorgulanmayacağını hatırlatarak maaşı kabul etmesinin mümkün olmadığını altını çizmiştir.

⁵⁵ a.g.e., s. 134-160.

⁵⁶ a.g.e., s. 176.

⁵⁷ a.g.e., s. 206-207.

⁵⁸ Bediüzzaman Said Nursi, *Asar-ı Bediyye*, 4. bs., (İstanbul: Envar Neşriyat, 2012), s. 438-439.

Bu yolla istediği neticeyi alamayacağını anlayan Zaptiye Nazırı Said Nursi'nin Kürdistan'da eğitimin yayılması hedefinin Meclis-i Vükelada müzakere edildiğini belirtmiştir. Buna tepki gösteren Nursi eğitimi erteleleyen ama maaşı hızlandıran ve şahsi faydayı toplumun faydasına tercih eden kaideyi merak etmiştir. Bu cevabı alan nazır ise daha da öfkelenmiştir.

Nazır Şefik Paşa'nın hiddetine karşı Nursi cevaben hürriyetin hakim olduğu Kürdistan dağlarında büyüdüğünü, hür yaşadığını ve bu hiddetin fayda getirmeyeceği söylemiştir. Kendisinin Fizan'a hatta Yemen'e sürgüne gitmeye razı olduğunu, böylelikle Nazır'ın da kurtulacağını belirtmiştir.

Nazır ile konuşmanın uzaması üzerine Bediüzzaman döneme dair okumasını anlatmaya başlamıştır. Bütün ortaya çıkan fikirlerin ve hissiyatın düzen adı altında ince bir örtüyle üzerinin örtüldüğünü, yönetimin baskısı altında herkesin adeta ölü gibi hareketsiz inlediğini belirtmiştir. Kendisinin bu örtünün altına girmediğini bilakis üstüne düştüğünü, giysileri gibi ahlakının da ağır geldiğini, bu örtüyü bir kez mabeynde yırttığını oradan bir Ermeninin evine, orada da benzer bir durumun yaşanması sonucu Şekercihan'a, daha sonra tımarhaneye ve son olarak da tarassuthaneye (nezarethane) düştüğünü söylemiştir. Kendisiyle görüşmeden önce zaptiye nazırı hakkında olumlu kanaatlerinin olduğunu ancak kendisinin düştüğü durumu çok öğretici bulduğunu, bunun için de şükran duyduğunu belirtmiştir.

Zaptiye Nezareti muhtemelen Said Nursi'nin tımarhane ve tarassuthanede tutulduğu günlerde 30 Mayıs 1908'de Van'a Said Nursi'nin ilmi derecesi ve sıhhatine dair sorular içeren resmi bir yazı⁵⁹ göndermiştir. Van'dan çok kısa bir sürede (3 Haziran 1908) Said Nursi'nin "Fuzaladan ve hüsn-i hal eshabından" olduğu cevabı içeren mektup gelmiştir. 6 Temmuz 1908'de bu kez Said Nursi bir başka yazışmanın konusu olmuştur. Van'a gönderilen yazıda Nursi'nin oraya varmak üzere olduğu ancak kendisine dair gözlemlenen bazı tavır ve hallerin sonuncunda aşiretler arasında olay çıkarmasından ya da fesada dönüşecek olayların meydana gelmesinden şüphe edilerek acilen konuya dair cevap beklenmektedir.⁶⁰ 29 Ağustos'ta ise İstanbul'dan Van'a dönmesi için verilen harcırahın Bediüzzaman tarafından kabul edilmediğine dair bir

⁵⁹ BOA, ZB, 6018/64, 17/May/1324 aktaran Cemalettin Canlı ve Yusuf Kenan Beysülen, *Zaman İçinde Bediüzzaman*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

⁶⁰ BOA, ZB, 620/31,21.

belge mevcuttur.⁶¹ Bu arada 24 Temmuz'da Kanun-ı Esasi yeniden yürürlüğe konmuştur. Canlı ve Beysülen Van'a dönmesi için para verilen bir şahsın arkasından bu tür bir belgenin hazırlanmasının normal olmadığını belirtmiştir. Bediüzzaman'ın Dersaadet'teki kurduğu ilişkiler ve faaliyetleri kendisi hakkında şüphe doğurmuştur. Bu durum onu önce tımarhaneye sonra mahpushaneye ardından da sürgüne götürecek süreci tetiklemiştir. İkinci Abdülhamid idaresinde Nursi'nin memleketine döndüğünde de çeşitli karışıklıklara neden olabileceği ve kamu düzenini bozacağı endişesi hakimdir. Bütün bunların Said Nursi'nin dini yorumlarının ötesinde politik düşünceleriyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.⁶² Daha sonra da eserlerinden takip edileceği üzere Said Nursi hayatının her döneminde istibdada karşı meşrutiyeti ve hürriyeti savunmuştur. Bütün bu yaşananların nedeni Nursi'nin meşrutiyet taraftarı olmasıyla da açıklanabilir.

Bu sürecin sonunda Bediüzzaman'ın Van'a gitmediği ancak 24 Temmuz'daki İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar nerede olduğuna dair de herhangi bir bilginin olmadığı aralık mevcuttur. Mary Weld Said Nursi'nin Van'a giderken yolda firar etmiş olabileceği ya da Van'a gönderilmeden kısa bir süre önce serbest bırakılma ihtimalini zikretmektedir. Weld'in bahsettiği bir diğer ihtimal de İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908'de Nursi'nin tarassuthanedeki durumunun devam etmesidir. İkinci Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk icraatlarından biri genel aftır. 24 Temmuz'da Kanun-ı Esasi'ye göre Meclis-i Mebusanın açılacağı duyurulmuştur. 26 Temmuz'da da İkinci Abdülhamid'in onayıyla af devreye girmiştir.⁶³ Burada aftan önce İttihatçıların kontrolü ele geçirdikleri yerlerde hapishanelerin kapısını açtıkları da unutulmamalıdır. 23 Temmuz'da Manastır'da hapishanede bulunanlar din ve suç farkı ayırt edilmeden serbest bırakılmıştır.⁶⁴

⁶¹ a.g.e., s. 28.

⁶² Cemalettin Canlı ve Yusuf Kenan Beysülen, *Zaman İçinde Bediüzzaman*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 115.

⁶³ BOA., Y.PRK.A., 15/13, 26/C/1326 aktaran Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları", *Gazi Akademik Bakış*, c. 3, s. 5, (Ankara Kış 2009), s. 42-43.

⁶⁴ Konsolos W. J. Heathcote'dan G. Barclay'e, Manastır, 23 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908", *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss. 30-31 içinde aktaran Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, 7. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 133.

Buna göre Meşrutiyet'in ikinci günü 26 Temmuz'da çıkarılan genel af sonrasında Said Nursi de özgürlüğüne kavuşmaktadır. Öte yandan Kutay ve Şahiner Bediüzzaman'ın gizli bir şekilde Selanik'e geçtiğini iddia etmektedir. Bu iddia Said Nursi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Selanik'e kaçırıldığı ve cemiyetin öne çıkan isimlerinden Manyasizade Refik Bey'in konuğu olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁵ Diğer taraftan Bediüzzaman'ın resmi biyografisinde Selanik'te Hürriyet Meydanı'nda konuşma yaptığı yer almaktadır.⁶⁶

Kutay'ın Nursi'nin kaçırıldığı iddiasına Badıllı karşı çıkmaktadır. Kutay'ın eserinde belirttiği gibi Nursi'nin kalpak giymediğini ve iri gözlere sahip olmadığını yazan Badıllı devrimin üçüncü günü meydanlarda yaptığı konuşmayı delil göstererek İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre önce Said Nursi'nin serbest kaldığını savunmaktadır.⁶⁷

2.4. Hürriyetin İlanı

Buradaki detaylar Bediüzzaman'ın meşruti idareyi destekleyip desteklemediğiyle ilgili olmayıp kendisinin *hürriyetin* ilanının üçüncü gününde İstanbul'da ve sonrasında Selanik'te yaptığı konuşmayla ilgilidir. Daha sonraki aylarda gazetelerde de neşredilen bu konuşmanın tam tarihi ya da nerede yapıldığına dair Bediüzzaman üzerine araştırma yapanlar arasında da bir tartışma konusudur. Emrah Cilasun İstanbul ve Selanik'teki konuşmalarla ilgili bilgi eksikliklerini vurgulayarak bu konuşmaların şehir meydanlarında değil de salon toplantısı sırasında yapılmış olabileceğini ifade etmiştir.⁶⁸

Bununla birlikte İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile ilgili kutlamaların birkaç günde bitmediğini belirtmek gerekir. 24 Temmuz'dan itibaren dalga dalga yayılan haberler ulaştıkları şehirlerde büyük sevinç gösterilerine neden olmuştur. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Museviler bir arada hürriyetin ilanını sokaklarda ve meydanlarda kutlamıştır. Edirne, Konya, Bursa, Kayseri, Mersin, Adana, Samsun ve İzmir gibi

⁶⁵ a.y.

⁶⁶ Bediüzzaman Said Nursi, *Bediüzzaman Said Nursi Tarihçe-i Hayatı*, 3. bs., (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2010), s. 87.

⁶⁷ Abdülkadir Badıllı, *Mufasssal Tarihçe-i Hayat*, (İstanbul: Sebat Yayınları, 2019), s. 198-199.

⁶⁸ Emrah Cilasun, *Bediüzzaman Efsanesi ve Said Nursi Gerçeği*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2018), s. 175-176 (455. dipnot).

şehirlerde Meşrutiyet'in ilanı coşkuyla karşılanmıştır. Halka kötü muamelede bulunan, İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı olan ya da Saray casusu olduğu düşünülen kişiler görevlerinden uzaklaştırılmış hatta bazıları linç edilmiştir. Cemiyete yakın isimler göreve gelmiştir. Aynı anda Cemiyet üyeleri Meşrutiyet'in ilanının kendi çabaları sonucu gerçekleştiğine dair propaganda yapmışlardır. Meydanlarda özgürlük, adalet, müsavat ve uhuvvet sloganları atılmış ve Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet'i öven konuşmalar gerçekleştirilmiştir. Yine hürriyetin ilan edildiği haberinin ulaştığı şehirlerde aynı zamanda af uygulaması yürürlüğe girmiştir.

24 Temmuz'un şüpheyle karşılandığı bazı şehirler de mevcuttur. Bunların başında Arnavutluk'taki bazı yerleşim yerleri ve Arap vilayetleri gelmektedir. Bunun başlıca nedeni bu bölgelerdeki Müslümanların eski güçlü pozisyonlarını Hristiyanlara karşı kaybedecekleri endişesidir. Öte yandan İkinci Meşrutiyet ile gündeme gelen hürriyet ve adalet gibi kavramlar henüz halk tarafında tam olarak karşılık bulamamıştır. Yine İkinci Abdülhamid'e yakın bazı isimler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerinin yayılmasını Musul gibi bazı şehirlerde önlemişlerdir.⁶⁹

İkinci Meşrutiyet'in 24 Temmuz'da ilanının ardından Said Nursi hürriyet üzerine İstanbul'da bir konuşma yapmıştır. Ardından aynı konuşmayı Selanik'te gerçekleştirmiştir. Benzer doğrultuda Nursi *Rehber-i Vatan* ve *Misbah* (İstanbul ve Selanik'te yapılan konuşma metin olarak 2 Ekim'de bu gazetede yayımlandı) gibi gazetelerde meşrutiyeti ve hürriyeti destekleyen yazılar kaleme almıştır. Bu noktadan sonra Nursi sık sık *Şuray-ı Ümmet*, *Kürt Teavün ve Terakki* ve *Şark ve Kürdistan* gibi farklı gazetelerde Osmanlı'nın birliği ve Kürtlerin vaziyeti hakkında yazmıştır.⁷⁰

Said Nursi'nin pek çok gazetede görünür olması kamusal bir figür olarak bilinirliğini işaret etmektedir. Öte yandan aynı zamanda bu, Nursi'nin siyasetle, dönemin tartışma gündemiyle ilgili olduğunu, katkıda bulunduğunu ve gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermektedir. Aynı zamanda bu durum Nursi'nin dönemin siyasi gücü İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arasının da iyi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönem

⁶⁹ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, 7. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 140-156.

⁷⁰ Cemalettin Canlı ve Yusuf Kenan Beysülen, *Zaman İçinde Bediüzzaman*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 126.

gerçekleşen iki önemli olay olan Avusturya boykotu ve 31 Mart vakası Nursi'nin oynadığı rol ile birlikte değerlendirilecektir.

2.5. Avusturya Boykotu

17. yüzyıldan itibaren yeniçeriler Osmanlı şehirlerindeki ekonomik faaliyetlerde tüccar, zanaatkar ve işçi olarak yer almaktaydı. İstanbul'daki silah sahibi güçle ilişkide olmak meslek gruplarının bir nevi himaye edilmesini sağlıyordu. Başkentteki birçok Türk ve Kürt hamal ocağa kaydolmuştu.⁷¹ Osmanlı devletinde belirli bir mesleğin belirli bir etnisiteye ya da dini gruba ait olduğuna dair iddialar istatistiki çalışmalarla çürütülmüştür. Ancak bazı meslek grupları iş alanlarıyla ilgili bir düzenleme söz konusu olduğunda devlete karşı daha güçlü olabilmek için liderlerini yeniçerilerden seçebiliyordu.⁷² 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın şiddetli bir biçimde ortadan kaldırılması ocakla ilişkili meslek gruplarını da olumsuz etkilemişti. Bu hamalların yerini zamanla Ermeniler almıştı. 19. yüzyılın sonlarına kadar başkentteki hamalların ekserisi Ermeni'ydi. Ancak 1895'te Ermenilerin yaşadığı şehirlerde reformların yapılması talebiyle İstanbul'da düzenlenen gösteride Osmanlı Bankası'nın basılmasıyla beraber Müslüman ahali ile Ermeniler arasında olaylar çıkmıştır. Olaylar neticesinde içinde hamalların da bulunduğu binlerce Ermeni ölmüş, kalan hamallar ise memleketlerine gönderilmiştir. Böylelikle başkentteki hamal kimliği yeniden değişmiş, Ermeni hamalların yerini Türkler ve Doğu Anadolu'dan gelen Kürtler almıştır.⁷³

Ekim 1908 geldiğinde Avusturya Macaristan İmparatorluğu Bosna Hersek'i ilhak etmiştir. Bu ilhaka karşı Osmanlı devletinde yaşayanlar protesto gösterileri düzenlemiş ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu ürünlerine yönelik boykot başlatılmıştır. Hamallar bu boykotta önemli bir rol oynamıştır. Bunun Dersaadet'teki Kürtlerle ilişkisi ise İstanbul'daki malları taşıyan hamalların ekserisinin Kürt olmasıdır. Dahası Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin gazetesi de boykotu destekleyen yazılar yayımlayarak Kürtleri boykota katılmaya teşvik etmiştir. Said Nursi de Kürt hamalları

⁷¹ Donald Quataert, der. Heath W. Lowry ve Donald Quataert, "Labor Policies and Politics in the Ottoman Empire: Porters and the Sublime Porte, 1826-1896," *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze* içinde, (İstanbul: The Isis Press, 1993), s. 59-69, 63 aktaran Can Nacar, "İstanbul Gurbetinde Çalışmak ve Yaşamak", *Toplumsal Tarih*, no. 245, (İstanbul Mayıs 2014), s. 33.

⁷² Cengiz Kirli, *International Labor and Working-Class History*, no. 60 (Sonbahar, 2001), s. 125-140.

⁷³ a.g.e., s. 34.

boykota katılmaları için yönlendirmelerde bulunmuştur. Daha sonra Divan-ı Harb-i Örfi’de yaptığı savunmada bu duruma değinen Nursi sayıları 20 bine yaklaşan Kürtlerin hamal, bilgisiz ve çabuk kandırılabilir vaziyette olduklarını, bazı siyasi parti mensuplarının onları manipüle ederek Doğu illerini kötü göstermelerinden endişe ettiğini belirtmiştir. Daha çok Kürtlerin bulunduğu mekanları ve kahvehaneleri dolaşarak kendisinin onlara anlayabilecekleri şekilde meşrutiyeti aktardığını sonra da o hamalları Avusturya’ya boykot yapılırken tansiyonun yükseldiği gerilimli anlarda onları yönlendirerek hamal Kürtlerin sultanla bağlarını geliştirmeye çalıştığını ve ekonomik savaşı desteklediğini vurgulamıştır. Hatta Avusturya boykotuna rağmen bu ülkeden gelen kalpakları giyenleri eleştirmiş ve kendisinin her zaman yerli malı giydiğinin altını çizmiştir.⁷⁴

Başka bir yerde “İstanbul’da Bulunan Kürtlere Edilen Telkinat” başlığıyla basılan makalesinde Said Nursi Kürt hamal nüfusundan 40 bin olarak bahsetmiştir. Bu makalede Nursi sırasıyla üç cevher, üç düşman ve üç cevheri muhafaza edip üç düşmanı yenecek üç elmas kılıç olduğunu belirtmiştir. Bu üç cevher *İslamiyet*, *insaniyet* ve *milliyettir*. Üç düşmanın birincisi *fakr*dir ki buna örnek olarak Kürtlerin ekserisinin hamal olmasını göstermektedir. Gösterilen ikinci düşman *cehildir* ki kırk bin nüfustan kırkının dahi fikirleri besleyen gazeteyi okuyamamasını buna delil olarak sunmaktadır. Üçüncü düşman da *keşmekeş*dir ki 400 bin cesur savaşçıya sahip oldukları halde iç çekişmelerden dolayı zayıf durumda kalmışlardır. Bu üç düşmanı mahvetmek ve üç cevheri korumak için önerilen üç elmas kılıç ise *ittihad-ı milli*, *sa’yı insani* ve *muhabbet-i millidir*. Son elmas kılıç olarak ifade edilen muhabbet-i milli bahsinde hükümete itaat, Türklerle ittihat ve ittifak tavsiyesi dikkat çekmektedir.⁷⁵ Bu çabalarına binaen Nursi’nin Kürt hamalları meşrutiyet konusunda hem bilgilendirdiği, hem Osmanlı devletine itaatleri konusunu vurguladığı hem de onları düzen bozacak ve tepki çekecek eylemlere girmemeleri konusunda da uyardığı söylenebilir.

Dönemin diğer Kürt kaynakları da Said Nursi’nin tespitlerini doğrulamaktadır. *Hetavi Kurd* dergisi 50 bine yaklaşan Kürt nüfusun çoğunluğunun hamal ve amele olduğu,

⁷⁴ Bediüzzaman Said Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, (İstanbul: Söz Basım Yayın), s. 387-388.

⁷⁵ Bediüzzaman Said Nursi, *Asar-ı Bediyye*, 4. bs., (İstanbul: Envar Neşriyat, 2012), s. 460-461.

çok az sayıda talebe ve diğer meslek erbabının bulunduğundan bahsetmektedir.⁷⁶ Yine aynı dergide 50 bin Kürt hamal varken beş yüz Kürt talebenin olmaması dile getirilerek Nursi'nin bahsettiği cehaletin yaygınlığından bahsedilmektedir.⁷⁷ Sayılarının 20 bin ila 50 bin arası olduğu düşünülen Kürt hamal nüfusun o dönemki İstanbul nüfusu içerisindeki payı bu nüfusun eğitilmesi, okuryazar olması ya da siyasi amaçlarla yönlendirilmesinin çok büyük etki oluşturacağı tahmin edilebilir. İstanbul'un toplam nüfusu Stanford J. Shaw'ın çalışmasına göre 1906'da 864.576 iken 1914'te 909.978'dir. Bu nüfusun yarısından biraz fazlası Müslümandır.⁷⁸ Bir başka çalışmaya göre ise İstanbul nüfusu 1912'de 857.069'dur.⁷⁹ Yeni bir dönemin başladığı ve bir miktar da çalkantılar yaşayan İstanbul'da Kürt hamallar "cehalet içerisinde olmalarına rağmen" Avusturya mallarının boykot edilmesinde görüldüğü gibi şehirde önemli bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kitlenin yönlendirilmesinde İstanbul'daki Kürt nüfusun önde gelenleri Said Nursi, Mehmed Şefik Arvasî, eşraftan Cemilpaşazadeler, Şeyh Ubeydullah-ı Nehri'nin oğlu Seyit Abdükadir Nehrî gibi isimler ön plana çıkmıştır.⁸⁰

2.6. 31 Mart Hadisesi ve Divan-ı Harb-i Örfi

Meşrutiyet'in ilanı birçok şehirde sevinçle karşılanmıştır. 3. (Makedonya) ve 2. (Trakya) ordularındaki İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi subayların büyük rol oynadığı devrime rağmen Osmanlı yönetimi doğrudan ele geçirilmemiştir. Padişah İkinci Abdülhamid tahttan indirilmemiş, sadrazamlık makamında Sait Paşa kalmıştır. Bununla birlikte İttihatçılar bir yandan ihtiyaç duyduklarında yönetime karışıyor diğer yandan yeni ilan edilmiş Meşrutiyet'in muhafazasına çalışıyorlardı. Ancak her şey istedikleri gibi de gitmiyordu. *Volkan* gazetesi ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti çevresinde bir araya gelen özellikle İstanbul'daki İttihatçı karşıtları –zira bütün

⁷⁶ Harputlu H. B., "Şerâit-i Sıhhiye", *HetawîKurd*, s. 3 (29 Kanun-ı Evvel 1329/11 Ocak 1914), s. 17. aktaran Mesut Serfiraz, "Osmanlı Dönemi Kürt Basınında Kürt İşçi Sınıfına Dair Haberler", *Kürt Tarihi*, (Ocak-Şubat 2016), s. 26.

⁷⁷ Benî Erdelanî E. M., "XeftenBes e Li Me Ziyatir", *HetawîKurd*, s. 1 (11 Teşrin-i Evvel 1329/24 Ekim 1913), s. 23. aktaran a.y.

⁷⁸ Stanford J. Shaw, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century", *International Journal of Middle East Studies*, c. 10, no. 2 (May, 1979), s. 265-277.

⁷⁹ Zafer Toprak, "Nüfus", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, (İstanbul, 1994), s. 108-111.

⁸⁰ Mesut Serfiraz, "Osmanlı Dönemi Kürt Basınında Kürt İşçi Sınıfına Dair Haberler", *Kürt Tarihi*, (Ocak-Şubat 2016), s. 24.

İttihatçılara karşı değildiler⁸¹ 12 Nisan 1909 gecesi Arap ve Arnavut askerlerin ulemanın katılımıyla kalabalık bir grup meclis binasına yürümüştür. Bu kalabalığın talepleri şunlardı: Sadrazam ile harbiye ve bahriye nazırlarının görevden alınması, İttihatçı meclis başkanının değiştirilmesi, bazı İttihatçı subay ve mebusların İstanbul'dan uzaklaştırılması, şeriatın geri getirilmesi, isyancı askerlerin affedilmesi.⁸² Meşrutiyetçi Harekat Ordusu'nun bastırdığı 31 Mart hadisesi olarak adlandırılan olayların ardından İkinci Abdülhamid tahttan indirildi ve yerine V. Mehmet Reşat geçirildi. İttihatçı orduyla İstanbul'daki ordu Taksim ve Taşkıışla'da karşı karşıya gelmiş, çatışmalarda yüzlerce Osmanlı askeri ölmüştü.⁸³ Meşrutiyet'i destekleyen birçok askeri birlik de İstanbul'a doğru yola çıkmıştı. Harekat Ordusu'nun Edirne üzerinden başkente yaklaşması üzerine İstanbul'daki birçok Meşrutiyet karşıtı şehirden ayrıldı. Aykut Kansu'ya göre *31 Mart Olayları* “mutlakiyetçi rejime dönmek için eski düzen yanlılarınca planlanmış ve örgütlenmiş” bir darbe girişimiydi. Bunun en önemli göstergesi de o günlerde diğer şehirlerde de meydana gelen olaylardı. Birçok şehre meşrutiyet aleyhtarı telgraflar çekilmiş ve eleman gönderilmişti. Yine birçok merkezde ahalinin gayrimüslimlere karşı kışkırtılması planlanmıştı.⁸⁴

Adem Ölmez ise 31 Mart Hadisesi'ni ikiye ayırarak açıklamaktadır. 13 Nisan 1909'da ayaklanan alt rütbeli askerler belirli taleplerde bulunmuş ancak Harekat ordusunun İstanbul'a girmesiyle bu başkaldırı bastırılmış ve taleplerine karşılık bulamamışlardır. Harekat ordusu ise yine birinci grup gibi meşru olmayan bir eyleme girişmiş ancak başarılı olmuştur ve talepleri kabul edilmiştir. Bu noktada başkentte asayişin bozulması, can ve mal güvenliğinin kalmaması ve gazetelerin kışkırtıcı yayınları 31 Mart Hadisesi'nin arkasında yatan nedenler arasındadır.⁸⁵

Bediüzzaman Said Nursi ise 31 Mart Hadisesi'nin arkasındaki sebepleri şu şekilde sıralar:

⁸¹ *Volkan* gazetesindeki başyazısında Derviş Vahdeti 31 Mart'ı 1908'in devamı olduğunu belirterek okuyucularını Enver ve Niyazi'yi takip etmeye çağırıyordu. Bkz. Vahdeti, “Öte, Beri”, 4 Nisan 1325/19 Nisan 1909, s. 1 aktaran Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*, çev. Selda Somuncuoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s. 101.

⁸² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, 27. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 149-150.

⁸³ Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*, çev. Selda Somuncuoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s. 114.

⁸⁴ a.g.e., s. 75-124.

⁸⁵ Adem Ölmez, *Uzun Yürüyüş*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2012), s. 41-44.

- “1. Yüzde doksanı İttihad ve Terakkinin aleyhinde, hem onların tahakkümü ve istibdadı aleyhinde bir hareket idi.
2. Fırkaların meydan-ı münakaşâtı olan vükelâyı tebdil idi.
3. Sultan-ı mazlûmu sukut-u musammemden kurtarmaktı.
4. Hissiyat-ı askeriyenin ve âdâb-ı dindaranelerinin muhalif telkinatın önüne set olmağı.
5. Pek çok büyütülen Hasan Fehmi Beyin kâtilini meydana çıkarmaktı.
6. Kadro haricine çıkanları ve alay zabitlerini mağdur etmemektı.
7. Hürriyeti, sefahete şumulünü men ve âdâb-ı şeriatla tahdit ve avamın siyaset-i şer’î bildikleri yalnız kısas ve kat-ı yed haddini icra idi.”⁸⁶

Dersaadet’in kontrol altına alınmasıyla birlikte İkinci Abdülhamid yanlılarının ve padişahın hafiyelerinin peşine düşüldü. Divan-ı Harb-i Örfi kurularak yargılamalar başladı. Başkentte kurulan Divan-ı Harb-i Örfi’de yetmiş kişi idam cezasına çarptırıldı. İdam edilenler arasında Derviş Vahdeti, tanınmış hafiyeler ve 31 Mart olaylarında rol oynayan üst düzey askerler de vardı.⁸⁷ Ayrıca Divan-ı Harb-i Örfi’de İttihatçıların 31 Mart olaylarını desteklediklerini düşündükleri *İkdam*, *Serbesti* ve *Volkan* başyazarları ve sahipleri de yargılandı. *İkdam*’ın sahibi Ahmed Cevdet Bey beraat etti. Diğer bazı gazetecilere İstanbul’a giriş yasağı getirildi ve bulundukları yerlerde çıkardıkları gazetelerin Osmanlı devleti sınırları içerisinde dağıtılması yasaklandı.⁸⁸

Divan-ı Harb-i Örfi’de yargılananlar arasında Said Nursi⁸⁹ de vardı. Olayların büyüyeceğini fark eden Nursi İstanbul dışına çıkmış ancak daha sonra yakalanarak şehre getirilmişti. Nursi’nin daha sonra *İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi* başlığıyla yayımladığı savunması ilk etapta müellifin fikirlerini paylaşmak için bir zemine dönüştürmesi yönüyle dikkat çekmektedir. Bu da Nursi’nin başkentte

⁸⁶ Bediüzzaman Said Nursi, *Asar-ı Bediyye*, 4. bs., (İstanbul: Envar Neşriyat, 2012), s. 426.

⁸⁷ Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*, çev. Selda Somuncuoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s. 133-9.

⁸⁸ a.g.e., s. 135-6.

⁸⁹ 31 Mart sonrası çıkan olaylar ve Bediüzzaman’ın o sırada ne yaptığıyla ilgili kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Adem Ölmez, *Uzun Yürüyüş*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2012), s. 47-68.

fikirlerini paylaşmak için çalışması ve dinlenilmek için çabalamasıyla paraleldir. Artık kapısına “Her soruya cevap verilir ama sual sorulmaz” yazmak zorunda değildir. Birçok idamın çıktığı mahkemede Said Nursi bir meydan okumayla sözlerine başlayarak ne idamdan ne de hapse düşmekten korkmadığını vurgulamıştır. Öncelikle mahkemede yargılama biçiminin adil olmadığını ve usul problemlerinin altını çizmiştir. Yeni hafiyelerin eskilerden beter olduğunu ve farklı kusurların bir araya getirilerek duygusal bir şekilde şiddetli cezaların verildiğini, bunun da büyük bir zulüm olduğunu belirtmiştir. Ardından Nursi kendisinin Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte nasıl onun başarıya ulaşması için çabaladığını anlatmaya başlamıştır. “On bir buçuk cinayet” olarak adlandırdığı maddelerin her biri Nursi’nin İstanbul’da kısa süre içerisinde yaşadıklarının bir özeti hükmündedir.

İlk olarak meşrutiyetin başlangıcıyla birlikte Doğu’daki Kürt aşiretlerine istibdattan zarar gördüklerini ve meşrutiyetin ise bu dünyada mutluluğa ulaşmalarına yardımcı olacağını içeren ve 1908 devriminin gerçek adalet ve meşveret-i şer’iyenin kendisi olduğunu anlatan telgraf çektiğini belirtmektedir. Hatta bu telgraflara olumlu anlamda cevaplar geldiğini de hatırlatmıştır.

İkinci olarak Nursi İstanbul’un Ayasofya, Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye gibi merkezlerinde ulemaya ve öğrencilere birçok defa meşrutiyetin şeriatla uyumlu olduğunu ve istibdadın ise şeriatla alakasının bulunmadığını anlattığını belirtmiştir. Hatta “Milletin efendisi, onlara hizmet edendir” hadisinden hareketle meşrutiyeti şeriattan deliller getirerek savunduğunu vurgulamıştır.

Üçüncü olarak başkentteki yirmi bine yakın Kürdü meşrutiyet hakkında bilgilendirdiği ve Avusturya’ya yapılan boykot konusunda yönlendirdiğini anlatmaktadır.

Dördüncüsü, Nursi Avrupa’nın istibdadın şeriata uygun olduğu zannının kendisini endişelendirdiğini belirtmiştir. Bu yüzden de meşrutiyeti şeriat namına istediğini vurgulamaktadır. Ancak Avrupa’nın bu zannının 1908 devrimi sonrası başkaları tarafından da benimsenme ihtimaline karşı Ayasofya Camii’nde milletvekillerine hürriyeti şeriat sınırları içerisinde düşünmeleri gerektiğini anlatmıştır.

Beşinci olarak, gazetelerin toplumun ahlakını sarstığından bahsetmektedir. Gazetecilerin İslami edebe uygun kalem oynatanları gerektiğini söyleyen Nursi Avrupa ile Dersaadet’in, Dersaadet ile taşranın doğrudan karşılaştırılmasının

problemler ortaya çıkardığını belirtmektedir. Bu hatalı kıyası okuma yazma bilmeyen bir çocuğa felsefe dersi verilmesi ya da bir erkeğe kadın giysisi giydirilmesine benzetmektedir. Her toplumun kendi tecrübelerinin farklı olduğunu altını çizmektedir.

Altıncı olarak Nursi birçok defa toplum düzeninin bozulmasının önüne geçtiğini ifade etmektedir. Beyazıt'ta, Ayasofya mevlidinde ve Ferah tiyatrosunda kitleleri onların anlayacağı dilde konuşarak sakinleştirdiğini, bu şekilde olayların büyümesini engellediğini belirtmektedir.

Yedinci olarak Nursi İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne katılmasının nedenlerini anlatmaktadır. 31 Mart Olayları'nın çıkışında büyük payı olduğu düşünülen cemiyetle ilişkisinin doğrudan ittihad-ı İslam'ın gerçekleştirilmesi amacıyla olduğunu belirtmektedir. Bütün müminleri bu cemiyetin üyeleri, cemiyetin merkezini Kabe ve reisini Hazret-i Muhammed (a.s.m.) olarak görmektedir. Ve cemiyetin silahlarını kesin deliller (*berahin-i katia*) getirmek olarak vurgulamaktadır çünkü medenilerin ancak bu şekilde ikna olacağını söylemektedir. Şeriatın da yüzde 99 ahlak, ibadet, ahiret ve fazilet olduğunu yalnız yüzde 1'inin siyasetle ilgili olduğunu bunu da idarecilerin düşünmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kendisinin de bu cemiyetten olduğunu, bölünmeye veya ayrılığa neden olacak grup ve partilerden olmadığını belirtmektedir. Buna ek olarak kendisinin ittihad-ı İslam konusunda Sultan Selim'e biat ettiğini, seleflerinin Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Ali Suavi ve Namık Kemal olduğunu söylemektedir. İki amaçla bu cemiyete katıldığını, ilk olarak bu cemiyetin bütün inanları kapsadığını duyurmak olduğunu, ikincisinin de partiler arası ayrılığın neden olduğu 31 Mart olayının önüne geçmek istediğini ancak kısa sürenin buna müsaade etmediğini belirtmektedir.

Sekizincisi, Nursi askerlerin farklı cemiyet ve gruplara katılmasının sakıncalı olduğunu söylemektedir. Bunun üzerine kendisinin gazetede bu durumu yazdığını, askerlerin merkez olduğunu diğer insanların bu merkeze uyabileceğini ve İttihad-ı Muhammedi'nin bütün müminleri kapsadığını ayrıca hiçbir askerinin de bunun dışında olmayacağını, bu yüzden onların bu cemiyete girmesine ihtiyaç olmadığını anlatmaktadır.

Dokuzuncusu, 31 Mart Olayları'nın başlangıcını anlattıktan sonra gösterilerin büyüdüğünü ve kendisinin olayların önüne geçemeyeceğini fark ettiği için başkentten ayrıldığını çünkü şahsını orada görenlerin de işin iç yüzünü bilmeden olaylara katılabileceğini düşünmüştür. Daha sonra da olaylar hakkında yanlış bilgilendirildiğini ve hadiselerin büyüklüğünün farkına varamadığını vurgulamaktadır. Buna rağmen kendisinin askerleri emirlere uymaya çağırdığını belirtmektedir.

Onuncusu, kendisinin Harbiye Nezaretinde yine İslam'dan getirdiği delillerle askerlere konuşma yaptığını ve onları komutanlarına itaat etmeye ikna ettiğini hatırlatmaktadır. Burada Nursi'nin Yeniçerilerin başına gelenleri askerlere anımsatması ilgi çekicidir.

On birincisi, kendisinin fakir doğu vilayetlerinden geldiğini, bu fakirliğin ancak eğitimle giderileceğini anladığını belirtmektedir. İstanbul'da geçirdiği bir buçuk senedir kendi menfaatini terk ettiğini, İkinci Abdülhamid'in maaş teklifini de reddettiğini ve memleketinde eğitimin yayılması için çalıştığını vurgulamaktadır.

Bütün bu on bir maddeye ek olarak Nursi İkinci Abdülhamid'e gazeteler aracılığıyla Yıldız Sarayı'nı darülfünun yapması ve oraya ulemaya tahsis etmesini söylediğini hatırlatmaktadır.

Daha sonra bu dönemde gazetede yazdığı fikirlerinde ısrarcı olduğunu söyleyen Nursi bu fikirleri Asr-ı Saadet'te de olsa, üç yüz sene sonraya da gitse savunacağını net bir şekilde ifade etmektedir. Gerçekten de Bediüzzaman'ın İstanbul'da bulunduğu sürede hem İkinci Abdülhamid dönemi hem de Meşrutiyet dönemindeki fikirlerinde tutarlık gösterdiği, hapishanede ya da Divan-ı Harb-i Örfi'de düşüncelerinden taviz vermediği bu dönemde kaleme aldığı metinlerden anlaşılmaktadır. Bu noktada Nursi'nin fikirlerinde belirli önceliklerin bulunduğu söylenebilir. İstibdat karşıtlığı, ittihad-ı İslam ve meşrutiyet –İslam sınırları içerisinde– taraftarlığı, Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da eğitim faaliyetlerinin artırılması ve özellikle İstanbul'daki eğitimiz Kürtlerin manipüle edilip kötü olaylara karışmalarının önlenmesi ve devlete olan bağlılıklarının korunması şeklinde bu fikirler özetlenebilir.

Daha sonra İstanbul'dan ayrılan Said Nursi 1910'da döndüğü Van'dan başlayarak tüm Doğu-Güneydoğu Anadolu illerini dolaşıp⁹⁰ meşrutiyeti Kürtlere anlatmak üzere harekete geçmiştir.

2.7. Van'a Gidiş ve *Münazarat*'ın Yazılışına Giden Süreç

Said Nursi Mart 1910'da İstanbul'dan deniz yoluyla Batum'a gider, oradan Tiflis'e, ardından İran'ın Hoy kentine geçer ve sonunda Van'a varır. Muhtemelen hava şartları nedeniyle bu güzergahı tercih etmiştir. Van'da uzun zamandır uzak kaldığı medresesiyle ilgilenmiş sonra da Temmuz'da Van civarındaki Ertoşi aşiretler birliğinden başlayarak bölgeyi gezmeye başlamıştır. Hakkari, Bitlis, Muş, Ağrı, Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep ve Kilis şehirlerinde konuşmalar yaparak Şam'a ulaşmıştır. Sadece şehir merkezinde bulunmamış yol üzerindeki bazı aşiretler ve köylere de uğramıştır. Hatta Badıllı'ya göre Nursi'nin planları arasında hacca gitmekte vardır. Yolculuk süresinde Nursi'nin tanındığı ve itibar gösterilerek ağırlandığı hatıralardan anlaşılmaktadır. Nursi'nin kendi ifadesiyle kırk-elli gün süren bu yolculuk Şam'da son bulmuştur. Bu ziyaretin sonucunda kaleme alınan ve 155 soruya 155 cevap veren *Reçetü'l-Avam* veya *Recetü'l-Ekrad* Arapça olarak basılmıştır. Daha sonra kitap biraz daha genişletilip Türkçe olarak kaleme alınmış ve *Münazarat* ismiyle yayımlanmıştır. Nursi bu yolculukta bir eser daha yazmıştır. O da *Saykalü'l-İslam* veya *Reçetü'l-Havas* ismini taşımaktadır ki daha sonra *Muhakemat* başlığıyla Türkçe olarak basılmıştır.⁹¹

Said Nursi yolculuğu boyunca –*Münazarat*'ın başında belirttiği üzere– dağ ve sahraları adeta bir medreseye çevirerek meşrutiyeti anlattığından bahsetmektedir. Kürt aşiretlerinin meşrutiyetle ilgili çok fazla sorusunun olduğunu ve meşrutiyetin doğru bir şekilde idrak edilmediğini belirtmektedir. Yöntem olarak ise soru-cevap tarzını benimsediğini çünkü Kürtlerin derslerinin de *münakaşa* ve *münazara* usulüyle gerçekleştiğini ifade etmektedir. Platon gibi eski Yunan düşünürleri bu soru ve cevaptan oluşan diyalogları kendi tezlerini haklı çıkarmak için kullanmaktadır. Ancak *cedel* olarak isimlendirilen bu metodun yerine *Münazarat*'ta dinleyenlerin şüphelerini

⁹⁰ Ahmet Yıldız, "1910'dan Bugüne 'Birlikte Düşünmeye Davet' ya da Bediüzzaman'ın Münazaratı", *Münazarat Fikri ve Kürt Meselesi Sempozyumu*, (Ankara: Merak Yayıncılık, 2013).

⁹¹ Abdülkadir Badıllı, *Mufasssal Tarihçe-i Hayat*, (İstanbul: Sebat Yayınları, 2019), s. 330-332.

giderene kadar sorularını sıralaması, konuşmacının da bazen ayet ve hadislerle bazen dinleyenlerin aşına olduğu coğrafyaya bazen de yakın geçmişte yaşanan olaylara referansla cevap vermek tarzında “birlikte düşünerek” hakikate bulma uğraşısı vardır.⁹²

Bediüzzaman Said Nursi’ye Doğu ve Güneydoğu Anadolu’yu kapsayan seyahatinde sorulan sorular arasında bölgenin geri kalmışlığı, cehalet problemi, Ermenilerle ilişkiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultan İkinci Abdülhamid, ağa ve şeyh gibi bölgenin önde gelenleriyle ilişkiler, meşrutiyet, hürriyet ve istibdat gibi konular öne çıkmaktadır. Sorular sırasıyla şu şekildedir:

-Ey Seyda! İstanbul'a gittin. Bu inkılab-ı azimi gördün. Mühim işler içine girdin. Bize ne getirdin?

-Müjde ne demek? Bazıları bize sizin için fenalıklar var diyorlar.

-İstibdat nedir?

-Meşrutiyet nedir?

-Ermeniler ağa oldular. Biz sefil kaldık. Dinimize zararı yok mu?

-Gayrimüslimler nasıl asker olacak?

-İstibdat bu derece bir semm-i kâtil olduğunu bilmezdik. Lehülhamd parçalandı. Onu esasıyla tedavi edecek olan (tiryak-i meşrutiyeti) bize tarif et.

-İstibdadın çirkinliğine meşrutiyetin bu derece iyiliğine delilin nedir?

-Derman dermandır. Neden zehir olsun?

-Ne diyorsun, [Veremli (hastalıktan şişmiş) birini övüyorsun] hal-i hazırın eskisi gibi çok fenalığı var, bize zulmeden. Hem de zaafı kuvvetsizlikte eskisine benzer. Demek tarif ettiğin (meşrutiyet) daha bize (selam) etmemiş. Ta biz de ehlen ve sehlen desek.

⁹² Ahmet Yıldız, “1910’dan Bugüne ‘Birlikte Düşünmeye Davet’ ya da Bediüzzaman’ın Münazaratı”, *Münazarat Fikri ve Kürt Meselesi Sempozyumu*, (Ankara: Merak Yayıncılık, 2013), s. 8.

[Hayır! Aksine, ben bir nehirden su almak istedim. Bir bulutun bolca yağmur indirmesini arzu ettim. Ahu gözlü bir güzel beğendim ve hûri gibi güzel, hür bir hürriyeti methettim.]

-Neden böyle bulanıktır. Safı olmuyor?

-Tarif ettiğin (meşrutiyetin) ne miktarı bize gelmiş ve niçin bütün gelmiyor?

-Biz meşrutiyet olduk. Daha ne vakit bize gelecektir?

-(İnşallah) (tali'imiz) varsa biz de göreceğiz. Bize (tevekkül) kafi değil midir?

-Şimdi fenalığı da görüyoruz, iyiliği de görüyoruz. Meşrutiyetin asarı hangisi, ötekinin asarı hangisidir?

- Meşrutiyeti pek çok izam ediyorsun. Eskide (reyi vahid) idi. (Milletten) sual yok idi. Şimdi meşverettir. Milletten sual edilir. (millet) ne için der. Ona ne istersin denilir. İşte bu kadar. Daha nedir, o kadar (ilave)yi takıyorsun?

-Şu meşrutiyet büyüklerimizi, beylerimizi kırdı. Fakat bazıları da müstahak idi. Hem de maddeten bir şeyi görmeden yalnız meşrutiyetin (namını) işitmekle kendi kendilerine düştüler. Bunun hikmeti nedir?

-Neden şu inkılab-ı hükümet her şeyde bir inkılab getirdi?

-Demek (öldür)memize hükümetin istibdadına yardım eden başka istibdatlar da varmış?

-Beyler, ağalar, müteşeyyihler iki kısımdır. Farkları nedir?

-Nasıl?

-Aman bu kadar istibdadın fena zehri var iken acibdir ki biz bu kadar kalmışız.

-İkinci kısım nasıldır?

-Demek büyük (o) değil ki kılınca keskin olsun milleti kendine feda etsin. Belki odur ki (aklı) keskin olsun, kalbi millet için fedakar olsun.

-Şu pis istibdat ne vakitten beri (başlamış) geliyor?

-Demek řu istibdat hayvaniyetten gelmedir.

-Sonra?

-şimdiki (meşrutiyet, istibdat) nerede, onların (harekatı) nerede, (hilafet) (saltanat) nerede, nasıl tatbik ediyorsun, yek diğerine (musafaha) ve ettiriyorsun? (Aralarında) karnlar ve asırlar var.

-Bazı adam (şeriata) muhaliftir diyor?

-İtiraz ettiğin şeye nasıl cevap veriyorsun?

-Neden makine-i ahval güzelce işlemiyor?

-Neden?

-Meclis-i Mebusanda Hristiyanlar, Yahudiler vardır. Onların reylerinin şeriatta ne (kıymeti) vardır?

-Adalettir diyorsun. Nerede (tekalif-i) devlet (fukara) üstünde hafifleřmedi?

-řu hükümet ve Türkler nasıl olsalar biz rahat edemiyoruz, yükselemiyoruz. (Başımızı) kaldırıp onların üzerinde (aleme) temaşa etmek ve ellerimizi onlarla beraber safı (suya) uzatmak kendimizi de bir (kavim) olduğumuzu göstermek nasıldır? Zira hükümet ve İstanbul daha bulanıktır.

-Neden (iyilik) gelsin (fenalık) gelmesin? İkiyi arkadaşdır.

-(Dine) zarar olmasın, ne olursa olsun.

-Bazı adam dediğiniz gibi demiyor. Belki (mehdi) gelmek lazımdır diyor. Zira (dünya) (şeyhuhet) itibariyle müşevveştir. İslamiyet (ağrazın teneffüsüyle) mütezelziledir.

-Efkarı T-V-Y-ř (teşviş) eden ve meşrutiyeti takdir etmeyen kimlerdir?

-Neden bunların umumuna fena diyorsun? Halbuki bizim hayırhahımız gibi görünüyor.

-Neden hüsn-ü zannımıza (su-i zan) edersin? Eski padişah seni haktan çeviremedi. S-E-N (Türkler) sizi kendilerine ram ve müdaheneci edemediler. Zira seni (hapis) ettiler

[asacaktılar] sen tezellül etmedin. Merdane çıktın. Hem sana büyük maaş verecektiler, kabul etmedin. Demek sen onların taraftarlığı için demiyorsun. Demek (hak) taraftarısın.

-Nasıl anlayacağız? biz cahiliz, sizin gibi ehl-i ilmi taklit ederiz.

-Sen dedin ateş değil. Şimdi ateş nazarıyla bakıyorsun.

-O fırkadan (ehl-i fazl) kısmına ne diyeceğiz? Onlar(iyi) adamlardır

-Nasıl iyilikten fenalık gelir?

-Belki onlar (eski hal) istiyorlar?

-Acaba daha Sultan Hamid gibi (padişah) çıkmayacak mıdır, (eski hal) hiç olamayacak mıdır?

-Neden?

-İstibdat o kadar (fena) bir şey iken niçin herkes bir çeşit ile (onu irtikab) ederdi?

-Şimdi çok hilaf-ı şeriat şeyler yapıyor?

-Demek hükümet bundan sonra da İslamiyet ve din için hizmet edecek midir?

-Şimdi (hürriyet) bahsi sual edeceğiz. Nerede şu (hürriyet) ki o kadar tevilat onda birbiriyle çekişiyorlar? Ve hakkında acib garib rüyalar görülür?

-(Hürriyeti) bize çok fena tefsir etmişler. Hatta adeta hürriyette insan her ne sefahet ve rezalet işlese başkasına zarar etmemek şartıyla bir (şey denilmez). Acaba öyle midir?

-Bazı nas, senin gibi mana vermiyorlar. Hem de bazı jön Türklerin amal ve etvarı pis tefsir ediliyor. Zira bazısı ramazanı yer, rakı içer, namazı terk eder, Böyle Allah'ın emrine (hıyanet) eden nasıl millete (sadakat) edecektir?

-Demek biz eskiden beri hürriyetimize malik idik, hürriyetimiz (tevem) olarak bizimle beraber doğmuş. Öyleyse başkaları keyiflensin bize ne?

-Ne diyorsun şu sena ettiğin hürriyet hakkında denilmiş ki: [Hürriyet, ateşe lâyıktır, çünkü o ancak kâfirlere hastır]

-Nasıl hürriyet imanın hassasıdır?

-Bir büyük adama, bir veliye, bir şeyhe, bir büyük alime karşı nasıl hür olacağız? Onlar (meziyetleri) için bize tahakküm etmek haklarıdır. Biz onların faziletlerinin esiriyiz.

-Neden tekebbür küçüklük alametidir?

-Pekala, kabul ettik ki hürriyet iyidir, güzledir fakat şu Ermenilerin hürriyeti çirkin görünür, bizi düşündürür. Reyin nedir?

-Nedir o üç kayıt ki istibdad-ı manevi onunla alem-i İslamiyeti kaydetmiştir?

-Heyhat nasıl hürriyetimiz umum alam-i İslamiyetin hürriyetinin muhaddimesi ve fecr-i sadıkı oluyor?

-Heyhat bize teselli veren şu (ulvi emeli) yeise inkılab ettiren etrafımızdan hayatımızı zehirletmek ve devletimizi parça parça etmek için ağızlarını açmış o müthiş yılanlara ne diyeceğiz?

-Gayrimüslimlerle nasıl (müsavi) olacağız?

-Ermeniler zimmidirler. Ehl-i zimmet zimmettarlarıyla nasıl müsavi olur?

-Ermeniler bize düşmanlık edip hile ve hiyanet ediyorlar, nasıl dostluk üzerinde ittifak edeceğiz?

-Rum ve Ermenilerin (hürriyeti) bizi teşviş ediyor. Bir kere tecavüze başlıyorlar, bir kere hürriyet ve meşrutiyet bizimdir, biz yaptık diyorlar. Bizi meysus ediyorlar?

-Yahudive Nasara ile muhabbetten Kur'an'da (nehiy) vardır: [Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin] Bununla beraber nasıl dost olunuz dersin?

-Bir kısım Jön Türk der: Demeyin Hristiyanlara hey kafir zira ehl-i kitaptırlar. Neden kafir olana kafir demeyeceğiz?

-Çok fena şeyler işitiyoruz. Bahusus gayrimüslimlerde. Güya bir İslam kızını almışlar. Filan yerde böyle olmuş, diğer yerde şöyle olmuş, olmuş, olmuş, olmuş... ilaahir.

-Ermeni fedaileri o kadar fenalık ettikleri halde şimdi en muteber onlar oldular. Zehirlerine tiryak nazarıyla bakıldı.

-Gayrimüslimin (askerliği) nasıl caiz olur?

-Eskiden İslamlar zengin, onlar fakir idiler. Şimdi her yerde (kaziye bilakis) dir. Hikmeti nedir?

-[İmaret maişetine el atıp belamızı bulduk] nasıl?

-Şimdi Ermeniler kaymakam ve vali oluyorlar. Nasıl olur?

-Şeriatın bazı ahkamı, mesela valilerin vazifelerine taalluku var?

-Eskiden beri işitiyoruz ki Bazı Jön Türkler masondular, dine zarar ediyorlar?

-Neden suizannımız onlara [Jön Türkler] zarar versin?

-Neden?

-Neden bazılarını dinsiz zannettiğimizden bize zarar gelsin?

-İfrat ediyorsun, (hayali) hakikat görüyorsun. Bizi de techil ile tahkir ediyorsun. (Ahir zaman) dır, gittikçe fenalaşacak.

-(Eskiler) bizden ala veya bizim gibi, (gelenler) bizden daha fena gelecekler?

-Şu kadar tahkire müstahak değildik. Biz eslafın (ezyalini) tutmakla beraber, ahlaflın teşebbüsatından dahi geri kalmaya (söz) veriyoruz. [Sözüne kulağımızı açtık. Hoş geldi safâ geldi].

-(Ulema-i eslaf) istibdadın fenaliğından bahsetmişler mi?

-Acaba şu zaman ve dehrin şikayetinden (Sani-i Zülcelal'in) sanat-ı bediine (itiraz) çıkmaz mı?

-Çok alim ve şairler zamanlarında büyük hakimleri ifrat ile (sena) etmişlerdir. Halbuki o hakimlerin çoğuna müstebid nazarıyla bakıyorsun. Demek iyi etmemişler?

-Neden [çendan iyi etmişler, lakin amelde yanlış gitmişler]?

-Biz Kürtler bizde kalbimizin dolusu belki cesedimizi malamal, belki inbisat edip şu derelerde dağ olarak tahaccür etmiş kalamız olan bir (şecaat) vardır. Ve başımızın dolusu (zekavet) var. Ve sinemizi malamal edecek (gayret) vardır. Ve bedenimizi ve

azalarımızı dolduracak (itaat) vardır. Ve dereleri hayatlandırarak, dağları müzeyyen edecek (efradımız) var. Neden böyle sefil ve müflis ve zelil kaldık ki (yol) üstünde de kaldık? Terakkiye binenler bizi çiğneyip istikbale doğru koşup gidiyorlar. Komşumuz olan milletler bizden (az) iken, kuvvetleri bizden çok (kısa) iken, üzerimize tetavül ediyorlar. [Onların kirlisi, bizim temizimize (Tahir'e) galebe ediyor].

-Nasıl (Sünnet-i seniyyeye muhalif olan bu sünnet-i seyyie, yine istibdadın seyyiatındandır)?

-Şu makam nihayet derecede tafsile değer bir makamdır. Mücmel ve mübhem bırakma?

-[Bediüzzaman Said Nursi soruyor] (Ermeni milleti) sizden daha cesur olabilir mi?

-[Bediüzzaman Said Nursi soruyor] Neden onların bir (fedaisi) yandırıp parça parça ederlerdi, esrarını ve arkadaşını izhar etmezdi. Halbuki sizin bir (yiğidinize) bir bıçak vurulsa bütün esrarını kanıyla beraber fişkırtarak döker. Şecaatça bu büyük bir tefavüttür. Sebebi nedir?

-Biz kuvvetimizi nasıl toplayıp namus-ı milliyeyi muhafaza edeceğiz?

-Nedir o [tükenmez]çeşme?

-[Eğer o su çekilip gitmez de, bu hazineye dökülüp taşarsa ne âlâ!]

-Nasıl?

-Daha başka?

-Neden çok adet-ı müstemirremizi (tezyif) ediyorsun?

-Her şeyden evvel bize lazım nedir?

-[Doğruluk] Daha?

-[Yalan söylememek] Sonra?

- [Sıdk] Yalnız?

-[Evet] Neden?

-Evvel rüesamız ıslah olmalı?

-Bir-iki senedir herkeste bir (arzu-yu diyanet) ve (meyelan-ı hak) uyanmıştır. Hatta bizim Gevdan, Mamhuran hırsızları da (Şeyh Ahmed'in) bir nasihatı ile sofi olmuşlar. [İşte bu meyelân, şakîliğin yolunu kesmiştir.]

-(Misafirperverlik) müstahsen bir adetimiz olduğunu bilirken neden kimseye misafir olmuyorsun? Talebelerinizi de ekmeğimizi yemekten, hediyemizi almaktan men ediyorsun. Halbuki size iyilik etmek borcumuzdur ve hakkınızdır. İşte şu adetimiz [Zaman, işte şu âdetin sırtından yiyip içti.] neden şu adet-i müstemirreyi tezyif ediyorsun?

-Sen halkın (ihsanına) mani oluyorsun. Acaba bundan sehavetin tezyifi çıkmaz mı?

- [Ümmetin emin ve reşid kişileri, devletin de kılıç ve salâhı olan selefin, bir arpa tanesi etmeyen bir şiire on dinar bağışta bulunmak gibi ihsanat-ı şahsiyelerinde ortaya çıkan ekşi duruma ne dersin?]

-Mütegalip başlar kendi kendilerine düştüler. Zulmün kapısı onların yüzüne karşı kapatıldı. düşenlere ayak vurulmaz. Sekeratta olanları bırak, sekeratını tamam etsin.

-Ne demek?

-Sen eskiden umum mürşid şeyhlere muhabbet hatta müteşeyyihlere de hüsn-ü zan ederdin. Neden şimdi müteşeyyihlere hücum ediyorsun?

-Daima (ittihad-ı İslam'dan) bahsedersin. Bize tarif et.

-Neden eskide sükut ettin?

-Şeyhlere (hücum) hatadır. İçlerinde (evliya) bulunur. [Cahillikle onlara dokunup da yaptığına pişman olmaktan hiç korkmaz mısın?]

-Şimdiki şeyhlerden ne istersin?

-Nasıl olsunlar?

-Nasıl birbiriyle ittihad ve ittifak edeceler? Halbuki bazıları bazılarını münkirdir. Onların düsturlarındandır ki münkr ile (muhabbet) belki ünsiyet dahi haramdır. İnkâr (meselesi) mühimdir.

-Belki birbiriyle adavetleri, birbirinden gördükleri nameşru bazı efal içindir?

-Veli olan (şeyh) müddei olan müteşeyyih ile farkları nedir?

-Sözlerin (iyi) fakat dinleyen nerede? Meslek ali, ittiba edenler aşağıdır.

-Alem-i İslam'ın ulemasının ortalarındaki (müthiş ihtilafata) ne dersin, reyin (ne)dir?

-Acaba kainatta şu meclis-i ali-i İslami şu sergerdan (küre) şehrinde bir intizamı daha bulamayacak mıdır?

-Taaddüd-ü zevcat ve esir ve köle gibi bazı mesaili bazı ecnebler serrişte ederek medeniyet nokta-i nazarında şeriata bazı evham ve şübehatı irad ediyorlar.

-İnkılaptan (on) sene daha evvel hükümete nihayet derecede (muteriz) olduğun halde hükümete hücum edenlere dahi itiraz ederdin. Hatta selatin-i Osmaniye'yi ifrat ile san ederdin. Hatta der idin, muhtemeldir Abdülhamid muktedir değildir ki (dizgini) gevşetsin (milletin saadetine [yol versin] veyahut (hata) ile içtihad olabilir bir gayrı makbul özü kendine bulsun. Veyahut avanelerinin ve vehminin elinde mahbus gibidir. Sonra bütün kabahati ona attı. Neden hem itiraz hem hücum ederdin? Hem de bazıları karşı müdafaa ederdin?

-Ne istersin [medresetüzzehra ile ilgili]?

-Maksadını mübhem bırakma ne istersin?

-Nasıl, ne gibi, ne için?

-Şeraiti nedir?

-Şu mezcde [fünun-u cedideyi ulum-u medaris ile mezc] ne hikmet var ki, o kadar taraftarsın, daima söylüyorsun?

-Ne gibi?

-Varidatı nedir?

-[Hamiyet ve gayretten] Sonra?

-Ne cihetle?

-Bunun semeratı nedir ki on seneden beri bağıryorsun?

-İzah etsen fena olmaz [Ekrađ ülemasının istikbalinin temin ve maarifi, Kürdistan'a medrese kapısıyla sokmak ve meşrutiyet ve hürriyetin mehasinini göstermek ve ondan istifade ettirmektir]

-Ulemaya pek çok itab ettiler, hatta

-Neden [Ulemaya itab etmek insafsızlık]?

-Ne demek [Ademin kabahatını vücuda vermek kadar ahmaklık]?

-Niyeti halis olanlar (az)dır. Senin niyetin halis olsa muvaffak olacaksın, niyetine bak?

-Neden meşrutî hükümete ve dinsiz olmayan Jön Türklere mümkün olduğu kadar (hüsn-ü zan) ediyorsun?

-İttihad ve Terakki hakkında re'yin nedir?

-(Zindan-ı atalet) düştüğümüzün sebebi nedir?

-Sen tacir misin?

-Neyi [mezcediyorsun]?

-Nerede bulunur [tiryak-ı şafi ve elektrik-i muzi']?

-İsimleri nedir?

BÖLÜM III

3. MÜNAZARAT'TA ÖNE ÇIKAN TEMALAR

Münazarat eseri İkinci Abdülhamid döneminde Kürtlerin problemlerinin çözümü için Dersaadet'te temaslarda bulunan Said Nursi'nin 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile topluma yani otoritenin yeni merkezine yönelmesi ve Kürtlere demokrasinin şeriatla ve İslam'la uyumlu olduğunu anlattığı eserdir. Nursi *Münazarat*'ta "Saray'a reçete ve teklif olarak sunduğu değişimi, Kürtlere demokratik bir terbiyeyi telkin edercesine soru-cevap formatında açıkladı, anlattı". Nursi diğer birçok İslamcı düşünür gibi İslam aleminin bulunduğu kötü vaziyete karşı bir çözüm arıyor, kurtuluşu Kur'an-ı Kerim'e dönmekte buluyordu. Kur'an'ın materyalizme ve ateizme karşı savunulması gerekiyordu.⁹³

Bu bölümde demokratik düşünce tarihinin paha biçilmez klasiklerinden biri⁹⁴ olarak nitelendirilen *Münazarat*'ta geniş bir şekilde yer alan hürriyet, meşrutiyet, istibdat, gayrimüslimlerle ilişkiler ve eğitim gibi kavramlar tarihsel bağlamı içerisinde tartışılacak ve ardından Said Nursi'nin yaklaşımı aktarılacaktır.

3.1. Hürriyet

Hürriyet kavramı 1789 Fransız Devrimi'nin üç sloganından (diğer ikisi eşitlik ve kardeşlik) biridir. Oradan ilhamla 1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyet'in sloganları arasında adalet ile birlikte yer almasıyla bilinmektedir. Bunun yanında siyasi parti isimlerinde de bu kavram yer almış, bu isimle gazeteler çıkarılmıştır.

Hürriyet kelimesinin günümüzdeki anlamıyla hukuki ve siyasi sahip olunan haklar ve temel haklar çerçevesinde kullanılması oldukça yenidir. Fransız Devrimi sonrasında

⁹³ Mücahit Bilici, der. Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur, "Said Nursi: Dehânın Ehlileştirilmesi ve İmanizm", *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), s. 227-230.

⁹⁴ Ahmet Yıldız, "1910'dan Bugüne 'Birlikte Düşünmeye Davet' ya da Bediüzzaman'ın Münazaratı," *Münazarat Fikri ve Kürt Meselesi Sempozyumu*, (Ankara: Merak Yayıncılık, 2013), s. 8.

Tanzimat döneminde revaç bulmuştur. Kelime olarak hürriyet “soylu olmak, azat edilmek, bağımsızlığına kavuşmak” anlamına gelirken, “hür” kelimesi ise şerefli, soylu, köle olmayan, her şeyin en iyisi gibi manalarda kullanılır. Kur’an-ı Kerim’de bu kelime hiç yer almazken bir ayette (Bakara Suresi 2/178) kölenin karşıtı anlamında hür ifadesi geçmektedir. Bu kavram tasavvufun başat prensipleri arasında yer almaktadır. Burada kullanıldığı anlam ise “nefis ve dünya tutkularından kurtuluş”⁹⁵ şeklindedir.

İslam tarihinde hürriyet farklı şekillerde tarif edilmiştir. Gazali hürriyeti “tutkuların esaretinden kurtuluş”⁹⁶ şeklinde tanımlar. Farabi’ye göre ise hürriyet “sağlıklı düşünce ve irade gücüne sahip olmaktır”. Bu özelliğe sahip olmayan köle tabiatlı ve “hayvani insan”dır.⁹⁷

Osmanlı devletinde hürriyet kavramına geç bir dönemde siyasi anlamların yüklendiğini belirtmiştik. Hürriyetin ilk kez Fransız Devrimi’ndeki “liberty”ye karşılık olarak kullanılmasına 1798’de Napolyon’un Mısır’ı işgal etmeden önce oradaki halka “onları mutlakiyetçi hükümdarların köleliğinden azat etmeye geldiğini” anlatmak için dağıttığı el ilanlarında rastlanır.⁹⁸

Aslında *liberte* kavramı için Osmanlı devletinde kullanılan kelime *serbestiyettir*. Çok olumlu anlamları olmayan serbest *Kamus-i Türki*’de azade, hür, gayri mukayyet; muhtar ve mahcup olmayan, utanmayarak hareket eden şeklinde geçmektedir.⁹⁹ Bu olumsuz yaklaşımın dönemin şartlarıyla doğrudan ilişkisi vardır. Bir yanda serbestlik isteyen milletler diğer yanda ise vatandaşların yeni hak talepleri bu tartışmanın merkezindedir.¹⁰⁰ Buradaki iki yaklaşımın da Osmanlı İmparatorluğu’nun geleceği için tehdit olarak algılanması ve bu doğrultuda olumsuz şekilde görülmesi şaşırtıcı değildir. İlginç bir biçimde Tanzimat Fermanı’nda liberte’ye karşılık olarak serbestiyet

⁹⁵ Mustafa Çağrı, “Hürriyet”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), c. 18, s. 502-505.

⁹⁶ a.y.

⁹⁷ a.y.

⁹⁸ Bernard Lewis, *The Political Language of Islam*, (Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, 1988), s. 111.

⁹⁹ Şemseddin Sami, *Kamus-i Turki*, s. 714.

¹⁰⁰ Yıldırım Oğur, “Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesinde İki Özgürlük Kavramı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005), s. 68, 71.

kelimesi kullanılmıştır. Bu kullanımın da aynı hassasiyetler çerçevesinde bilinçli bir şekilde tercih edildiği ifade edilebilir.¹⁰¹

Tanzimat Fermanı'nın ilanı Osmanlı devleti için şüphesiz önemli bir dönüm noktasıdır. Her ne kadar öncesi ve sonrasıyla bir geçiş sürecine tekabül etse de aslında Osmanlı devletinin modernleşmesi ve merkezileşmesi için tarihi bir adımdır. Tam da bu dönemde bahse konu hürriyet kavramı serbestiyetten farklı olarak gündeme gelmiştir. Hürriyet gibi yeni bir kavrama ihtiyaç duyulması ve bu yeni kavramın revaç bulmasındaki etkenler ilgi çekicidir.

Osmanlı modernleşmesi çalışan birçok araştırmacının ifade ettiği gibi İkinci Mahmut ile ilk adımları atılan süreçte Tanzimat'la beraber devlet ahali üzerinde kontrolünü artırmaya başlamıştır. Bu süreç İkinci Abdülhamid ve İttihat ve Terakki yönetiminde yoğunlaşmıştır. Devlet-vatandaş ilişkisini yeniden belirleyen bu kontrolü artırmak için belirli aralıklarla vergi alınması, zorunlu askerlik uygulamaları ve benzeri yeni düzenlemelerle Osmanlı devleti halk arasında daha fazla görünür olmuştur. Bu yeni reformlar ve bu reformların uygulanmasında ortaya çıkan istibdat kendisiyle birlikte muhalefeti doğurmuştur. Muhalefetin bu noktada kullanışlı gördüğü hürriyet sıklıkla istibdada karşı dile getirilen bir kavram olmuştur.

Bu noktada hürriyetin yeniden keşfedilmesiyle ilgili şu yorum oldukça açıklayıcıdır:

Bu anlamda Tanzimat reformculuğu ile birlikte kurumsal bir şekilde belirginleşen modern iktidar etme biçimleri ve yönetim-zihniyeti pratikleri çerçevesinde özellikle kamuoyunun siyasetin gerçekleşeceği bir kamusal alan olarak açılmasıyla iktidar karşısında muhalefetin örgütlenebileceği bir zeminin ortaya çıkması, siyasal özgürlük mücadelesini mümkün kılmış ve tetiklemiş, bu aktif siyasi mücadele içinde de özgürlüğün hürriyet olarak yeniden keşfedilmesini olanaklı hale getirmiştir.¹⁰²

Hürriyetin ne anlama geldiğiyle ilgili kafa karışıklığı gayrimüslimler arasında da hüküm sürmüştür. Bu gruplara ait gazeteler kaos ve taşkınlıklara yol açmaması için hemen hürriyetin tanımını yapmaya çalışmıştır. Hürriyetin kanunsuzluk ya da anarşi

¹⁰¹ Bu ve daha çok ticari alanda serbestiyetin kullanımı için bkz. a.g.e., s. 68-71.

¹⁰² a.g.e., s. 113.

olmadığı, kanuna uymak anlamına geldiği vurgulanmıştır.¹⁰³ Hürriyetin ilanı sonrası oluşan hava sarhoşluğa benzetilmiştir. Aşırılıklar konusunda yapılan uyarılar dikkat çekicidir.¹⁰⁴ Bu dönemdeki gazetelerde hürriyetin tarifi, hürriyetin kötüye kullanılmaması, vatan sevgisi, kanunlara itaat, aşırılığa kaçmamak gibi gündem maddeleri dikkat çekmektedir.¹⁰⁵

Hürriyetin ilanının etkisinin en net şekilde yansıdığı alansa basındır. 29 Temmuz 1908'den itibaren Osmanlı devletinde İstanbul ve taşra dahil olmak üzere Türkçe ve diğer dillerde neşredilen süreli yayınların tamamının 739'a ulaştığı belirtilmektedir.¹⁰⁶ Başka bir kaynakta ise 1908'le birlikte 357'si Türkçe olmak üzere toplam 660 derginin yayın hayatına başladığı kaydedilmektedir.¹⁰⁷ Yine o dönem basını tasnif eden bir başka çalışmaya göre Meşrutiyet'in ilanından Ağustos 1909'a kadar 310, 1909'da 209, 1910'da 189, 1911'de 186, 1912'de 61, 1913'te 103 ve 1914'te 72 imtiyaz alınmıştır. Bu tarihten sonra –muhtemelen başlayan Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle birlikte– yayın için alınan imtiyaz sayısı tek haneli sayılara (1915: 8; 1916: 7; 1917: 6) hızla düşmektedir.¹⁰⁸ Yayınlar çok farklı dillerde gerçekleştirilmiş olup dillere göre dağılımı tabloda gösterilmiştir. Bu noktada Said Nursi'nin de akıbeti bilinmeyen bir gazete çıkarma teşebbüsü olmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminde *Misbah*, *Şûra-yı Ümmet*, *Şark ve Kürdistan*, *Kürt Teavün ve Terakki*, *Volkan*, *Serbesti* ve *Mizan* gibi gazetelerde yazan Nursi 1 Şubat 1909'da önce haftalık yayımlanması sonra da günlüğe dönmesi planlanan *Ma'rifet ve İttihad-ı Ekrâd* isimli bir gazete için dönemin Matbuat İdaresine başvuruda bulunmuştur. Verilen dilekçede gazetenin İslami ölçülere uygun, çeşitli ilim ve işlere değineceği belirtilmektedir.¹⁰⁹

¹⁰³ Püzantiyon, 28 Temmuz 1908, no. 3589, s. 1 aktaran Bedross Der Matossian, *Parçalanan Devrim Düşleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s. 96.

¹⁰⁴ Lisan'ül Hal, 8 Ağustos 1908, no. 5784, s. 1, Bedross Der Matossian aktaran a.g.e. s. 97; El Tiempo, 31 Temmuz 1908, no. 90, s. 1033 aktaran a.g.e. s. 97.

¹⁰⁵ a.g.e., s. 93-98.

¹⁰⁶ İsmail Hakkı (Tevfik Okday), "La Presse Musulmane", *Revue du Monde Musulman*, c. VIII, no. 5, (Mayıs-Ağustos 1909), s. 97-139 aktaran Uygur Kocabaşoğlu, *Hürriyet'i Beklerken: İkinci Meşrutiyet Basını*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 38.

¹⁰⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Takvim-i Vekayi 1908-1918", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1985), s. 63 ve 151-212 aktaran a.g.e., s. 38.

¹⁰⁸ Ahmet Ali Gazel ve Şaban Ortak, "İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c: 7, sayı: 1, (Erzurum, 2006), s. 228.

¹⁰⁹ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi 2730/76, 14 Muharrem 1327 (4 Şubat 1909).

Tablo 1. 1907-1909 Yayımlanan Gazetelerin Sayısındaki Fark¹¹⁰

	İstanbul’da		Bütün Ülkede	
	1907	1909	1907	1909
Türkçe	16	213		308
Türkçe-Arapça	-	12		41
Arapça	-	7		67
Türkçe-Grekçe	1	2		16
Grekçe	10	38		109
Türkçe- Ermenice	5	-		5
Ermenice	11	25		34
Türkçe-Farsça	-	-		3
Farsça-Arapça	-	1		1
Türkçe- Arnavutça	-	-		4
Arnavutça	-	2		5
Türkçe- Bulgarca	-	-		1
Bulgarca	1	3		11

¹¹⁰ Orhan Koloğlu, haz. Hakan Aydın, “II. Meşrutiyet’te Türkçe Dışı Basın”, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, (Konya: Palet Yayınları, 2010), s. 262-263.

Türkçe- Romence	-	-		1
Romence	-	-		2
Sırpça	1	1		4
Ladino (İspanyol Yahudicesi)	2	8		19
Türkçe- Fransızca	1	20		20
Fransızca	2	4		36
İtalyanca	-	-		2
Almanca	-	2		2
Karma (2-4 yabancı dilde)	3	36		36
Toplam	52	377	120	730

Bediüzzaman'ın *Münazarat* adlı eserinde değindiği hürriyet anlayışı yukarıda bahsettiğimiz çerçevede hem tasavvuf birikiminde kazandığı anlamı hem de Farabi'nin geniş bir şekilde işlediği şekliyle kavramı içermektedir.

Bediüzzaman *Münazarat* 'ta hürriyet kavramından sık sık bahseder. Gerek Nursi'ye sorulan sorularda gerekse kendisinin verdiği cevaplarda hürriyete referanslar vardır. Burada dikkat çeken ilk husus Bediüzzaman'ın hürriyeti genellikle “meşrutiyet ve hürriyet-i şer’iye” kalıbı içerisinde kullanmasıdır. Burada iki nokta vurgulanabilir: Birincisi hürriyet ve meşrutiyetin birlikte ifade edilmesidir. Nitekim Bediüzzaman meşrutiyet kelimesi yerine hürriyet kelimesini tercih edebilmektedir.

İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908'den hürriyetin ilanı şeklinde bahsetmektedir. Yine hürriyetle birlikte “şer’iye”nin ifade edilmesi farklı bir kavramsallaştırmayı işaret etmektedir. Bu kavramsallaştırma hürriyete yeni bir anlam yüklemektedir. Buna göre hürriyetten anlaşılması gereken insanların canının istediğini yapması değil şariat yani İslam dairesi içinde insanların Allah’tan başkasına kul olmamasıdır. Hürriyet Bediüzzaman’a göre sınırsız bir özgürlük değildir. Hatta ona göre sefahat ve rezaletteki özgürlük hayvanlıktır, şeytanın hüküm sürmesidir, insanın nefesine esir olmasıdır. Hürriyet çerçevesinde insan ne kendisine ne de başkasına zarar vermemelidir.¹¹¹

Bediüzzaman hürriyeti imanla doğrudan ilişkilendirmektedir. Ona göre hürriyet imanın hassasıdır, “İman ne kadar ne kadar mükemmel olursa hürriyet o derece parlak.” Allah’a iman eden başkasının tahakkümü altına girmez, başkasının üzerinde de tahakküm kurmaya çalışmaz, hürriyetine ve hukukuna dikkat eder.¹¹²

Nursi hürriyeti şu şekilde tanımlar: “Hürriyet budur ki: Kanun-u adalet ve tedipten başka, hiç kimse kimseye tahakküm etmesin. Herkesin hukuku mahfuz kalsın, herkes harekât-ı meşruasında şâhâne serbest olsun.” Burada birkaç husus ön plandadır: İlk olarak kanun-ı adalet vurgulanmaktadır. Burada hürriyetin ancak kanun dairesi içerisinde geçerli olduğu, hürriyetin sınırlarının kanun dışını kapsamadığının altı çizilmektedir. Kimsenin kimseye tahakküm etmemesi hürriyet tarifinde yer alan bir diğer konudur. Bu vurgunun geleneksel hiyerarşinin hakim olduğu aşiret yapısının bulunduğu bölgede yapılması ayrıca dikkat çekmektedir. Tabii burada sadece aşiret yapısı değil dini hiyerarşiye dair de bir mesaj vardır. Metnin başka bir kısmında dini otoriteler olan veli, şeyh veya bir alime karşı da hür olunması gerektiği, onların tahakkümünün de kabul edilmemesi gerektiği ifade edilmektedir.¹¹³

Bediüzzaman hürriyet ile fikr-i milliyet arasında da bir ilişki kurar. Buna göre hürriyet milliyeti göstermiş, milliyet de İslamiyet’in cevher-i nuranisini tecelli ettirmiştir.¹¹⁴ Yani hürriyet ortaya çıktıktan sonra milliyet fikri kendisini gösterecek o da İslamiyet’in nurunu ortaya çıkaracaktır. İkinci Meşrutiyet’in ilanının ardından

¹¹¹ Bediüzzaman Said Nursi, *Münazarat*, (Konstantiniyye: Ebuzziya Matbaası, 1329), s. 56.

¹¹² a.g.e., s. 58.

¹¹³ a.g.e., s. 61.

¹¹⁴ a.g.e., s. 64.

Osmanlı devletinde yaşayan farklı etnik gruplar kendilerini özgürce ifade etmeye başlamıştır. Müslümanlar da bu durumdan etkilenmişler ve onlar da taleplerini dile getirmeye başlamıştır. Bu hal hürriyetle ortaya çıkarak beraberinde kendilerine dair bir farkına varma yaşadıkları çevreye dair ilgi meydana getirmiştir. Artık insanlar yaşadıkları mahalleleri ve bölgeleri hakkında daha fazla kaygı duymakta ve memleketlerinde olup bitenle ilgilenmektedirler. Böylelikle hürriyet fikri milliyeti göstermektedir. İkinci aşamada ise kendisinin farkına varanlar içlerinde var olan İslam'ın güzelliklerine sahip çıkacak ve ayrıca İslam'a karşı meydana gelebilecek tehlikelere karşı da önlemler alacaktır.¹¹⁵

Öte yandan Nursi hürriyetin ortaya çıkışı ve sebepleriyle de ilgili tavrı nettir. Ermenilerin hürriyete sahip çıkmasıyla ilgili bir soruya Nursi “hürriyet ve meşrutiyet askerimizin süngüsüyle, cemiyeti milliyenin kalemıyla sahife-i vücuda geldi” cevabını vermiştir.¹¹⁶ Bu noktada Nursi hem fikri anlamda hem de uygulama tarafında meşrutiyete doğrudan sahip çıkmaktadır.

Sonuç olarak Bediüzzaman Said Nursi için hürriyet olmazsa olmaz bir kavramdır. Allah'a doğru bir şekilde kulluk etmek için gerekli bir şarttır. Bu noktada hürriyetin sefahatten ya da kişinin istediğini istediği şekilde yapmasından ayrıştırması da önemlidir. Yine hürriyetin fikr-i milliyeti ortaya çıkarması Osmanlı devlerinin ve bu devletin sınırları içinde yaşayanların geleceğini olumlu şekilde etkileyecektir.

3.2. Meşrutiyet

Beşinci Murad'ın ardından İkinci Abdülhamid'in Osmanlı tahtına çıkmasıyla gündeme gelen meşruti idare “anayasalı ve meclisli saltanat-hilafet rejimi” anlamına gelmektedir. 23 Aralık 1976'dan 13 Şubat 1878'e kadar olan dönem “Birinci Meşrutiyet” olarak adlandırılırken 23-24 Temmuz 1908'den Mondros Mütarekesi'ne (30 Ekim 1918) veya tarihli Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu'nun neşri (20 Ocak 1921) ya da saltanatın ilga edilmesine (1-2 Kasım 1922) kadarki dönem de “İkinci Meşrutiyet” olarak anılmaktadır. Daha önce *anayasal monarşi*, *usul-i meşveret*, *el-meşveretü'l-*

¹¹⁵ Adem Ölmez, *Uzun Yürüyüş*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2012), s. 113.

¹¹⁶ Bediüzzaman Said Nursi, *Münazarat*, (Konstantiniyye: Ebuzziya Matbaası, 1329), s. 70.

umumiyye, usûl-i meşrutıyyet ve hükümet-i meşruta şeklinde ifade edilen meşrutiyet temel olarak istibdat karşıtlığı ve şeriatı uygunluk anlamına gelmektedir.¹¹⁷

Bu noktada *Hadimü'l-haremeyni's-şerifeyn, Halifetü'l-uzma, Halifetü'l-muvahhidin, İmamü'l-mü'minin* gibi unvanlarla anılan ve 14. yüzyılın sonlarından itibaren hilafet iddiasındaki Osmanlı padişahlarının¹¹⁸ yetkilerinin sınırlandırılmasının gündeme gelmesi önem kazanmaktadır. Bütün müminlerin imamının ve büyük halifenin gücünün kısıtlanması tartışmalara neden olan bir meseledir. Ve bu durumun İslam dini açısından nasıl yorumlandığı da diğer bir tartışma konusudur.

Burada iki gelişmenin kol kola gittiği vurgulanabilir: Birincisi halife olan padişahın yetkileri kısıtlanacak yani *Emirü'l-mü'minin, Hilafetpenahi* ve *Zillullah-i fi'l-Arz* unvanlarını taşıyan İslam halifesi daha sınırlı bir alanda kararlarını uygulayabilecektir. İkincisi de Tanzimat'tan beri yapılan reformların Batılı kökenleri olduğu eleştirisi ile birlikte yeni gündeme genel meşrutî idarenin hürriyet vurgusunun İslami dayanaklarının olduğu her daim savunmak durumunda kalınacaktır.

Öncelikle bu idarenin ilk kez Birinci Meşrutiyet ile birlikte gündeme gelmediğinin altı çizilmelidir. Meşrutiyet'in daha önce İslam coğrafyasında Tunus Kanunu (1861), Mısır'daki Meclis-i Şurai'n-nüvvab, Sırp Meclis-i Şura-yı Memleket'i (1829), Teşkilat-ı Esasiyye Nizamnamesi (1831), Cebelilübnan Nizamnamesi (1861), Girit'te Meclis-i Umuminin faaliyete geçmesi (1866) ve Rum Ortodoks (1862), Ermeni Gregoryen (1863), Yahudi Milleti (1865) için çıkarılan nizamnameler ve de Tanzimat Fermanı ile başlayan reformlarla gündeme geldiği zikredilebilir.¹¹⁹

Meşveret idaresinin İslami dayanaklarına bakıldığında o dönem bu idareyi savunan ulemanın Kur'an-ı Kerim'deki iki ayete referans verdikleri görülür. “İş konusunda onlarla müşavere et” anlamına gelen “veşavirhüm fi'lemlr” (Al-i İmran Suresi 3/159) ve “İşleri, aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar” manasındaki “emruhüm şura beynehüm” (Şura Suresi 42/38) meşrutiyeti savunanların düşüncelerini

¹¹⁷ Şükrü Hanoğlu, “Meşrutiyet”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı), s. 388-389.

¹¹⁸ Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, (İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2016), s. 56, s. 146-147.

¹¹⁹ Şükrü Hanoğlu, “Meşrutiyet”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı), s. 389-390.

temellendirdikleri ayetler olmuştur. Şüphesiz burada meşrutî idarenin İslam’a uygun olmadığını öne sürenlere karşı yine İslam’ı referans alarak verilen cevaplar vardır.

Bu iki ayetin dışında Kur’an-ı Kerim’den başka ayetler de yine meşrutîyetçi aydınlar tarafından meşrutîyetin İslam’a uygunluğu noktasında delil olarak kullanılmıştır. Bu ayetlere örnek olarak Talak Suresi’ndeki (65/6) “Aranızda iyilikle emredin” mealindeki ayet, Al-i İmran Suresi’ndeki (3/104 ve 110) iyiliği emredip kötülükten men etmeyi emreden ayetler, Bakara Suresi’ndeki (2/30) Allah’ın insanı yaratacağını söylemesi üzerine meleklerin “Orada fesat edecek ve kanlar dökecek bir mahluk mu yaratacaksın” diye sorduğu ayet, Neml Suresi’nde Hazret-i Süleyman’ın (a.s.) topluluğunun ileri gelenlerinin fikirlerine başvurması zikredilebilir.¹²⁰

Bunun yanında meşrutîyeti savunanlar fikirlerini sadece ayetler üzerinden temellendirmemişler aynı zamanda hadislere de başvurmuşlardır. Bu hadislerden bazıları şunlardır: “İstişare eden pişman olmaz”, “İlim kuyudur, meşveret ise kova”, “Allah ve Resulü istişareden müstağnidir. Fakat Allah onu ümmetim için rahmet kılmıştır. Onlardan kim istişare ederse rüşde varır, doğruyu bulur, kim terk ederse şerri bulur, hataya düşer” ve “İstişare eden yardıma mazhar olmuştur” vd.¹²¹

Meşrutîyetin İslam’a aykırı olmadığını göstermek için sadece Kur’an-ı Kerim ayetleri gündeme getirilmemiştir. Meşrutîyet kelimesi dönemin birtakım düşünürlerin metinlerinde şeriatla beraber farklı tamlamalarda da yer almıştır. Hiç şüphesiz meşrutîyetin şeriat kelimesiyle birlikte kullanılması da bu idare biçiminin İslam’a uygun olduğuna atıf yapmaktadır. Bununla birlikte meşrutîyet kavramının doğrudan din ve İslam ile de birlikte kullanıldığı da görülür. Mesela Mehmed Fahrettin “hürriyet-i diniye ve meşrutîyet-i İslamiye”¹²² ifadesini kullanırken dönemin din alimi ve siyasetçisi Ahmed Mahir tarafından “usûl-i meşrûta-i idarenin muvafık-şer’-i şerif-i i metin ve mukteza-yı hükm-i Kur’an-ı mübîn olduğu”¹²³ vurgulanır. Daha sonra şeyhülislamlık da yapacak olan Mustafa Sabri “Emin olunuz ki din ve şeriatla

¹²⁰ İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, 3. bs., (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), s. 165.

¹²¹ a.y.

¹²² Mehmed Fahreddin, “İkinci Hata”, SM, VI/138, s. 119, 27 R.âhir/14 Nisan 326 aktaran a.g.e., s. 105.

¹²³ a.g.e., s. 105

meşrutiyet arasında katiyen zıddiyete benzer bir şey yoktur, belki din meşrutiyeti ve meşrutiyet dini emreder”¹²⁴ yorumunda bulunacaktır.

Said Nursi ise *Münazarat*’ta “ruh-ı meşrutiyet, şeriattandır” demiştir. Meşrutiyette kuvvet kanundadır. Kişilerin değil kanunların hükmü geçerlidir.¹²⁵ Meşrutiyette hakimiyetin millette olduğunun altını çizmektedir. Hükümetin ise bu sistemde hizmetkar rolünde olduğunu belirtilmektedir. Bu noktada Nursi halkın özgürce yaptığı seçimler sonucu ortaya çıkan yönetim biçiminin İslami açıdan herhangi bir problem teşkil etmediğinden emindir.¹²⁶

Said Nursi dört temel kavram üzerinden meşrutiyeti tanımlamaktadır. Bunlar *hak*, *marifet*, *muhabbet* ve *kanundur*. Birinci olarak kuvvete karşı kullanılan hak doğruluğu ve adaleti çağrıştırmaktadır. İkinci olarak marifet eğitimin toplum için önemini anlatmaktadır. Nursi’nin birçok problemin kaynağını marifetin tersi olan cehaleti görmesi burada daha da açıklayıcıdır. Üçüncü kavram olan muhabbet istibdat ve kuvvet rejiminin değiştiğini göstermektedir. Hizmetkar pozisyonundaki idareciler halka şefkat ve sevgiyle yaklaşacaktır. Son olarak kanun devletin şahsi önceliklerle değil kanun çerçevesinde hareket etmesi gerektiğini söylemektedir. Kanunlar karşısında herkes eşittir ve keyfi uygulamalar mümkün değildir.¹²⁷ Bu noktada meşrutiyet yönetim Nursi’nin hürriyet kavramını açıklamasının yansıdığı yönetim biçimidir. Meşrutiyet taraftarlığı da hürriyete açtığı alan ve istibdada olan mesafesiyle ilgilidir.

Bediüzzaman Said Nursi meşrutiyet için hem fikri birikimini hem de özellikle Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerdeki tanınırlığını kullanmıştır. Bunun içinde gazetelerde yazdığı makaleler, kitlelere yaptığı konuşmaların yanında aşiretlere çektiği telgraflar ve bizzat kendisinin şehir şehir gezerek meşrutiyetle ilgili soruları yanıtlamış şüpheleri gidermeye çalışmıştır. Ayrıca İslam’la meşrutiyetin çelişmeyeceğini net bir şekilde ortaya koyarak dönemin tartışmalarına katkıda bulunmuştur.

¹²⁴ a.y.

¹²⁵ Bediüzzaman Said Nursi, *Münazarat*, (Konstantiniyye: Ebuzziya Matbaası, 1329), s. 35.

¹²⁶ Metin Karabaşoğlu, *Tehlikeli Denemeler*, 3. bs., (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), s. 143. Ayrıca Nursi’nin siyaset, milliyetçilik ve devletçilik gibi konulara bakışı için bkz. a.y.

¹²⁷ Adem Ölmez, *Uzun Yürüyüş*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2012), s. 104.

3.3. İstibdat

Diktatörlük, despotluk, baskı rejimi gibi anlamlara gelen istibdat kavramı sıklıkla İkinci Abdülhamid dönemi için kullanılmıştır. Şüphesiz bu dönem için böyle bir tanımlama yapılmasında gerçekleştirilen uygulamaların payı vardır.

İkinci Abdülhamid'ten önce Tanzimat döneminden itibaren devletin yönetimi bürokrasiye bakanlar tarafından ağırlıklı olarak gerçekleştirilmiştir. Sultan İkinci Abdülhamid döneminde ise güç yeniden padişahı ve sarayda toplanmıştır. Tabii ki bu bir anda gerçekleşmemiş, tedrici bir süreç sonucunda gücün merkezi tekrar saraya kaymıştır. Hatta bu değişimin ilk izleri Abdülaziz döneminde Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlık görevindeki tasarruflarında görülmüştür.¹²⁸

Şüphesiz İkinci Abdülhamid'in idareyi eline almak için attığı en önemli adımların başında hemen döneminin başında Meclisi dağıtması gelir. Her türlü yasama ve yürütme yetkisi sultandadır. İkinci Abdülhamid'le ilgili kapsamlı bir biyografi çalışması olan Francois Georgeon'ya göre sultan "hiçbir selefinin sahip olmadığı genişlikte bir iktidara sahiptir."¹²⁹ Geleneksel olarak yönetimde nüfus sahibi olan yeniçerilik çok öncelerden ilga edilmiş, ulema gücünü yitirmiş ve hız kazanan laikleşme ile birlikte şeriatın kısıtlı da olsa sınırlayıcı rolü kalmamıştır. Dahası ilerleme kaydeden teknoloji, kolaylaşan ulaşım imkanları ve yaygınlaşan telgraf gibi iletişim araçları sayesinde bu güç çok daha etkin hareket edebilmiş ve Osmanlı topraklarında kontrol sağlayabilmiştir. Bu doğrultuda İkinci Abdülhamid'in Babıali ve hükümetin yanında kendisine sadık mabeyn teşkilatı, komisyonlar, bazıları rehin (sadakati garanti altında tutmak için uzak vilayetlerdeki nüfuzlu isimlerin akrabaları) özel konuklar (çeşitli ülkelerle özel ilişkileri bulunan isimler), farklı din ve milliyetlerden çeşitli uzman ve danışmanları vardır.¹³⁰

Bürokrasi, ordu ve ulemayı kontrol altında tutmak için çok farklı uygulamalara giden İkinci Abdülhamid ayrıca geniş bir istihbarat ağı ve hafiyelik sistemi kurdu. Bu sistem sayesinde sultan birçok amacını birden gerçekleştirdi. Bir yandan kendi bürokratlarını denetleyip onların sadakatinden emin olurken diğer yandan sürgün edilmiş ya da bir şekilde saraydan uzaklaşmış önemli muhaliflerinin her attığı adımdan haberdar olurdu.

¹²⁸ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 4. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s. 202.

¹²⁹ a.g.e., s. 203.

¹³⁰ a.g.e., s. 202-207.

Ayrıca kamuoyunda nelerin olup bittiği ya da kahvehanelerde gündemin nelerden oluştuğu hep bu sistem sayesinde kendisine aktarılırdı. Buna ek olarak İkinci Abdülhamid imparatorluğun dört bir yanından gelen fotoğraflarla da bir çeşit denetim yapmaktaydı. Ülkesindeki değişiklikleri bu fotoğraflar üzerinden takip etmekteydi. Hatta portre fotoğraflar üzerinden kimilerini terfi ettirmekte kimilerini de affetmekteydi.

Bütün bu istihbarat faaliyetlerinin yanında İkinci Abdülhamid istibdadının etkili başka bir aracı da *sansür*dü. Bu sansür yıllar geçtikçe daha da ağırlaşmakta, imparatorluğun bir şehrinden diğer şehrine farklılaşmaktaydı. Mesela başkentte en sıkı görünen bu sansür Selanik'te ya da yerel görevlilerin inisiyatifindeki diğer şehirlerde yumuşayabiliyordu. Özellikle dışarıdan gelen yabancı kitap ve dergiler sıkı bir denetimden geçiriliyordu. Sansürün kapsamı yanında otosansürü de getiriyordu. Öyle ki yazarlar kullanılması sakıncalı kelimeler cetvelleri dahi oluşturmuşlardı.¹³¹

Tabii ki bu düzen İkinci Abdülhamid'in kişisel hırsları ya da durup dururken oluşmamıştı. Bu dönemde yaşanan bazı olayların İkinci Abdülhamid'in benimsediği yönetim tarzını anlamak için yardımcı olacağı söylenebilir. Tanzimat reformlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslimlerin sadakatini sağlayamadığı gibi Arap ve Arnavutlar gibi Müslüman grupların da devlete olan güvenini sarsmıştı. Yaşanan 93 Harbi'nin ardından Bulgar, Sırp ve Romenler bağımsızlıklarını kazanmış, imparatorluk büyük toprak kayıpları yaşamıştı.¹³² Bu süreç İkinci Abdülhamid'in neden otoriter bir yönetim benimsediği ya da Meclisi neden devre dışı bıraktığını da anlama konusunda açıklayıcıdır. Yaşanan ağır yenilgi sonrası sultan devleti dış etkilerden koruma çabasıyla hareket etti.

Elbette bu yönetim tarzı geniş bir muhalefeti de beraberinde getirdi. Özellikle İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından matbuatta kendisine yer bulan istibdat eleştirileri özellikle şu alanlarda yoğunlaşmıştı:¹³³

¹³¹ a.g.e., s. 217-224.

¹³² Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, (İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2016), s. 21-22.

¹³³ İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, 3. bs., (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), s. 130-136.

İlk olarak ilmiye sınıfı ve eğitim istibdattan olumsuz yönde etkilenmişti. İlmiye sınıfı özellikle denetim altına alınmıştı. Talebeler İstanbul'dan uzaklaştırılmış, medreselerden imtihan usulü kaldırılmış ve halk cahil bırakılmak istenmiştir.

İkinci olarak toplumdaki ahlak zayıflatılmıştır. Hafiyelik yüzünden insanlar birbirinden şüphe eder duruma düşmüş ve hafiyeliğin özendirilmesi sonucu kimse kimseye güven duymaz olmuştur. Hürriyetler kısıtlanarak muhalefet sınırlandırılmış hatta dinsizlikle suçlanmıştır. Haksız tayinler ve sürgünler istibdat döneminde artmıştır.

Üçüncü olarak Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ayrılık vurgulanmış, bunun sonucunda özellikle Ermeniler ile Kürtler ve Türkler arasında kanlı olaylar yaşanmıştır.

Dördüncü olarak bu dönemde uygulanan ağır sansür sonucu pek çok kitap, gazete ve derginin basılmasına müsaade edilmemiştir. Bazı hadisler (halifenin Kureyşli olması gerektiği gibi) hadis kitaplarından çıkarılmıştır. Ayrıca birçok kitap toplatılarak imha edilmiştir.

İmparatorluğun Müslüman toplulukları Kürtler için istibdat döneminin ne ifade ettiği de önemlidir. Yukarıda dile getirilen bu eleştiriler Kürtler tarafından da dile getiriliyor muydu ya da Kürtler İkinci Abdülhamid'i ne kadar benimsiyorlardı? Ya da Kürtler de diğer gayrimüslim topluluklar ya da bazı Müslüman gruplar gibi bir an önce istibdat yönetiminden kurtulup "hürriyet"lerine kavuşmak mı istiyorlardı?

Bütün bu cevapları vermek için İkinci Abdülhamid'in Kürt politikasını incelemek gerekir. Bütün bu eleştiri ve şikayetlere rağmen İkinci Abdülhamid "Kürtlerin babası" olmuştu?

Milliyetçilik Batı devletleriyle gerek ticaret gerekse dini ilişkiler neticesinde gayrimüslim unsurların arasında hızla yayılmıştır. Bunun sonucunda Osmanlı devletinin son döneminde önce Yunanlar ardından Sırp ve Bulgarlar bağımsızlıklarını ilan ettiler. Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumak adına imparatorluk sınırları içinde yaşayan Müslüman unsurların önemi artmıştı. İslam bu noktada imparatorluğu bir arada tutma ve Kürt ve Arap gibi unsurları milliyetçi düşünceye kapılmalarını engelleme ihtimali nedeniyle kıymetli bir araçsal özellik kazanmıştır. İkinci Abdülhamid de bu durumu ustalıkla idare etmiş İslami ortak

noktaları vurgulamıştır. Bu noktada Kürtlerin İkinci Abdülhamid’e “Kürtlerin babası” anlamına gelen “Bave Kurdan” ismini takmaları dikkat çekmektedir. Acaba İkinci Abdülhamid nasıl Kürtlerin babası olmuştu?

İkinci Abdülhamid’in tahtta oturduğu dönemde Kürtlerin önde gelenleri başkent İstanbul’a davet edilerek ağırlandı. Ayrıca bu isimlerin çocuklarına Dersaadet’te *aşiret mekteplerinde* eğitim aldırılmıştır. Ayrıca Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere din görevlileri gönderilerek din kardeşliği ve Osmanlı olma bilinci aşılanmaya çalışılmıştır.¹³⁴

İkinci Abdülhamid’in Kürtlerdeki değeri oldukça büyüktür. Buna rağmen padişahın dönemine hakim olan istibdadı anlatmak için Said Nursi Kürtlerin yoğun yaşadığı yerleri ziyaret etmiştir. Nursi’ye göre istibdat keyfi uygulamalar, kuvvetin kanunda değil şahısta olması, tahakküm, tek bir görüşün hakim olması ve zulmün temelidir. Hatta Mutezile, Cebriye ve Mürcie gibi ana akım dışı fırkaların ortaya çıkmasına neden olan istibdattır. İkinci Abdülhamid’in istibdadı¹³⁵ ise şu şekildeydi: Padişah Yıldız Sarayı’nda adeta hapsedilmiş gibiydi, çok şüpheli olduğu için milletin sıkıntılarından bihaberdi. Kimse de problemleri kendisine anlatamıyordu. Dahası emniyetin zayıf olduğu ve düşmanlık ve eşkıyalığın yoğun yaşandığı bölgede Hamidiye Alayları’nın kurulması istibdatla ilişkiliydi.¹³⁶ İstibdatta önemli olan kuvvet, meşrutiyyette ise akıldı. Bölgedeki ağa, bey ve şeyhler güç kullanıyorlarsa zayıflayacaklardı. Cehaletin istibdada yardım ettiğini belirten Nursi istibdadın herkesin damarlarına işlediği uyarısında bulunmuştur. İstibdadın “insanlar hayvanlıktan çıkıp geldiği vakit” onlarla birlikte geldiğini vurgulamıştır. Hilafetin saltanata dönüşmesiyle birlikte İslam tarihinde istibdadın can bulduğunu belirtmiştir.¹³⁷

Bediüzzaman Said Nursi istibdada net bir şekilde karşı çıkmaktadır. Bunu Sultan İkinci Abdülhamid’in şahsıyla ilişkilendirmemekte İslam tarihinden de örnekler vermektedir. Ayrıca sadece padişahın idare tarzı ya da yönetim biçimiyle değil her

¹³⁴ Mustafa Akyol, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2006), s. 190.

¹³⁵ Nursi *Münazarat*’ta “Sultan Abdülhamid’in mecbur olduğu istibdad” ifadesini de kullanmaktadır. Nursi-İkinci Abdülhamid ilişkisine dair güncel bir tartışma için bkz. Metin Karabaşoğlu (Söyleşi: Şener Boztaş), *Saykal: Risale-i Nur’a Husumetin Kısa Tarihi*, (İstanbul: Selis Kitaplar, 2017), s. 239-282.

¹³⁶ Bediüzzaman Said Nursi, *Asar-ı Bediyye*, 4. bs., (İstanbul: Envar Neşriyat, 2012), s. 298-299

¹³⁷ Bediüzzaman Said Nursi, *Münazarat*, (Konstantiniyye: Ebuzziya Matbaası, 1329), s. 33.

alandanda istibdadada itiraz etmektedir. Bu noktada bölgede özellikle güçlü olan dini figürlerin istibdadına da kabul etmemektedir. Nursi'ye göre istibdat her alanda birçok problemin doğmasının ortaya çıkış noktasıdır.

3.4. Hamidiye Alayları

İkinci Abdülhamid döneminin kuşkusuz en tartışmalı ve önemli uygulamalarından biri de adını sultandan alan Hamidiye Alayları'dır. Kürt aşiretlerinden oluşturulan bu alaylar Rusların Kazaklardan oluşturduğu birliklerden model alınarak organize edilmiştir. Aslında bu uygulamaya ilk başvuran Ruslar da değildir. Daha önce Habsburglar Veraset Savaşı ve Yedi Yıl Savaşı'nda Sırp-Hırvat süvarileri kullanmıştır. Yine Fransızlar Yedi Yıl Savaşı'nda Kanadalılardan, İngilizler de İskoçlar ve İrlandalılarından iç bölgelerde Sihler ve Gurkalardan ise dış dünyada faydalanmıştır. Osmanlı özelinde bakılacak olursa devlet Kürtleri yine Safevilere karşı ve Ruslarla savaşta görevlendirmiştir. Yine de Rusların uyguladığı Kazak modelinin Abdülhamid tarafından ikna edici bulunduğu söylenebilir. Bu noktada Kazaklar ile Rus çarı arasındaki özel sadakat ilişkisinin etkili olduğu düşünülebilir. Hatta Rusların uygulamalarına tam hakim olmak için Osmanlı Rusya'ya bir grup subay dahi göndermiştir.¹³⁸

Aşiretlerin 800 ya da 1.000 kişilik olmak üzere oluşturduğu alaylara askeri eğitim subaylar tarafından verilmekteydi. Sayıları 1892'de 40'tan 1893'te 56'ya ve 1899'da 63'e ulaşmıştır.¹³⁹

Hamidiye Alayları'na ihtiyaç duyulmasıyla ilgili birkaç sebepten bahsedilebilir: Birincisi Hamidiye Alayları Ruslara karşı sınırları güçlendirme çerçevesinde organize edilmiş birliklerdi. Karadeniz'in hem doğusu hem de batısından büyük bir tehdit oluşturan Ruslara karşı Osmanlı pek çok zaman diğer büyük devletlerden yardım istemekten dahi çekinmemişti. Doğudaki Osmanlı-Rus sınırına yakın bölgede yaşayan Kürtler de olası bir Rus işgalinde Osmanlı ordusu ile birlikte toprakları müdafaa edecekti.

¹³⁸ Janet Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 82-85.

¹³⁹ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, 7. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 286.

İkinci olarak, yerleşik hayata yeteri kadar geçmemiş olan Kürtlerden Osmanlı devleti vergi toplama ve asker alma konularında oldukça zorlanıyordu. Hamidiye Alayları sayesinde kontrol edilmesinde güçlük çekilen Kürt aşiretleri kayıt altına alınacak, vergi ve asker verecekti.

Üçüncüsü, Osmanlı devletinin devrimci ve milliyetçi fikirlerin filizlendiği Ermeniler –bölgede Kürtlerle iç içe yaşıyorlardı– arasında doğacak bir ayaklanmaya karşı onları durdurabilecek bir güç ihtiyacıdır. Ermenilerin bağımsızlık hedefiyle girişebilecekleri eylemlere karşı Kürtler bir nevi devletin sigortası olacaktır.

Dördüncüsü, Tanzimat’la birlikte hızlanan Osmanlı devletinin modernleşmesi karşısında Kürtler henüz “medenileşmemiş” modern devlete uyum sağlayamamışlardı. Kurulan alaylarla birlikte Kürtler eğitim ve merkezileşen devletle ilişkiye girmeleri yoluyla medenileşecek ve hatta Osmanlılaşacaklardı. Bir ölçüde gelecekte ayaklanma ve bağımsızlık isteme ihtimali olan bir topluluğun Osmanlı’ya olan sadakati sağlanacaktı.

Gerçekten de Hamidiye Alayları Osmanlı devletine bazı avantajlar sağlamıştır: İlk olarak, bu alaylar Osmanlı devleti ile Kürt aşiret liderleri arasındaki bağı kurmuş, bu kabileler kontrol altına alınmış ve onlardan avantajlar sağlanmıştır. İkincisi, Rusya, İngiltere ve hatta İran bu kabilelerle bağlantı kurmaya çalışmış ve bu kabilelerden faydalanmıştır. Şeyh Ubeydullah’ın İngiltere tarafından satın alındığı ve bazı Kürt aşiretlerinin Rusya ile anlaştığı bilinmektedir. Hamidiye Alayları bu tür durumların tekrarlanmasını engelleyebilmiştir. Üçüncü olarak, devlet Doğu Anadolu’da bir otorite olduğu kanıtlamıştır. Dördüncüsü, alaylar Rusya ile muhtemel görünen savaşta kullanılmıştır.¹⁴⁰

Hamidiye Alayları’nı oluşturan Kürt aşiretleri ile devlet arasında kârlı bir ortaklık gerçekleşmiştir. Hamidiye Alayları’na katılan aşiretlerin vergi muafiyetleri bulunmuş, harcamaları devlet tarafından karşılanmış ve yine devlet tarafından askeri mühimmat sağlanmıştır. Bu alaylar hem bölgede güvenliğin sağlanması hem de Kürtlerin Osmanlı devletine bağlılığını artırmada oldukça faydalı olmuştur. Dahası devletin doğu sınırlarını Ruslara karşı savunmada etkiliydiler. Ermeni çetelerine karşı da

¹⁴⁰ Bayram Kodaman, “İkinci Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Mayıs 2010, 21), s. 137.

Müslümanları korumuşturlar. Bununla birlikte Hamidiye Alayları'na katılan aşiretler katılmayan aşiretlere karşı önemli bir avantaj elde ettiklerinden çeşitli adaletsizliklerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Alaylara katılan aşiretler suç işlediklerinde mahkemeye çıkarılmamış ve devlet tarafından verilen özel bir izne tabi olmuşlardır. Bunun sonucunda Hamidiye Alayları'nın dışında kalan birçok aşiret de devlete olan güvenlerini kaybetmiştir.¹⁴¹ Cezai müeyyideden muaf tutulan alaylar sadece bölgedeki Hristiyanlara değil aynı zamanda alayların dışında kalan diğer aşiretlere ve köylülere de zarar vermiştir.¹⁴² Hatta bir konsolosluk görevlisi Hamidiye Alayları'nın Cizre kaymakamının yetkilerini kullanması üzerine kaymakamın kaçtığını ve bölgeye "Hamidistan" adının uygun olacağını iddia etmiştir.¹⁴³ Öyle ki alayların dışında kalıp da onlara sağlanan imtiyazlardan faydalanmak isteyenler Hamidiye Alayları'na dağıtılan armaları kaçak bir şekilde üretenlerden elde etmeye çalışmıştır.

Güvenliğin yetersiz olduğu, düşmanlık ve eşkıyalığın yoğun yaşandığı bölgede Hamidiye Alayları'nın kurulmasını istibdadın hatalı uygulamalarıyla ilişkilendiren Nursi aslında Hamidiye Alayları'nın kaldırılması gündeme geldiğinde konuya ilgili bir gazete makalesi kaleme almıştır.¹⁴⁴ Burada Nursi Hamidiye Alayları'nın lağv edilmemesi gerektiğini ancak yeniden bir intizam verilebileceğini savunmuştur. Alaya mensup olanların medenileştiğini ve Osmanlı devletiyle bağının arttığını vurgulamıştır. Ayrıca bu alayların sınır güvenliği ve asayişin sağlanmasında önemli görevler üstlendiğinin de altını çizmiştir.

Öte yandan Nursi *Münazarat* eserinde daha farklı bir yorumda bulunacaktır. Bölgede eşkıyalığın ve çatışmanın yoğun olduğunu, böylesi bir bölgeye silah dağıtmanın tedaviye değil zehirlenmeye yola açacağını belirtmiş ve bu uygulamayı istibdatla ilişkilendirmiştir.¹⁴⁵

¹⁴¹ Altan Tan, *Kürt Sorunu: Ya Tam Kardeşlik Ye Hep Birlikte Ölüm*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), s. 98-101.

¹⁴² Janet Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 137.

¹⁴³ Jones'tan O'conor'aino. 32, Harput, 18 Ekim 1899 (FO 424/199;FO 195/2063) aktaran a.g.e., s. 162.

¹⁴⁴ Bediüzzaman-ı Kürdi, "Hamidiye Alaylarına dair Beyan-ı Hakikat", *Şura-yı Ümmet*, 19 Kasım 1908 aktaran Bediüzzaman Said Nursi, *Asar-ı Bediyye*, 4. bs., (İstanbul: Envar Neşriyat, 2012).

¹⁴⁵ Bediüzzaman Said Nursi, *Münazarat*, (Konstantiniyye: Ebuzziya Matbaası, 1329), s. 20.

Burada Bediüzzaman'ın iki farklı görüş ortaya koyduğu söylenebilir. Bununla birlikte iki farklı açıdan meselenin ele alındığı anlaşılmaktadır. Hamidiye Alayları mensuplarının devlete olan bağlılığı artmaktayken dağıtılan silahların halihazırda asayiş problemi olan bölgede problemler ortaya çıkardığı vurgulanmaktadır. Bu noktada İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kısa süreliğine alaylar ikinci plana itilse de tekrar güç kazanmaları Osmanlı devletinin sınırda Ruslara içeride ise ayrılıkçı Ermeni çetelere karşı güvenlik ihtiyaçlarının öncelenmesiyle açıklanabilir.

3.5. Gayrimüslimlerle İlişkiler

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı devletinin büyük bir yenilgiye uğramasının ardından Rusya'dan yardım isteyen Patrikhanenin Rusya tarafından karşılık bulması sonucu Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin geleceği uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Başlarda Ruslara karşı Osmanlı devletini destekleyen Patrikhane Balkanlardaki Hristiyan toplulukların bağımsızlıklarını elde edeceklerinin belli olmasının ardından bu desteğinden vazgeçmiştir. Bu kararda Rus ordusunda görev yapan Ermeni subaylar da etkili olmuştur. Ayastefanos'taki Rus ordusuna bizzat giden İstanbul'daki Ermeni Patriği anlaşmaya Ermeniler için de bir madde konmasını istemiştir. Bunun üzerine Ermeniler anlaşmanın 16. maddesinde şu şekilde yer almıştır:

Ermenistan'dan Rusya askerinin istilasına altında bulunup yüce devletimize verilmesi gereken yerlerin boşaltılması oralarda iki devletin dostane münasebetlerine zararlı karışıklıklara yer verebileceğinden, yüce devletimiz, Ermenilerin barındığı eyaletlerde mahalli menfaatlerin gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin, Kürtlere ve Çerkezlere karşı emniyetlerini sağlamayı garanti eder.¹⁴⁶

Şüphesiz bu madde Ruslara Osmanlı üzerinde önemli bir rol veriyordu. Bu durum İngiltere'yi rahatsız etti ve İngiltere İstanbul Boğazı'na bir donanma gönderdi. Halihazırda Ruslarla yapılan anlaşmadan memnun olmayan Osmanlı devleti Ruslarla

¹⁴⁶ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1987), s. 207-208.

yapılan Ayastefanos Anlaşması'nı geçersiz sayarak tüm büyük devletlerin yer alacağı bir barış konferansı teklifinde bulundu.¹⁴⁷

Kodaman'a göre Ermeniler, Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) ulusal kimliklerini ve ulusal bilinçlerini kazanmaya ve Büyük Güçler ile iş birliği yapmaya başlamıştır. Sonuç olarak İstanbul'da Müslümanlar ve Ermeniler arasında özellikle entelektüeller arasında dini ve ulusal kutuplaşma ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu kutuplaşma Anadolu'ya ve özellikle Vilayet-i Sitte'ye (Altı Vilayet: Bitlis, Elazığ, Diyarbakır, Erzurum, Van, Sivas) ulaşmıştır.¹⁴⁸ Taner Akçam Berlin Konferansı'ndan önce de *Ermeni Sorunu*'nun bulunduğu dikkat çekmektedir. Resmi olarak 1862'de çalışmaya başlayan Ermeni Meclisi ülke genelindeki Ermenilerin şikayetlerini toplamış ve sınıflandırmıştır. Şikayetler Kürtlerin ve Çerkezlerin köylerini istilasını, yağmalarını, cinayetlerini, vergi toplamaya yönelik yasa dışı eylemlerini, hükümet yetkililerinin görevden alınmasını ve mahkemelerde Hristiyanların tanıklığının reddedilmesini konu almaktadır. Bunlar yüzyıl boyunca Ermenilerin öne çıkan şikayetleridir.¹⁴⁹ Ermeni örgütleri ve Kilise Berlin Konferansı'na komite göndermiş ve burada açıklama yapmıştır. San Stefano'da edindikleri kazanımları kaybetmekten korkmuşlardır. Konferansa katılan delege Ermenilerin siyasi bağımsızlığı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak istemediğini vurgulamıştır. Nüfusun çoğunluğu Ermeni olan bölgelerin Babıali tarafından kabulünü ve Avrupa devletlerinin önerileriyle atanan Ermeni valisinin yönetmesini talep etmişlerdir.¹⁵⁰

Ermeni Sorunu Berlin Konferansı'nın 61. maddesinde yeniden belirlendi. Bu konuya göre Babıali şehirlerdeki gerekli düzenlemeleri ve reformları derhal yerine getirmeye ve Ermenileri Kürtlere ve Çerkezlere karşı korumayı taahhüt etmiştir. Babıali, Avrupa ülkelerini bu reformlar hakkında bilgilendirmek zorundaydı. Avrupa devletleri, Ermeni Sorunu ile doğrudan bu madde üzerinden ilgilidiler.¹⁵¹ Hem Abdülhamid hem de Babıali bu yeni durumdan memnun olmamıştır. Vilayet-i Sitte'de yaşayan

¹⁴⁷ Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), s. 75.

¹⁴⁸ Bayram Kodaman, "İkinci Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Mayıs 2010, 21), s. 131-138.

¹⁴⁹ Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), s. 72-73.

¹⁵⁰ a.g.e., s. 76.

¹⁵¹ a.y.

Müslüman nüfus özellikle de Kürtler ise panik içindeydi.¹⁵² Babialı Kürtleri bölge nüfusunun içine aldı ve Büyük Güçlerin reform isteklerini engellemek için hem Ermeniler hem de Kürtler için reform yapmak istediğini ifade etti. Ancak Düvel-i Muazzama, Kürtlerin göçebe ve eşkıya özelliklerine dikkat çekmiş ve birbirlerinden ayrılmaları gerektiğine inanmıştır. Ermeniler için yapılan reformlar Kürtleri kapsamamalıdır.¹⁵³

Osmanlı hükümeti bölgedeki Ermeni faaliyetlerini bu konuyla ilgili reformlar yapmak yerine Hamidiye Alayları'nı kurmak için bir bahane olarak kullanmıştır. 1890'da İstanbul'daki gazetelerde Hamidiye Alayları adı altında Kürt alaylarını oluşturmak için yayımlanan ferman yer almıştır. Hamidiye Alayları, Rusya-Kafkasya sınırında bulunan Babialı'ya karşı isyan etmeyen Kürtler tarafından kurulmuştur.¹⁵⁴ Resmi söylemlere göre bu birliklerin asker eksikliğini tamamlamaları ve Rus sınırını güvence altına almaları gerekiyordu ancak asıl amaç Ermenilere karşıydı.¹⁵⁵ İkinci Abdülhamid kabile liderleri, toprak sahipleri, valiler ve o bölgedeki güçlü şeyhlerle iletişim kurmak için halife unvanını kullanmıştır. Kişisel ilişkilerini kullanarak bölgede yaşayanları kendilerini savunmak için silahlı birlikler kurmaya ikna etmiştir. İkinci Abdülhamid, Ermeni Sorunu nedeniyle Rus-İngiliz ittifaklarının müdahalesinden korkmaktadır. 1885-1890'da Ermeni ve Bulgar meselesi bu ittifakı imkânsız kılmıştır. Abdülhamid de aşiret alaylarını daha kolay kurmuştur.¹⁵⁶

Lepsius, yetkililerin aktif olarak teşvik edilmesinin, sultan ve din için şiddetin meşrulaştırılmasının, yağmalama şansının ve dış müdahalenin olmamasının bölge Müslümanlarının motivasyonunu güçlendirdiğini belirtmiştir.¹⁵⁷

¹⁵² Bayram Kodaman, "İkinci Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Mayıs 2010, 21), s. 134.

¹⁵³ Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), s. 78.

¹⁵⁴ Kendal, "Die Kurdenunter den Osmanischen Herrschaft", *Kurdistan und die Kurden*, Göttingen, 1984, Band 1, s. 61 aktaran a.g.e., s. 78-9.

¹⁵⁵ Orhan Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, (İstanbul: Eylül Yayınları, 2002), s. 313; S. R. Sonyel, *İngiliz Belgelerine Göre Adana*, s. 1242 aktaran a.g.e., s. 79.

¹⁵⁶ Bayram Kodaman, "İkinci Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Mayıs 2010, 21), s. 136-7

¹⁵⁷ Lepsius, *Armeniaand Europe*, 47, and C. M. Hallward'sreport in Great Britain, *Correspondence, SessionalPapers*, c. 7894, Inclosure 2 in No. 60, Van, 6 Ekim 1894 in Robert Melson, "A Theoretical Inquiryin to the Armenian Massacres of 1894-1896", *Comparative Studies in Society and History*, cilt. 24, sayı. 3 (Temmuz 1982), s. 481-509.

1894'te Sasun'da bir isyan yaşanmıştır. İsyanın sebebi Ermeni köylülerin devlete ödedikleri vergiden başka Kürt aşiretlerine de vergi ödemeye mecbur kalmalarıdır. Dersaadet'e şikayette bulunan köylüler haklı bulunmalarına rağmen vali Ermenilere karşı yerel Müslüman nüfusu kışkırtmıştır. Bunun üzerine Ermeni köyleri basılmış ve yağma edilmiştir. Ayrıca işlenen cinayetler de vardır. Hınçak örgütünün çabaları sonucu Ermeni köylüler dağa çıkmıştır. Bu olay Dersaadet'e "Ermeni ayaklanması" olarak yansıtılmıştır. Bunun üzerine bölgeye ordu gönderilmiştir. Neticede çok sayıda Ermeni şiddete maruz kalmış ve birçoğu da öldürülmüştür.¹⁵⁸

Bu olayların üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya tekrar harekete geçerek Vilayet-i Sitte'yi kapsayan bir ıslahat planı ve memorandum hazırlamıştır. Patrikhane de bunun hazırlanmasında yardımcı olmuştur. Osmanlı devleti bölgeye bir inceleme heyeti göndermiştir. Fakat İngiltere tarafsız bir komisyon kurulmasını istemiş ve komisyon Osmanlı devletini kusurlu bulmuştur. Olayların sürmesi üzerine üç devlet bir reform paketi hazırlamıştır. İkinci Abdülhamid paketi egemenlik haklarına aykırı bulmasına rağmen kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu reform paketinde bölgeye Hristiyan valilerin atanması, reformları denetleyecek bir komisyonun kurulması, gayrimüslim memur alımları ve yine gayrimüslimlerin polis ve jandarma yapılmaları gibi konular bulunmaktadır.¹⁵⁹

Görüşmelerden bir netice çıkmaması ve bölgede olayların sürmesini protesto için Hınçaklar öncülüğünde İstanbul'da 30 Eylül 1895'te bir gösteri düzenlenmiştir. Gösteri sırasında çıkan olaylar sonucu çok sayıda Ermeni öldürülmüştür. Büyük devletlerin tepkisi üzerine Ermenileri kapsayan reform paketi kabul edilmiştir. Hatta pakete Kürt aşiretlerinin denetlenmesi, Hamidiye Alayları'nın görev dönemleri hariç üniforma giymemeleri ve silah taşımamaları gibi hususlar da dahil edilmiştir. Ancak bu reform paketi de uygulanmamıştır.¹⁶⁰

Bu yıllar boyunca Anadolu'nun birçok şehrinde çatışmalar devam etmiştir. Büyük devletler ise zaman zaman Osmanlı devleti üzerindeki baskılarını artırsalar da doğrudan konunun takipçisi olmamıştır.

¹⁵⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, c. 8, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), s. 138.

¹⁵⁹ a.g.e., s. 80-81.

¹⁶⁰ a.g.e., s. 81.

Yoğun çatışmaların yaşandığı dönemde Bediüzzaman'ın gayrimüslimlere yaklaşımı son derece açıktır. Bediüzzaman'a göre hürriyet sadece Müslümanlara ya da dindarlara özel görülmemektedir. *Münazarat*'ta Osmanlı'nın gayrimüslim azınlıklarından Rum ve Ermenilerin hürriyetiyle ilgili sorular detaylı bir şekilde cevaplanmaktadır. Ancak Bediüzzaman gayrimüslimlerin hürriyetini farklı şekilde tanımlamaktadır. *Münazarat*'ta bir soruda yer alan "Rum ve Ermenilerin hürriyeti çirkin görünüyor, bizi düşündürür. Reyin nedir?" sorusunun cevabı gayrimüslimler için hürriyetin anlamını da vermektedir: "Onların [gayrimüslimlerin] hürriyeti, onlara zulmetmemek ve rahat bırakmaktır. Bu ise, şer'îdir." Burada soruyu soran ahaliye asayişe ve adalete uygun hareket etmeleri söylenmekte ve ayrıca bunun "şer'i" yani dine uygun olduğu da vurgulanmaktadır. Bediüzzaman sözlerine şöyle devam etmektedir: "Bundan fazlası, sizin fenalığınıza, divaneliğinize karşı bir tecavüzleridir, cehaletinizden bir istifadeleridir."¹⁶¹ Burada ise fenalık, divanelik ve cehalet vurgusu da dikkat çekmektedir. Bölgede yaşayanların gayrimüslimlere karşı kötülük ettikleri vurgulanmakta, akıl dışı davrandıkları söylenmektedir. Ayrıca cahilce hareket ettikleri de belirtilmektedir. Bu yorum da aslında ziyaret edilen bölge halkının sosyolojik bir analizini sunmaktadır. Sıklıkla Batı toplumlarındaki rasyonel bakış açısının aksine Doğu toplumları için ifade edilen duygusal yaklaşımın ön planda olması divanelik ve fenalık olarak açıklanmaktadır.

Burada yer alan tecavüz, fenalık ve zulüm gibi ifadeler dönemin ruhuna dair de fikir vermektedir. Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadıkları bölgede sorulan bu soru Kürtler ile Rum ve Ermeniler ya da Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki gerilimi yansıtmaktadır. Nitekim 1909'da Adana'da büyük olaylar çıkmıştır. Çıkan olaylar sonucu binlerce kişi ölmüş ve olayda sorumluluğu bulunan yerel yöneticiler cezalandırılmıştır. Ancak olaylar Adana ile sınırlı kalmayacak, İstanbul'da ve diğer Osmanlı bölgelerinde de birçok katliam yaşanacaktır. Bunun yanında gayrimüslimlerin çıkardığı gazetelerde hürriyetin anarşi ve kanunsuzluk olmadığının anlatılmaya çalışılması gayrimüslimlerin hürriyetin ilanını bahane ederek bazı taşkınlıklar çıkartmış olabileceklerini de akla getirmektedir.

¹⁶¹ Bediüzzaman Said Nursi, *Münazarat*, (Konstantiniyye: Ebuzziya Matbaası, 1329), s. 62

Bu noktada Rum ve Ermenilerin hürriyetinden rahatsızlığın bir diğer kaynağı Osmanlı'da süregelen millet sisteminin artık ortadan kalkmasıdır. Millet sistemine göre gayrimüslimler Osmanlı'da hiçbir zaman Müslümanlarla eşit değildi. Bu hiyerarşinin kabulü karşılığında gayrimüslimlerin de can ve mal güvenliği sağlanmaktaydı. Tabii hiyerarşi sadece Müslüman ile gayrimüslim arasında mevcut değildi. Gayrimüslimler arasında da bir hiyerarşi vardı. Rumlar ve Ermeniler hatta Yahudiler farklı katmanlarda yer alıyordu. Ancak Osmanlı toplumunda modernleşme süreciyle birlikte tebalıktan vatandaşlığa doğru geçiş ve bütün fertler eşit birer vatandaşa dönüşmeye başlamıştı. Ancak yeni durum Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan toplulukları mutlu etmemişti. Yukarıda görüldüğü gibi Kürtler Rum ve Ermenilerin hürriyetinden endişe duymuş hatta gayrimüslim cemaatler hiyerarşisinde en üstte yer alan Rumlar dahi diğer gayrimüslimlerle eşit pozisyona gelmekten rahatsız olmuştur. Öte yandan farklı gayrimüslim cemaatlerin başka başka ülkeler tarafından sahiplenilmeleri ve ticari imtiyazlar elde etmeleri büyük çatışmaların zemini haline gelmiştir. Bu imtiyazlar bir yandan Osmanlı devletinin parçalanma sürecini hızlandırırken diğer yandan dış güçlerin Osmanlı devletine müdahale araçlarına dönüşmüştür. Buna karşılık Osmanlı devleti de parçalanmanın önüne geçebilmek için birçok reform hayata geçirmiş ve sert tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Bediüzzaman Osmanlı topraklarında yaşayan ve sayısı on milyona ulaşmayan gayrimüslimlerin hürriyetinin üç yüz milyondan fazla Müslümanın hürriyetinin bir nevi karşılığı olarak görmektedir.¹⁶²

Münazarat kitabında gayrimüslimlerle ilgili pek çok sorunun bulunması Kürtler ile Ermeniler ya da Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki gerilimin büyüklüğünü göstermektedir. Bu sorularda dini hükümleri ilgilendiren sorunların dışında gayrimüslimlerin zenginliği ya da bürokraside görev alması gibi sosyoekonomik meseleler de gündeme gelmiştir. Bu da rekabetin farklı katmanlarda da devam ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda Nursi'nin aşiretlerin merak ettiği soruların cevaplarını ayetlerden ve İslam tarihinden örnekler vererek cevaplaması ilgi çekicidir.

¹⁶² Bediüzzaman Said Nursi, "Niyazi Bey'e", *Asar-ı Bediyye*, 4. bs. (İstanbul: Envar Neşriyat, 2012), s. 319.

3.6. Medreseler ve Eğitim

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim kurumlarının başında gelen medreseler 20. yüzyılın başına kadar çok fazla değişikliğe uğramadan gelmişti. 16. yüzyılda okutulan eserler 20. yüzyılın ilk yıllarında hala okutulmaktaydı.¹⁶³ Bu durum medreselerin sayısına da yansımıştı. 1453'ten 19. yüzyıla kadar başkentte 500 medrese inşa edilirken 1869'da şehirdeki medreselerin sadece 166'sı faaldi. Bu yıl medreselerdeki talebe sayısı 5.369 iken İkinci Abdülhamid döneminde bu sayı 20-25 bin aralığına ulaşmış ancak 1910'da yeniden 5-6 bin civarına düşmüştü.¹⁶⁴ Öte yandan 1892'de medrese talebelerinin askerlikten muaf tutulması öğrenci sayısında büyük artışa yol açmış ancak bir yandan da eğitim süresini uzatmıştır. Sekiz-on sene süren eğitim dönemi on sekiz yıla kadar ulaşmıştır.¹⁶⁵ İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından Kasım 1908'de askerlikten muafiyet kaldırılmış, bu duruma ulema büyük tepki göstermiştir. Bu ise medreselerdeki öğrenci sayısını düşürmüştür.¹⁶⁶

Medreselerin mevcut durumu bu okulların akıbetini de tartışma konusu haline getirmişti. Medreselerin tamamen kapatılmasını önerenler olduğu gibi reform ve yeniden yapılandırma taraftarı olanlar da vardı. Hamadanizade Ali Naci, Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı gibiler medreselerin miadını doldurduğunu düşünüyordu. Bu isimlerin ortak yanı daha Batıcı olmaları ve pozitivizme yakın durmalarıydı.¹⁶⁷

Celal Nuri, Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin ve Ziya Gökalp gibi isimler ise medreselerin ıslah edilebileceğini düşünüyordu. Medreselerin ıslahında öncelik verilmesi gereken hususların başında orta derece ve yüksekokul şeklinde iki kademeli eğitime geçilmesi vardı.¹⁶⁸

Medreseler ders programı açısından da tartışılmaktaydı. Öğretilen derslerin içeriği ve dil eğitimi tartışma başlıklarından bazılarıydı. İlk başlarda mektep ile medrese eğitimi arasındaki fark Arapça dil eğitimiye 1908 sonrası dönemde tıp, hendese ve fen

¹⁶³ Murat Akgündüz, "Münâzarât'ın Yazıldığı Dönemde Osmanlı Medreseleri", *Münazarat Sempozyumu: Milliyet Fikri ve Kürt Meselesi*, (Ankara: Merak Yayıncılık, 2013), s. 485.

¹⁶⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 7-8, (1976-1977), s. 278.

¹⁶⁵ Akyüz 1985: 262; Atay 1983:215 aktaran Adem Ölmez, "II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 41, (Haziran 2014), s. 128.

¹⁶⁶ Bein 2013: 78 aktaran a.g.e., s. 132.

¹⁶⁷ Hamadanizade 1325: 3-6 aktaran a.g.e., s. 130.

¹⁶⁸ Atay 1983: 231, Sarıkaya 2008: 41. 44 aktaran a.g.e., s. 130.

eğitimi medreselerde öğretilmiyordu.¹⁶⁹ Muhammed Ubeydullah ve Said Nursi gibi alimler medreselerde fen ilimleri ile dini ilimlerin bir arada öğretilmesi gerektiğini düşünüyordu.¹⁷⁰ Hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Şeyhülislamı Musa Kazım Efendi fen ve din ilimlerinin yanında ayrıca bir de Batı dilinin eğitim programına dahil edilmesi gerektiğini düşünüyordu.¹⁷¹

Said Nursi de Dersaadet'e geldiğinde eğitimle ilgili –daha sonra gazetelerde de yayımlanacak– bir dilekçe vermiştir. Bu dilekçede Doğu Anadolu'da sadece Türkçe bilenlerin medreselerden faydalanabildiği, Türkçeye hakim olmayanların ise eğitimden mahrum kaldığı anlatılmaktadır. Bunun ise vahşet ve keşmekeşi davet ettiği belirtilen Nursi, Beytüşşebab tarafında; Motkan, Sason ve Belkân civarında ve Van'da din ve fen ilimlerinin okutulacağı, ellışer öğrencinin eğitim göreceği üç medresenin yapılması önerisinde bulunmaktadır.¹⁷²

Medreselerle ilgili bir diğer tartışma da eğitim diliyle alakalıdır. Ağırlıklı olarak alimler Arapça ve Türkçenin medreselerde öğretilmesi taraftarıyken Şevketi Farsçanın¹⁷³ da öğretilmesi gerektiğini belirtmektedir. Said Nursi ise kendi önerdiği eğitim modeli Medresetüzzehra'da dil meselesine dair yaklaşımını “lisân-ı Arabî vâcip, Kürdî câiz, Türkî lâzım kılmak”¹⁷⁴ şeklinde açıklamaktadır.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi İkinci Meşrutiyet ve öncesi dönemde medreseler hakkında birçok farklı eleştiri ve reform önerisi mevcuttur. Genel itibarıyla medreselerin yitirdiği itibarı tekrar kazandırmak, eğitimin önemli bir parçası olmasını sağlamak ve medrese ile ulemanın etkisi artırarak sistemin değişmez bir unsuru yapmak için getirilen önerileri Yaşar Sarıkaya özetlemektedir. Öneriler içerisinde hem kurumların idari yapısı hem de ders içeriklerine dair reformlar yer almaktadır. Ders vekaletinin yeniden ele alınması, merkez ve taşra teşkilatının oluşturulması, vakıf gelirlerinin medreselere verilmesi, medrese binalarının fiziki şartlarının iyileştirilmesi, öğretmenlerin özlük haklarının geliştirilmesi ve branşlaşmaya önem verilmesi, mektep

¹⁶⁹ Ubeydullah 1328: 5 aktaran a.g.e., s. 131.

¹⁷⁰ Ubeydullah 1328: 10-11; Nursi 1996: 127 aktaran a.y.

¹⁷¹ Sarıkaya 2008: 45 aktaran a.y.

¹⁷² Molla Said-i Meşhur, “Kürd’ler Neye Muhtaçtır?”, *Şark ve Kürdistan Gazetesi*, sayı: 1, 19 Teşrin-i Sani 1324 (3 Aralık 1908).

¹⁷³ Şevketi 1329: 13 aktaran a.g.e., s. 130.

¹⁷⁴ Bediüzzaman Said Nursi, *Münazarat*, (Konstantiniyye: Ebuzziya Matbaası, 1329), s. 148.

ile medrese ayrışmasının bitirilmesi ve medreseyi bitirenlerin istihdam şartlarının belirlenmesi idari reform önerileri içerisinde yer almaktadır. Öte yandan matematik, aritmetik, tarih, coğrafya, kimya ve fizik gibi dersler ders programına eklenerek ders programlarının yeniden oluşturulması, derslerin çağa ve pedagojik temellere uygun işlenmesi, eski ders kitaplarının yenilenmesi eğitimin içeriğine dair reform önerileridir.¹⁷⁵

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra medreselerin mevcut durumuna daha fazla sessiz kalınmadı ve bazı reform adımları atıldı. 13 Şubat 1910'da Ders Vekaletinin hazırladığı program taslağı törenle açıklandı. Sadrazam İbrahim Hakkı, Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa ve Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi ile Ders Vekili Halis Efendi'nin katıldığı törende ulema, vekiller ve mebuslar da yer aldı. Bu durum medreselerin hala ne kadar önemsendiğini göstermekteydi. Taslakta bütün medreseler hakkında öğrenci sayısından vakfiyelerine, adresinden kurucusu ve oda sayısına kadar bilgilerin çıkarılması ve bu bilgilerin yer aldığı defterin düzenli bir şekilde tutulması yer almaktaydı. Taslakta eğitim süresi de on iki yıl olarak belirtilmekteydi. Derslerin sabah, öğle ve ikindi üç vakitte yapılması düşünülmüştü. Ders programında da yenilik vardı. Osmanlıca, Farsça, matematik, hesap, cebir, kimya, fizik, coğrafya, kozmografya, coğrafya, İslam tarihi, jeoloji, zooloji ve matematik geleneksel derslerin yanında verilecekti. Dini dersler ve Arapçanın cami ve medreselerde okutulması, yeni derslerin de özel dershanelerde işlenmesi istenmekteydi.¹⁷⁶

Bu taslak küçük değişikliklerle 26 Şubat 1910'da Sultan Beşinci Mehmed Reşad'ın onayıyla uygulanmaya başlanmıştı. 48 maddeden oluşan nizamname uygulamaya geçirilemedi. Bunun nedenlerinin başında gerekli kaynakların bu alana aktarılamaması geliyordu. Ayrıca aniden patlak veren Balkan Savaşı (1912-1913) yüzünden İstanbul'daki bütün okullar ve medreseler de eğitime ara vermiş, pek çok medrese öğrencisi savaşa katılmıştı.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Yaşar Sarıkaya, "II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cilt: 13, sayı: 25 (2008/2), s. 37-73, s. 48-49.

¹⁷⁶ İsmet Parmaksızoglu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966), s. 19.

¹⁷⁷ Murat Akgündüz, "Münâzarât'ın Yazıldığı Dönemde Osmanlı Medreseleri", *Münazarat Sempozyumu: Milliyet Fikri ve Kürt Meselesi*, (Ankara: Merak Yayıncılık, 2013), s. 487.

Bir diğerk akim kalan düzenleme Evkaf Nezareti tarafından yapılmıştır. 14 Kasım 1910’da yayımlanan yönetmeliğ¹⁷⁸ göre öğrencilere burs verilecek ve taşra medreseleri için ödenek ayrılacak ve 1911’den başlayarak tüm medreseler yatılı okula dönüştürülecekti. Ancak bu yönetmelik kısmen sadece başkent İstanbul’da uygulanabilmiştir.

1 Ekim 1914’te medreselerin ıslahını amaçlayan bir diğerk nizamname olan Islah-ı Medaris Nizamnamesi Şeyhülislam Hayri Efendi tarafından yayımlandı. Burada amaçlanan özellikle İstanbul’daki medreseleri düzene sokmaktı. Medreselerin merkezi bir yapı içerisinde yer alması düşünölmekteydi. İstanbul’daki medreselerin mevcut durumunun raporlanması ardından uygun bulunan medreseler *Darü’l-Hilafeti’l-Aliye Medresesi* ismi altında birleştirildi. Üç bölümden oluşan medresede öğretim süresi on iki yıl olarak düşünöldü. Herhangi bir düzeni bulunmayan, dağınık ve karışık olan medreselerin tek bir çatı altında toplanarak organize edilmesi bu nizamnamenin önemli bir başarısıydı. Nizamnamenin ardından medreseler müderrislerin şahsi inisiyatifleriyle değil merkezi otoritenin vazifelendirdiği ve yine merkeze karşı sorumlu müderrisler tarafından yönetilecekti.¹⁷⁹

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte yeni bir düzene geçen medreselerin öğrenci sayısı düşmüştü. Bununla birlikte bir yandan da ıslah çalışmaları devam etmiş, 1945-16 öğretim döneminde eğitim dersi ve Fransızca, İngilizce, Almanca ve Rusçadan bir tanesi zorunlu ders haline getirilmişti.¹⁸⁰

Musa Kazım Efendi’nin 1916’da yeniden şeyhülislamlık görevine getirilmesinin ardından 22 Nisan 1917’de Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun çıkarılmıştır.¹⁸¹ 1914’teki Islah-ı Medaris’ten büyük farkları olmayan Kanun’un en önemli özelliği taşradaki diğerk medreselerin de merkeze bağlanmasıydı. Bu bir yandan Meşihat’ın Maarif Nezareti’ne benzer şekilde örgütlenmeye çalıştığını diğerk yandan da İstanbul

¹⁷⁸ “Talebe-i Ulüm Muhassasatına Dair Nizamnâme”, *Takvim-i Vakâyi*, nr. 684 (14 Teşrîn-i Sâni 1326); Yaşar Sarıkaya, “II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cilt: 13, sayı: 25 (2008/2), ss. 37-73, s. 50.

¹⁷⁹ a.g.e., s. 62.

¹⁸⁰ *İlmiye Salnâmesi*, s. 185. aktaran a.y.

¹⁸¹ *Düstûr*, Tertib-i Sâni, c. IX, s. 598. aktaran a.g.e., s. 66.

dışındaki medreselerin de eksiklerinin giderilmeye çalışıldığı ve buralarda da medrese açma işinin merkeze bağlandığını göstermektedir.¹⁸²

1910'dan başlayarak medreselerle ilgili bu ıslah çabaları ve yenilikler dikkate alındığında bu kurumun geçmişteki gibi herkese hitap eden eğitim öğretim kurumu olma özelliğini yitirdiği, bunun yerine “müderrislik ile beraber bugünkü anlamıyla din görevlisi yetiştiren mesleki ağırlıklı ortaöğretim kurumları olarak görüldüğü” yorumu yapılacaktır.¹⁸³

Bu dönemde sadece mevcut medreselerin ıslahı gündem olmamıştır. Ayrıca yeni mesleki medreseler de kurulmuştur. 1914'te *Medresetü'l-Kuzat* (1854'te *Muallimhâne-i Nüvvâb* adıyla kurulmuştu) olarak isimlendirilen medreselerin amacı ise şer'i mahkemelerde görev alacak kadıları yetiştirmektir. *Medresetü'l-Vaizin* ise 1912'de vaiz yetiştirmek için kurulmuştu.¹⁸⁴

Yeni kurulan medreseler içinde daha fazla dikkat çeken ise 1915'te Kudüs'te kurulan Selâhaddin-i Eyyûbî Külliye-i İslamiyesi'dir. Bu medresenin kuruluşu Osmanlı devletinin giderek yaygınlaşan Arap milliyetçiliği ve ayrılıkçı fikirlere karşı attığı en önemli adımlardan biridir. Açılışa İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden Cemal Paşa ve Enver Paşa'nın yanı sıra çok sayıda alim katılmıştır.¹⁸⁵ Medresenin kuruluşu için birçok detayı içeren bir talimatname yazılmıştır. Talimatnamenin ilk maddesinde medresenin dini, hukuki ve ilmi makamlarda bulunacak nitelikli insanları eğitmek amacıyla kurulduğu ortaya konmuştur. Bu medresede hem eğitici olarak farklı İslam beldelerinden alimlerin ders vermesi hem de öğrenci olarak yine farklı İslam topluluklarından öğrencilerin öğrenim görmesi hedeflenmiştir. Yani farklı etnisite ve dillerden Müslüman hoca ve öğrencilerin Osmanlı'nın kurduğu bir okulda bir arada olmaları düşünülmüştür. Medresede eğitim dili Arapçadır. Bununla hem Osmanlı idaresine yönelik Türk milliyetçisi eleştirilerinin

¹⁸² a.g.e., s. 67.

¹⁸³ a.y.

¹⁸⁴ a.g.e., s. 68.

¹⁸⁵ Muhammed el-Bâkir v.dğr., *el-Bi'setü'l-ilmiyye ilâ dâri'l-hilâfeti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1916, s. 99, 110-111 aktaran Harun Yılmaz, “Kudüs Selâhaddin-i Eyyûbî Külliye-i İslâmiyyesi ve Külliye Talimatnamesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt-sayı: 51, (Aralık 2016), ss. 79-113, s. 84-85.

önüne geçilmek istenmiş hem de Osmanlı devletinden ayrılmak istemeyen Araplar desteklemiştir.¹⁸⁶

Cemal Paşa bu medresenin hedefini şu özelliklere sahip bir nesil yetiştirmek olduğunu söyler: “dinî terbiye almış, Muhammed Abduh’un ilmî, laik ve modern kavramları alma konusundaki fikirlerini benimsemiş.”¹⁸⁷ Burada hem dini ilimlere hem teknik bilimlere hem de Batı’dan gelen fikirlere açık bir kuşağın yetiştirilmek istendiği açıktır.

Dönemin alimleri gibi Said Nursi’nin de medreselerin durumuyla ilgili değerlendirmeleri mevcuttur. Nursi eğitim hayatına başladığı dokuz yaşından itibaren medreselerde gözlem yapma imkanı bulmuştur. Doğu Beyazıt’ta Şeyh Muhammed Celali Hazretleri’nden on beş yaşlarındayken icazet almıştır. Daha sonra da doğu medreselerini ziyaret etmeye devam etmiştir. Bu durum ona özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki medreseler ve eğitim durumuyla ilgili tespitlerde ve çözüm önerilerinde bulunmasında yardım etmiştir.¹⁸⁸

Said Nursi’nin medreselere bakış açısı onları ortadan kaldırmak ya da temelli kapatmak şeklinde değil onları ıslah etmek üzereydi. Mektep, medrese ve tekkenin olumlu yanlarının bir araya getirilmesi gerektiğini düşünmekteydi.¹⁸⁹ Öte yandan Said Nursi’nin medreselere sahip çıktığını iddia etmek iki açıklamayla mümkündür: Bunlardan birincisi Nursi başka bir metinde kendi kitaplarının tamamını oluşturan Risale-i Nurlar için “Risale-i Nur medreseden çıkmış, ilim içinde hakikate yol açmış” ifadesini kullanmasıdır.¹⁹⁰ Burada kendi kitaplarının kaynağı olarak medreseyi göstermektedir. İkincisi de Nursi’nin yeni bir eğitim kurumu olarak önerdiği Medresetüzzehra için yine medrese ismini kullanmasıdır. Buradan müellifin medreseleri “verili bir durum” olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.¹⁹¹ Bunun yanında

¹⁸⁶ a.g.e., s. 88.

¹⁸⁷ Tercüman, *Çekirge Yılı* (yayına hazırlayanın girişi), s. 54, 55 aktaran a.y.

¹⁸⁸ Abdülkadir Menek, “Said Nursî'nin Hayatı Boyunca Peşinden Koştığı İdeali ‘Medresetüzzehra’”, *Münazarat Sempozyumu: Milliyet Fikri ve Kürt Meselesi*, (Ankara: Merak Yayıncılık, 2013), s. 491.

¹⁸⁹ Adem Ölmez, “II. Meşrutiyet Devrinde Medreselerde Reform Düşüncesi ve Bediüzzaman Said Nursi”, *Medresetüzzehra Sempozyumu*, Van 12-14 Ekim 2012, (Ankara: Merak Yayınları 2012), Risale Akademi, Bilimsel Etkinlikler Serisi: 8, s. 495-510.

¹⁹⁰ Bediüzzaman Said Nursi, *Emirdağ Lahikası*, (Söz Basım Yayın: İstanbul), s. 170.

¹⁹¹ Ahmet Yıldız, “Medresetüzzehra Batı’nın Meydan Okumasına Karşı Üretilmiş Bir Çözümdür”, <https://www.risalehaber.com/medresetuzzezhra-batinin-meydan-okumasina-karsi-uretilmis-bir-cozumdur-290526h.htm>, [Erişim tarihi: 22 Temmuz 2019].

Nursi başka bir yerde medrese kelimesinin alışılmış ve şevke getiren bir etki oluşturacağı ve büyük bir hakikati içerdiğinden mübarek medrese isminin kendi eğitim projesine verildiğini belirtmektedir.¹⁹²

Bu noktada Said Nursi'nin Medresetüzzehra isimli bir eğitim kurumu projesinin olduğunun altı çizilmelidir. Bu kurumun açılması için Nursi neredeyse ömrü boyunca uğraşmıştır. İstibdadın ağırlıklı olduğu İkinci Abdülhamid döneminde, Meşrutiyet ilan edildikten sonra Beşinci Reşat döneminde, 1922'de Cumhuriyet'in ilanından önce Ankara'da, 1950'lerde doğuda bir üniversite kurulacağını söyleyen Bayar'ın cumhurbaşkanlığı döneminde Nursi Medresetüzzehra projesini gündeme getirmiş hatta sonrasında da kendisi ve takipçileri bu projenin takipçisi olmuştur.¹⁹³

Nursi *Münazarat*'ta Medresetüzzehra projesini anlatmaktadır.¹⁹⁴ Aslında bu fikri ilk kez dile getirdiği yer¹⁹⁵ *Münazarat* olmamakla birlikte bu eserinde konuya geniş bir yer ayırmıştır. Aslında bir nevi projesi için kamuoyu yoklaması yapmıştır dahi denebilir çünkü Nursi anlattığı projenin her yerde olumlu karşılandığından bizzat bahsetmektedir.¹⁹⁶

Medresetüzzehra'nın nerede kurulacağıyla ilgili bilgi vererek başlar Nursi ve "Bitlis ve iki refikasıyla Birlis'in iki cenahı olan Van ve Diyarbakır'da" tesis edilmesinin uygun olduğunu söylemektedir. Aynı yerde açmak istediği medresenin Camiü'l Ezher'in kız kardeşi mahiyetinde olacağını belirtmektedir.¹⁹⁷ Bu okulda fen bilimleri ve din ilimleri beraber Arapça, Kürtçe ve Türkçe okutulacaktır. Menek'e göre Medresetüzzehra'nın hedefleri özetle şunlardır:

- Meşrutiyet ve hürriyetin faziletleri ve güzelliklerinin anlatılması
- Türk ve Kürt alimlerin geleceğini teminat altına alınması
- Medrese, tekke ve mektebin birleştirilerek aradaki düşmanlıkların kaldırılması
- Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı yerlerde medrese yoluyla eğitimin verilmesi

¹⁹² Osman Tekin, "Bediüzzaman Said Nursi'nin Eğitim Modeli Olarak Medresetüzzehra", *Münazarat Sempozyumu: Milliyet Fikri ve Kürt Meselesi*, (Ankara: Merak Yayıncılık, 2013), s. 566.

¹⁹³ Abdülkadir Menek, "Said Nursi'nin Hayatı Boyunca Peşinden Koştığı İdeali 'Medresetüzzehra'", *Münazarat Sempozyumu: Milliyet Fikri ve Kürt Meselesi*, (Ankara: Merak Yayıncılık, 2013), s. 562-565.

¹⁹⁴ Bediüzzaman Said Nursi, *Münazarat*, (Konstantiniyye: Ebuzziya Matbaası, 1329), s. 147.

¹⁹⁵ Bkz. Molla Said-i Meşhur, "Kürtler Neye Muhtaçtır?", *Şark ve Kürdistan*, sayı: 1, 19 Teşrin-i Sani 1324.

¹⁹⁶ Bediüzzaman Said Nursi, *Münazarat*, (Konstantiniyye: Ebuzziya Matbaası, 1329), s. 153.

¹⁹⁷ a.g.e., s. 148.

- İslam'ın İsrailiyattan ve bağnazlıktan kurtarılması
- Fen bilimleri ile din ilimlerini beraber verilmesi
- “Müminler ancak kardeşler” (Hucurat Suresi 49/10) ayetinin gereğince bütün Müslümanlar arasında kardeşliğin yayılması, ayrılıkçı ve düşmanlığa neden olan milliyetçi fikirlerin engellenmesi¹⁹⁸

Ahmet Yıldız Medresetüzzehra'yı genel dünya barışı, ittifad ve terakki eksenlerinde bölgesel, Osmanlı ve İslam ölçeğinde boyutları olan, hem bir düşünce, hem de aksiyon olarak nitelemektedir. Dahası bu proje 17. yüzyıldan itibaren dünyaya hükmetmeye başlayan Batı modernliğinin getirdiği materyalizm ve milliyetçiliğe karşı pozitif bir cevap ve çözümdür. Bunu eğitim, yoksulluk ve çatışmacı ilişkilere karşı bilimle medreseler üzerinden ilişki kurmayı öne sürerek modern bilimin seküler tarafına karşı İslami bilgi anlayışını sunarken menfi milliyetçiliğe karşı da İslam kardeşliğini vurgulayarak karşılık vermektedir.¹⁹⁹

1911'de Sultan Reşad'la birlikte Kosova'ya giden Said Nursi orada planlanan darülfünununa doğuda da ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Hatta doğunun ihtiyacının – İslam aleminin merkezi olması hasebiyle– daha büyük olduğunu da eklemiştir. Bu proje için söz alan Nursi Balkan Savaşları'nın çıkışıyla birlikte Kosova'ya yapılacak darülfünun projesi iptal olunca oraya ayrılan bütçeyi doğuda yapılacak darülfünuna istemiştir. Bu da kabul edilince ilk ödenek olan bin lirayla Nursi Van Gölü'nün kenarında Medresetüzzehra için temel atmış ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışıyla beraber bu girişim de sonuçsuz kalmıştır.²⁰⁰ Ancak daha sonraki dönemlerde de Said Nursi Medresetüzzehra projesinin arkasında durmaya devam etmiş ve her fırsatta bunu dile getirmiştir.

Said Nursi'nin Medresetüzzehra projesi İran'ın Hoy'da Kürt okulu açması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Van'da bölgede birçok medrese yapılacağına belirtilmesi, Kudüs'te Selâhaddin-i Eyyûbî Külliye-i İslamiyesi'nin açılmasıyla birlikte düşünüldünce dönemin ruhuna uygun görünmektedir. İlgi çekici olan Nursi ve

¹⁹⁸ Abdülkadir Menek, “Said Nursî'nin Hayatı Boyunca Peşinden Koştuğu İdeali ‘Medresetüzzehra’”, *Münazarat Sempozyumu: Milliyet Fikri ve Kürt Meselesi*, (Ankara: Merak Yayıncılık, 2013), s. 500-501.

¹⁹⁹ Ahmet Yıldız, “Medresetüzzehra Batı'nın Meydan Okumasına Karşı Üretilmiş Bir Çözümdür”, <https://www.risalehaber.com/medresetuzze-hra-batinin-meydan-okumasina-karsi-uretilmis-bir-cozumdur-290526h.htm>, [Erişim tarihi: 22 Temmuz 2019].

²⁰⁰ Bediüzzaman Said Nursi, *Emirdağ Lahikası*, (İstanbul: Söz Basım Yayın), s. 568.

takipçilerin bugün hala bu projenin takipçileri olmaları ve gündeme getirmeleridir. Bu noktada Medresetüzzehra projesine bir medresenin çok ötesinde anlamlar yüklendiği ifade edilebilir.

SONUÇ

Said Nursi Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine padişah İkinci Abdülhamid'in gücünü yitirmeye başladığı, önce Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kaldığı daha sonra da tahttan indirildiği bir dönemde gelmiştir. Bu dönem aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tedrici bir şekilde güç kazandığı ve en sonunda yönetimin tamamını ele geçirdiği bir dönemdir. İktidar kavgası bu şekilde devam ederken imparatorluk bünyesinde yer alan farklı etnik gruplar artık geleceklerini Osmanlı içerisinde görmemekte, en küçük haklarını dahi Batı devletleri nezdinde aramaktadır. Bununla birlikte özellikle Batılı devletler Osmanlı'da olup biteni dikkatle takip etmekte, kendilerinin ve devlet içerisinde himayeleri altına aldıkları grupların haklarının kaybolmasını istememektedir. Tabii ki bunun ekonomik, sosyal ve siyasi yansımaları mevcuttur. Bu ise devlet içerisinde hem etnik gruplar hem de yönetime talip olanlar arasında şiddet içeren çatışmalara yol açmaktadır.

Bu atmosferde bütün problemlerin kaynağı istibdat olarak görülmekteydi. İstibdadın ortadan kaldırılmasıyla Osmanlı devletinin hızlı bir şekilde sıkıntılarını atlatacağı düşünülmekteydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sahiplendiği bu görüş çerçevesinde İkinci Abdülhamid 1908'de ikinci kez Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmıştır. Eski dönemdeki güçlerini kaybetmiş grupların bir araya gelmesiyle 31 Mart Olayları'nda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı bir hareketlenme olduysa da cemiyetin hakim olduğu Hareket Ordusu İstanbul'a gelerek olayları bastırarak, meşrutiyet aleyhtarları da ağır bir şekilde cezalandırılmıştır.

İstanbul'a gelen Said Nursi'nin ilk etapta şehre uyum sağlamakta sıkıntı çektiği ya da onun şehirdekiler tarafından hemen kabul edilmediği yorumu yapılabilir. Özellikle yerel kıyafetlerini değiştirmemesi, çabuk hiddetlenmesi ve kısa sürede hem şehirdeki Kürtler hem de ulema arasında şöhret kazanması bu dönemde birçok sıkıntıdan dolayı diken üstünde olan başkent yöneticilerini rahatsız etmiştir. Hem İstanbul'da sorgulanmış hem de Nursi'nin geldiği bölgeye şahsın evveliyatıyla ilgili sorular

sorulmuş, İstanbul'dan ayrılacağı zaman da gideceği bölgede tedbir alınması istenmiştir.

Said Nursi İstanbul'da kısa bir süre kalmasına rağmen birçok olayın içerisinde yer almış, farklı tartışmalara katkıda bulunmuştur. Bu noktada İstanbul'a gelişinden itibaren Nursi'nin en önemli meselesi Kürtlerin mevcut hali ve eğitimidir. Onların hem devletten kopmaması ve asayiş bozmamaları hem de diğer etnik grupların gerisinde kalmaması ve cehaletin giderilmesi için padişah ve diğer görevliler nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu noktada çok açık bir şekilde istibdat karşıtı olan Nursi bu dönemde sıkıntılar yaşayıp tımarhanede ve gözlem altında tutulmak zorunda kaldıysa da İkinci Meşrutiyet'in ardından 31 Mart olayların akabinde Divan-ı Harbi Örfi'de yargılanmıştır. İkinci Abdülhamid'in devrimle beraber önce gücünün budanması daha sonra da 31 Mart olaylarıyla birlikte tahttan indirilmesi belki de istibdatın ortadan tamamen kalkmasına yardımcı olmadığı için Nursi'nin çektiği sıkıntılar sona ermemiştir. Buna rağmen Nursi'nin savunmalarında ve gazetelerde yazdığı makalelerdeki fikri devamlılık değişmemiştir. Hem İkinci Abdülhamid dönemi hem de Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde Nursi istibdat karşıtı, hürriyeti savunan ve bütün bunların İslam şeriatına aykırı olmadığını savunan bir çizgide hareket etmiştir.

İstanbul'da Kürtlerin sıkıntılarını sık sık farklı platformlarda dile getiren Nursi Meşrutiyet döneminde bunları Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşadığı Doğu Anadolu'ya giderek doğrudan aşiretlere anlatmıştır. İkinci Abdülhamid'in yakından ilgilendiği Kürt aşiretlerinin meşrutiyetle ilgili rahatsızlık duyması doğaldır. Bu noktada yine bir Kürt olan Nursi'nin birinci elden meşrutiyetin onların faydalarına olacağını anlatmak için bölgeye inmesi ve bununla yetinmeyerek daha sonra burada sorulan soruları ve cevaplarını bastırmasıyla oluşan *Münazarat* kitabı döneme dair önemli bir kaynaktır.

Münazarat'ın fikirsel olarak müellifin daha önceki metinleriyle devamlılık teşkil ettiği söylenebilir. Tema olarak ortaya çıkan meşrutiyet, hürriyet, Müslüman-gayrimüslim ilişkileri, Hamidiye Alayları ve yaygın cehalet gibi hususlarla ilgili Nursi birçok kez gazetelere makaleler kaleme almıştır. Öte yandan Nursi ile çağdaş diğer düşünürlerin de benzer konulara kafa yordukları bilinmektedir. Bu noktada Nursi'nin dönemin fikir dünyasına katkıda bulunan ve tartışmalara yön veren bir pozisyonda olduğu ifade

edilebilir. Özellikle meşrutiyetin ve hürriyetin İslam şeriatı çerçevesinde yorumlanması vurgulanması gereken bir katkıdır.

Bunun yanında *Münazarat*'ta da Nursi'nin ana aktör olan Kürtler ve Kürt aşiretlerinin medenileşmesi, eğitimi, kalkınması, asayiş muhafaza etmesi, devlete bağlılığının artması ve diğer etnik gruplardan geri kalmaması için yoğun bir çaba gösterdiği açıktır. Bu noktada cehaletten fakirliğe, düşmanlıktan geri kalmaya kadar birçok mesele Nursi'nin ilgi alanına girmektedir.

Bu çerçevede İkinci Abdülhamid rejiminin yerel elbiselerini giymekte ısrarcı olan ve formel bir eğitimden geçmemiş olan Kürt alime mesafeli durduğu ve güvenlik eksenli yaklaştığı ifade edilebilir. İstibdat karşıtı bu alimin Meşrutiyet döneminde de çok rahat etmediği ancak belki de İttihat ve Terakki içindeki şahsi ilişkilerinin de etkisiyle öteden beri savunduğu meşrutiyetin propagandasını yapmak için Doğu Anadolu'ya gittiği açıktır. Bu noktada Nursi'ye İstanbul'dan ayrılması için rüşvet teklif eden istibdat rejiminin başaramadığını meşrutiyet yönetiminin herhangi bir rüşvet vermeden meşrutiyet taraftarı Nursi'yi kendi lehine çalışmak üzere İstanbul'dan uzaklaştırdığı yorumu da yanlış olmayacaktır.

Bütün bunlarla birlikte Bediüzzaman Said Nursi anılmaksızın İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemin ele alınmasının eksik kalacağı bu tez çalışmasında ulaşılan en önemli neticedir. Bu dönem gerçekleşen birçok olayın içinde yer alan Nursi eserler vererek dönemin tartışmalarına katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Nursi ve eserleri görmezden gelinerek yazılacak bir dönem tarihi eksik kalacaktır.

Sonuç olarak Nursi *Münazarat*'ta dönemin tartışmalı konuları hakkında kendi tezlerini savunmuş ve bunu İslami çerçeve içerisinde yapmaya özen göstermiştir. Bunun yanında döneme dair yaptığı çözümlemelerin diğer dönem düşünürlerinin ve idarecilerin de gündeminde olduğu unutulmamalı, eser tarihsel bağlamından kopararak düşünülmemelidir.

KAYNAKLAR

Arşiv Vesikaları

BOA, DH.MKT 1730/76, 14 Muharrem 1327 (5 Şubat 1909).

BOA, Y.PRK. UM., nr. 80/74, 10 Şevval 1325 (16 Kasım 1907).

BOA, ZB., 618/64, 18 Kasım 1907.

BOA, ZB., 620/31,21

Araştırma Eserler:

“Medresetüzzehra Batı’nın Meydan Okumasına Karşı Üretilmiş Bir Çözümdür”,
<https://www.risalehaber.com/medresetuzzehra-batinin-meydan-okumasina-karsi-uretilmis-bir-cozumdur-290526h.htm>, [Erişim tarihi: 22 Temmuz 2019].

“Sultan İkinci Abdülhamid Dönemi Devlet Adamları”,
<http://www.abdulhamid.yildiz.edu.tr/images/files/Donemin%20Devlet%20Adamlari.pdf>, [Erişim tarihi: 15.07.2019].

Abak, Tiber. “Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kürt Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme (1908-1914)”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, yıl: 14, sayı: 27, (Bahar 2018): 3-22.

Akçam, Taner. *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

Akgündüz, Murat. “Münâzarât’ın Yazıldığı Dönemde Osmanlı Medreseleri”, *Münazarat Sempozyumu: Milliyet Fikri ve Kürt Meselesi*, Ankara: Merak Yayıncılık, 2013.

Akyol, Mustafa. *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Doğan Kitap, 2006.

Aslan, Taner. “II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları”. *Gazi Akademik Bakış*, cilt 3, sayı 5, (Kış 2009): 42-43.

Badıllı, Abdülkadir. *Mufasssal Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Sebat Yayınları, 2019.

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2007.

Bilici, Mücahit. “Said Nursi: Dehânın Ehlileştirilmesi ve İmanizm”. *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*. ed. Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Bora, Tanıl. *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Bruinessen, Martin Van. *Ağa, Şeyh ve Devlet*. 7. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Bulut, Faik. *Dar Üçgende Üç İsyan, Kürdistan’da Etnik Çalışmalar Tarihi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1992.

Buzpınar, Tufan. *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*. İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2016.

Canlı, Cemalettin ve Yusuf Kenan Beysülen. *Zaman İçinde Bediüzzaman*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Cilasun, Emrah. *Bediüzzaman Efsanesi ve Said Nursi Gerçeği*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2018.

Çağrı, Mustafa. “Hürriyet.” *İslam Ansiklopedisi*. c. 18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.

Duran, Burhanettin. “Transformation of Islamist Political Thought in Turkey from the Empire to the Early Republic (1908-1960): Necip Fazıl Kısakürek’s Political Ideas”, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2001.

Gazel, Ahmet Ali ve Şaban Ortak. “İkinci Meşrutiyet’ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar.” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c: 7, sayı: 1, (2006).

Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*, 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Gültepe, Necati. *Mührün Gücü: İlk Türk-İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2019.

Gündüz, Mustafa. “100. Yılında II. Meşrutiyet’in Entellektüel Mirası”, *Milli Eğitim*, sayı: 184, (Güz, 2009): 133-136.

Hanioğlu, Şükrü. “Meşrutiyet”. *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.

- Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*. 7. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Kansu, Aykut. *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913*. Çeviren Selda Somuncuoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Kara, İsmail. *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*. 3. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Karabaşoğlu, Metin. *Tehlikeli Denemeler*, 3. bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Karabaşoğlu, Metin. (Söyleşi: Boztaş, Şener.), *Saykal: Risale-i Nur'a Husumetin Kısa Tarihi*, İstanbul: Selis Kitaplar, 2017.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, c. 8, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- Keyder, Çağlar. *Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009 (14. baskı).
- Kirli, Cengiz. *International Labor and Working-Class History*, No. 60 (Sonbahar, 2001): 125-140.
- Klein, Janet. *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*. Çeviren Renan Akman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Hürriyet'i Beklerken: İkinci Meşrutiyet Basını*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Kodaman, Bayram. "İkinci Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, (Mayıs 2010): 131-138.
- Koloğlu, Orhan. *Abdülhamit Gerçeği*, İstanbul: Eylül Yayınları, 2002.
- Koloğlu, Orhan. "II. Meşrutiyet'te Türkçe Dışı Basın", *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, haz. Hakan Aydın, Konya: Palet Yayınları, 2010.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "1869'da Faal İstanbul Medreseleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 7-8, (1976-1977): 278.
- Lévy-Aksu, Noémi. *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Lewis, Bernard. *The Political Language of Islam*, Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, 1988.

Matossian, Bedross Der. *Parçalanın Devrim Düşleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Melson, Robert. “A Theoretical Inquiry in to the Armenian Massacres of 1894-1896”. *Comparative Studies in Society and History*, cilt. 24, sayı. 3 (Temmuz 1982): 481-509.

Menek, Abdülkadir. “Said Nursî’nin Hayatı Boyunca Peşinden Koştığı İdeali ‘Medresetüzzehra’”. *Münazarat Sempozyumu: Milliyet Fikri ve Kürt Meselesi*. Ankara: Merak Yayıncılık, 2013.

Meşhur, Molla Said-i, “Kürdler Neye Muhtaçtır?”. *Şark ve Kürdistan*, sayı: 1, 19 Teşrin-i Sani 1324.

Murat Sarıcık, “Bediüzzaman’ın Hürriyet Anlayışı: Münazarat Örneği”, *Münazarat Sempozyumu: Milliyet Fikri ve Kürt Meselesi*. Ankara: Merak Yayıncılık, 2013, s. 218-219

Nacar, Can. “İstanbul Gurbetinde Çalışmak ve Yaşamak”. *Toplumsal Tarih*, No. 245, Mayıs 2014.

Nursi, Bediüzzaman Said. “Devr-i İstibdad ve Said-i Kurdi’nin Pençeleşmesi”. *Dava*, Yıl: 1 sayı: 5, (Aralık-Ocak 1990): 7-10.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Asar-ı Bediyye*. 4. bs. İstanbul: Envar Neşriyat, 2012.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Emirdağ Lahikası*. İstanbul: Söz Basım Yayın.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Münazarat*, Konstantiniyye: Ebuzziya Matbaası, 1329.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Şualar*. İstanbul: Söz Basım Yayın.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Bediüzzaman Said Nursi Tarihçe-i Hayatı*. 3. bs., İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2010.

Oğur, Yıldırım. “Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesinde İki Özgürlük Kavramı”, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2005.

Ölmez, Adem. “II. Meşrutiyet Devrinde Medreselerde Reform Düşüncesi ve Bediüzzaman Said Nursi.” *Medresetüzzehra Sempozyumu, Van 12-14 Ekim 2012*, Ankara, Merak Yayınları, 2012.

Ölmez, Adem. “II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme”. *Vakıflar Dergisi*, sayı: 41, (Haziran 2014).

Ölmez, Adem. *Uzun Yürüyüş*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2012.

Özcan, Abdülkadir. “Zaptiye”. *İslam Ansiklopedisi*. c. 44. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.

Özoğlu, Hakan. *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çevirenler Nilay Özok-Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Parmaksızoğlu, İsmet. *Türkiye’de Din Eğitimi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966.

Reynolds, Michael A. *İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*. Çeviren Yücel Aşıkoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sami, Şemseddin. *Kamus-i Turki*.

Sarıkaya, Yaşar. “II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi”. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cilt: 13, sayı: 25, (2008/2): 37-73.

Serfiraz, Mesut. “Osmanlı Dönemi Kürt Basınında Kürt İşçi Sınıfına Dair Haberler”. *Kürt Tarihi*, (Ocak-Şubat 2016): s. 26.

Shaw, Stanford J. “The Population of Istanbul in the Nineteenth Century”. *International Journal of Middle East Studies*, c. 10, no. 2 (Mayıs, 1979): 265-277

Şahiner, Necmeddin. *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursî: Kronolojik Hayatı*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1990.

Şahiner, Necmeddin. *Son Şâhitler Bediüzzaman Said Nursî’yi Anlatıyor*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1993.

Tan, Altan. *Kürt Sorunu: Ya Tam Kardeşlik Ye Hep Birlikte Ölüm*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

Tekin, Osman. “Bediüzzaman Said Nursi’nin Eğitim Modeli Olarak Medresetüzzehra”. *Münazarat Sempozyumu: Milliyet Fikri ve Kürt Meselesi*, Ankara: Merak Yayıncılık, 2013.

Tetik, Ahmet. *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, Cilt: 1: 1914-1916*. 5. bs. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Toprak, Zafer. “Nüfus”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 6, (1994).

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1987.

Weld, Mary F. *Bediüzzaman Said Nursi Entelektüel Biyografisi*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.

Yıldız, Ahmet. “1910’dan Bugüne ‘Birlikte Düşünmeye Davet’ ya da Bediüzzaman’ın Münazaratı”. *Münazarat Fikri ve Kürt Meselesi Sempozyumu*. Ankara: Merak Yayıncılık, 2013.

Yıldız, Ahmet. “Bediüzzaman’ın ‘Muktesid’ Siyaset Anlayışı ve Bir İmkân Olarak Demokratik Siyaset”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, sayı: 7, (2019): 14-15.

Yılmaz, Harun. “Kudüs Selâhaddîn-i Eyyûbî Külliye-i İslâmiyyesi ve Külliye Talimatnamesi”. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, cilt-sayı: 51, (Aralık 2016): 79-113.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye Tarihi*. 27. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

مدرسه جاکاره -
کردستان علی بنی خا - قه زکایه مشهوره سیاقی محتاج ته اوی اولدنی یسقت
و محنت حضرت خدیجه انجایه رن بکره ادجایه عالی عزیت ایلمد - موسی ای
بو حوالده علوه عموم مدح صفت اولینی حاله نه کنی طبره صایه - قه قیافتی
دستیرم - شریقه - موافقت ایتمشد - کنی صفت اعظم افند حضرتیه حضرت
صادره و خالص بر خاص اولمده بر فطره ارب و قانعکا - و قدر جاکاره بوشمده
در سعادت کنده بخیا - نه نائل اولده کردستان بخیه کرد اخیره صند کرد زاده حضرت
خدیجه صدق و عبودیت ان زیاده شایه طاعت بر زاده ریانت سکا - اولمه نظر
هوای اربته اینه اوی حضوره نظر نسبت و نائل انکاف و صومد اوس عموم کردستان طوسی
صقده الایله اولورلر بر غایت عال العال حضرت بار شاهی تضرع اولمده حضرت جاکاره
بر بابیه و ده صاده امد و فلا - حضرت مه ارا مکه -
۲۴ سره شمس

تیس و بیس
طاهر

Bitlis Valisi Tahir Paşa'nın Bediüzzaman Said Nursi'den bahsettiği tavsiye mektubu.
BOA, Y.PRK. UM., nr. 80/74, 10 Şevval 1325 (16 Kasım 1907).

[illegible]

Dersaadet'e gelen Nursi hakkında Van'a gönderilen sorular, BOA., ZB., 618/64, 18 Kasım 1907.

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شرق و غرب

۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شرق و غرب

۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شرق و غرب

۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

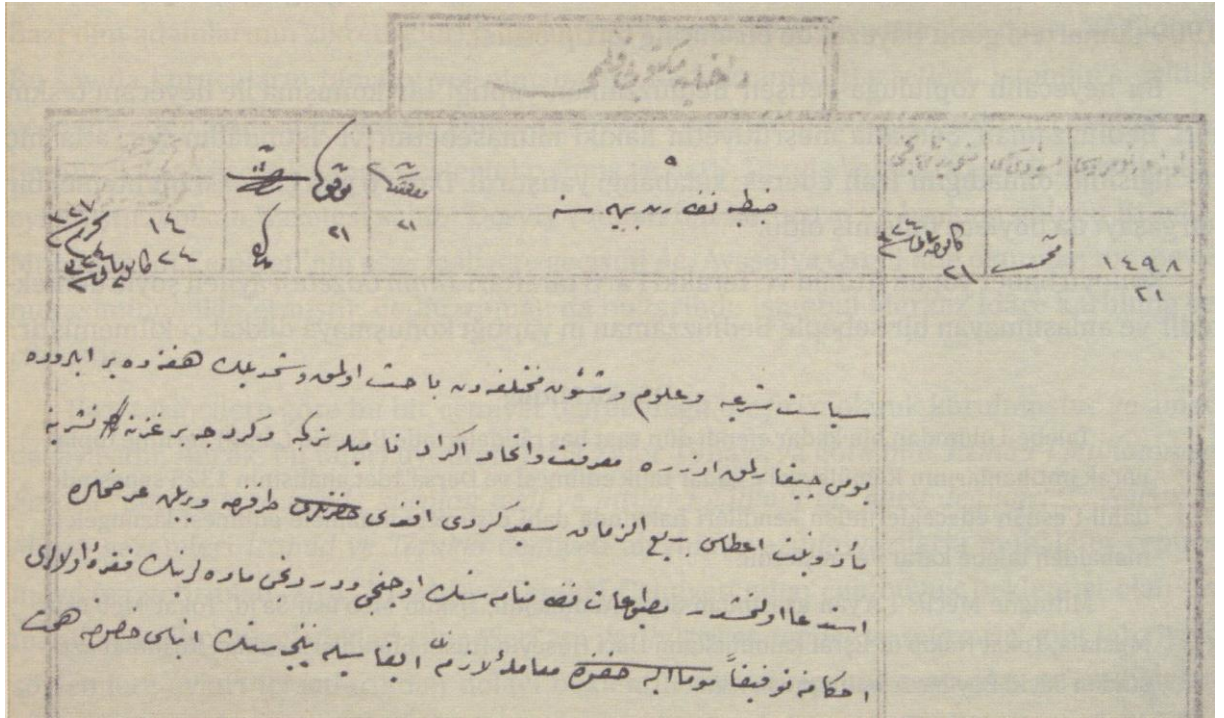
شرق و غرب

۱۳۲۶

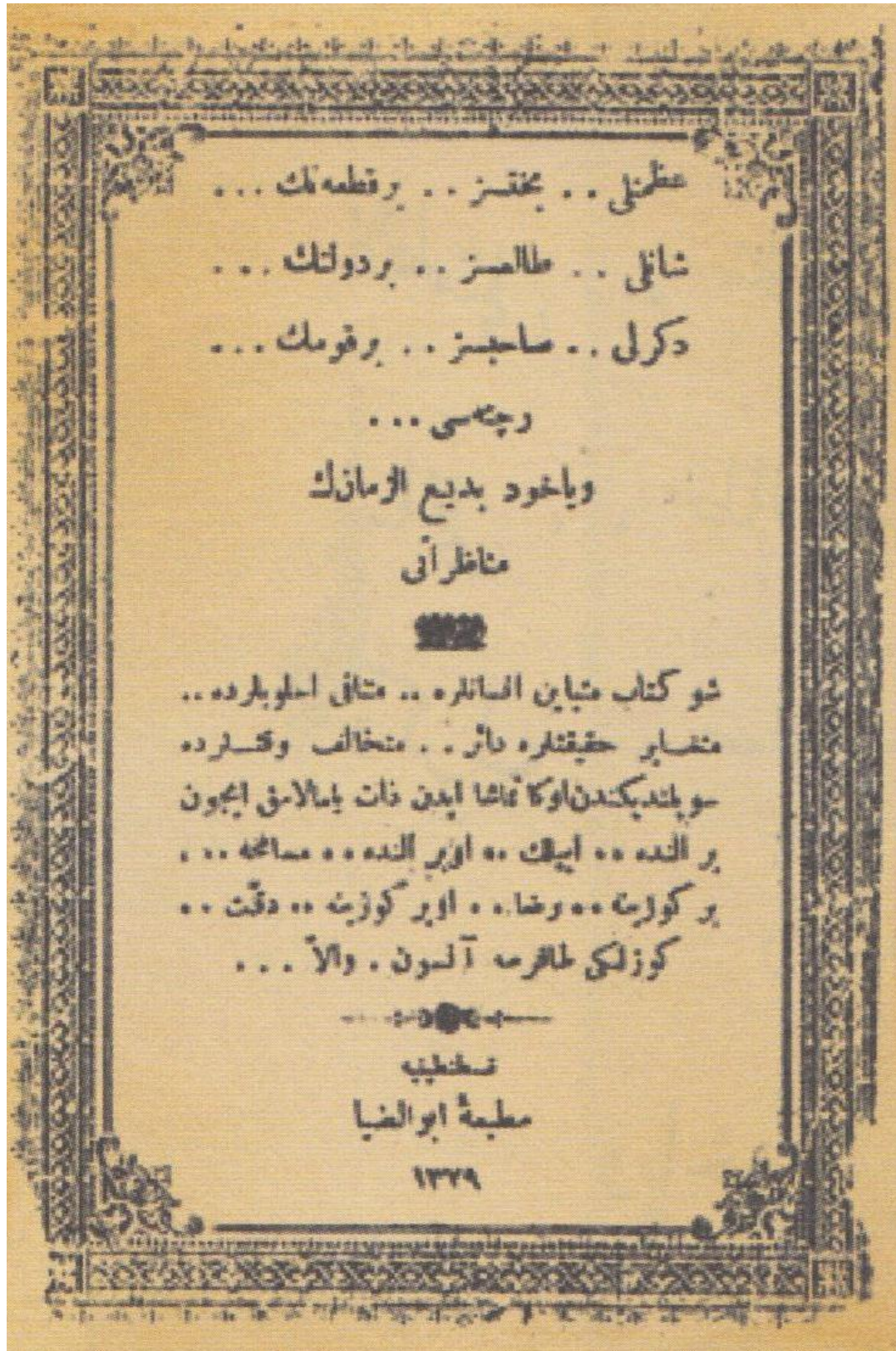
شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

شماره ۳۱۶۶ تیرماه ۱۳۲۶ ۱۹ تیرماه ۱۳۲۶

Bediüzzaman'ın Sultan İkinci Abdülhamid'e sunduğu lahiya “Kürtler neye muhtaçtır?” başlığıyla 19 Teşrin-i Sani 1324'te *Şark ve Kürdistan* gazetesinde yayımlanmıştır.

Bediüzzaman Said Nursi'nin Türkçe ve Kürtçe gazete çıkartma talebiyle ilgili belge.
BOA, DH.MKT 1730/76, 14 Muharrem 1327 (5 Şubat 1909).

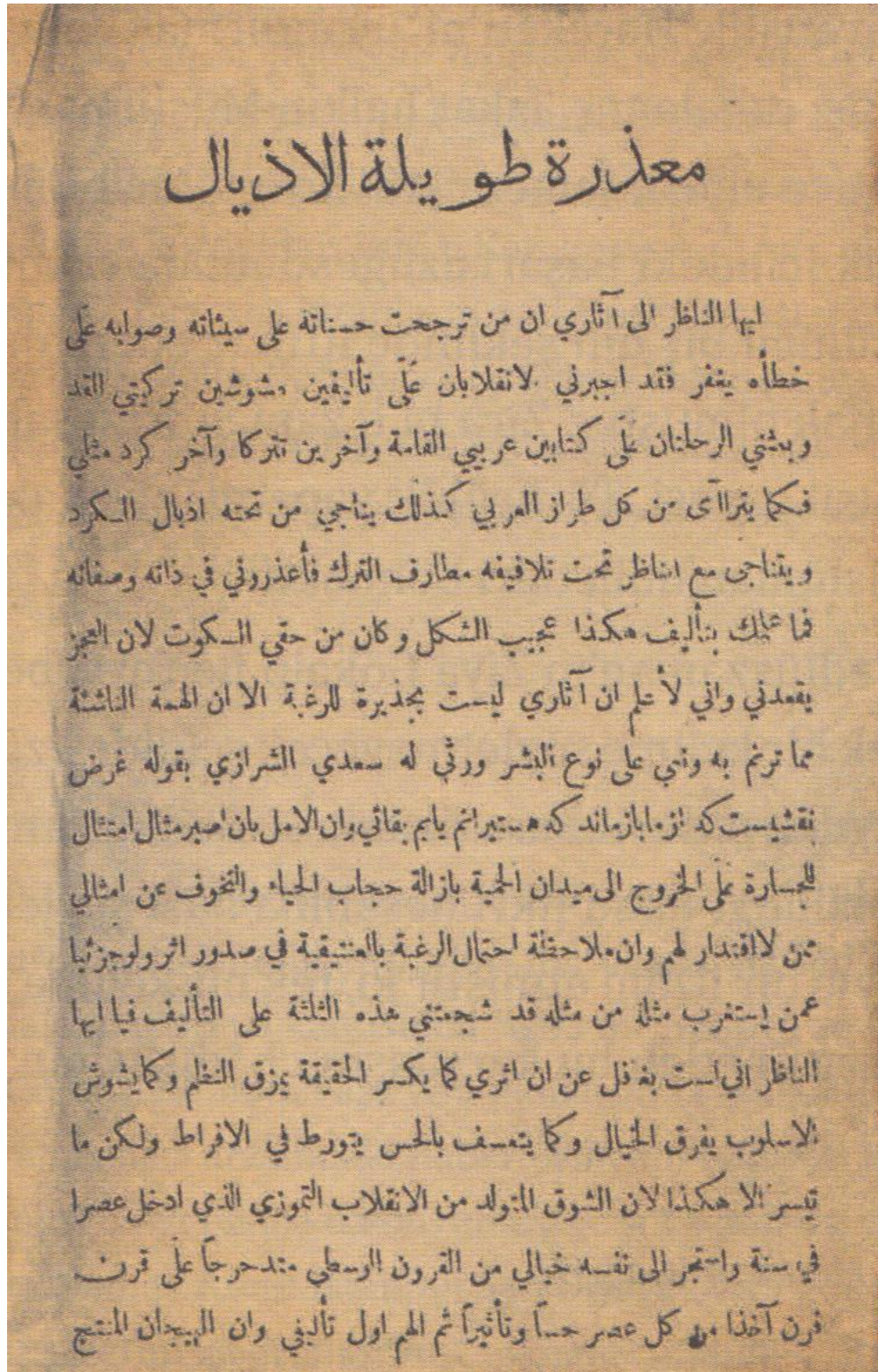
Münazarat, Matbaa-ı Ebüzziya, 1329

ایله مراقبه سی . . . سزك شو (یا کلیشکزی) تصحیح
ایدر ظن ایدرم . . .

(س) — ارمیلر . ذمی درلر . اهل ذمت ذمتدار
لریله ناصل مساوی اولور .

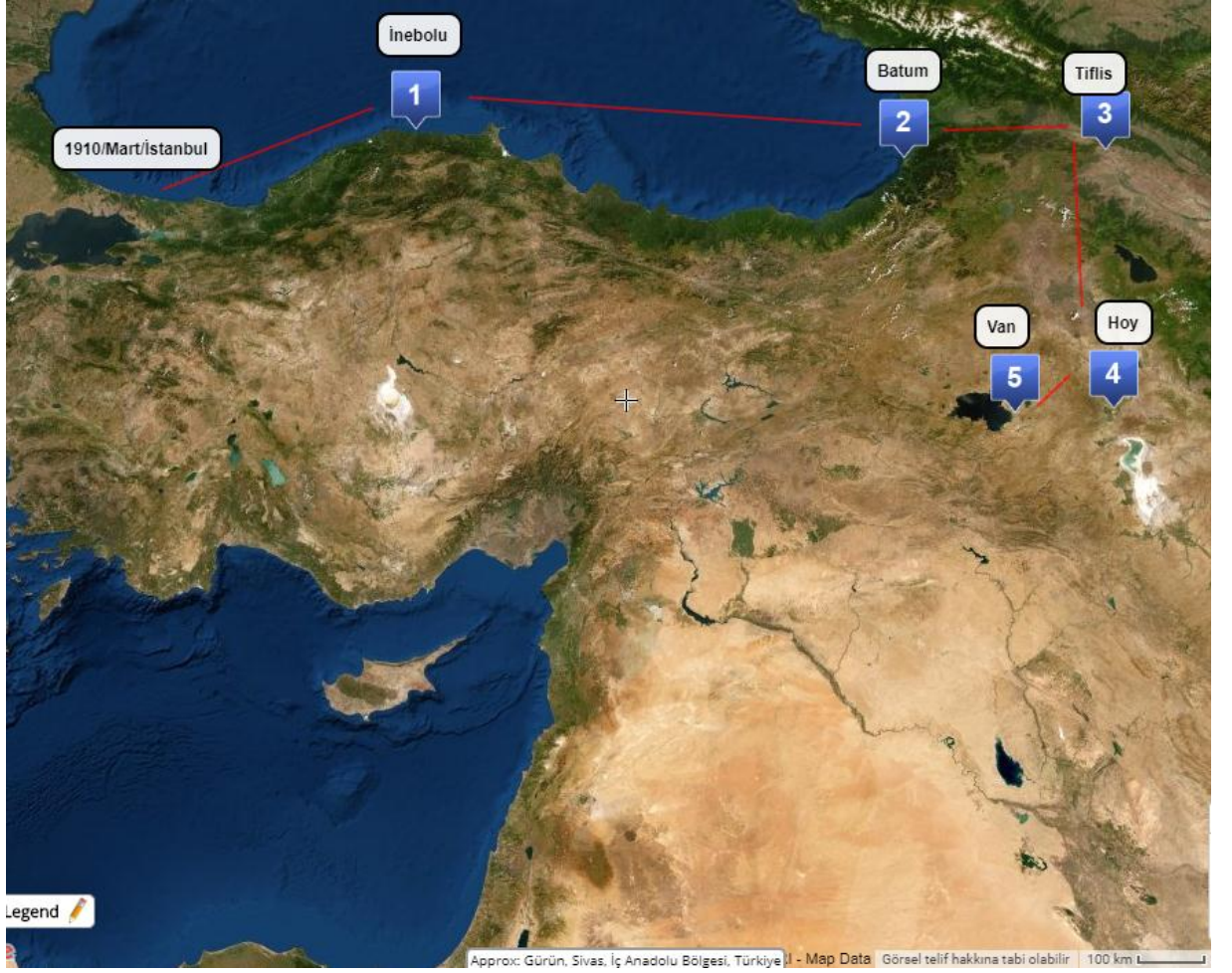
(ج) — کنسیدیمزی (دیوه آینه) سنده کور
ملی یز . قباحث بزده . . . تماماً ذمت مزه آله مدك . . .
بحق (عدالت شریعتی) کوستره مدك . . . شریعت
دائر سنده حقوقلری استبدادك سنت سیئه سیئه (محافظه)
ایده مدك . . . صکره ده ایسته دك . . . قوتمز قالمدی . . .
بن شمدی ارمیلره برنوع ذمی معاهد نظریله باقیورم .
(س) — ارمیلر بزه دوشمانلق ایدوب حیله
و خیانت ایدیورلر ناصل دوستلق اوزرنده اتفاق
ایده چکنر .

(ج) — دوشمانلق سببی اولان استبداد (اولدی) ..
استبدادك زوالیله دوستلق (حیسات) بوله جق . . .
سزه بونی قطیاً سویلیورم که شوئملا کتک سعادت و سلامتی
ارمیلرله (اتفاق) و دوست اولیه وابسته در . . . فقط
متذللانه دوست اولیق دکلدنر . . . بلکه عزت ملیه بی

Arapça Münazarat'tan bir sayfa.

EK VII

Harita 1: Bediüzzaman Said Nursi'nin İstanbul'dan Van'a yolculuğu (Gerek deniz gerekse kara yolunda birçok durak mevcuttu)

EK VIII

Harita 2: Bediüzzaman Said Nursi aşağıdaki güzergahı takip ederek *Münazarat* adlı eserini ortaya çıkardı (güzergah boyunca birçok köye de uğradı).

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Mehmet Akif MEMMİ

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 22 Ekim 1985, İstanbul

Elektronik Posta: makifmemmi@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	ODTÜ, Tarih Bölümü	2010
Yüksek Lisans	İMU, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı	2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2010-2014	Nesil Yayın Grubu	Editör
2014-	SETA	Editör

YABANCI DİLLER

İngilizce

YAYINLAR

İsmail Çağlar, Mehmet Akif Memmi, Fahrettin Altun (editörler), *15 Temmuz'da Medya: Darbe ve Direnişin Mecrası*, İstanbul, SETA, 2017.

Mehmet Akif Memmi, “AK Parti Döneminde Muhafazakar Yayıncılık ya da Hegemonyayı Dengeleme Arayışı”, *AK Parti'nin 15 Yılı: Toplum*, İstanbul: SETA, 2017, ss. 63-73.

Mehmet Akif Memmi, “Siyasi Bir Alan Olarak Türkiye’de Yayıncılık”, *SETA Analiz*, No: 192, 2017.

İsmail Çağlar ve Mehmet Akif Memmi, “Türkiye Medyası ve Kutuplaşma: TEOG Örneği”, *SETA Analiz*, No: 111, 2014.

Şener Boztaş ve Mehmet Akif Memmi, *Etyen Mahcupyan'la Yüzyıllık Parantez*, İstanbul: Profil, 2014